

Տ.Ժ.ԶԻԹՅԱՆ, Ռ.Թ.ՍԱՐԳՍՅԱՆ, Ս.Ֆ.ԳԱԼՍՏՅԱՆ

ՏԱՎԱՐԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ
ԱՌԱՐԿԱՅԻ
ԼԱԲՈՐԱՏՈՐ-ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ
ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔՆԵՐԻ ՁԵՌՆԱՐԿ

ԵՐԵՎԱՆ 2014

Տ.Ժ.ԶԻԹՅԱՆ
Ռ.Թ.ՍԱՐԳՍՅԱՆ
Ս.Ֆ.ԳԱԼՍՏՅԱՆ

ՏԱՎԱՐԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌԱՐԿԱՅԻ
ԼԱԲՈՐԱՏՈՐ-ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ
ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔՆԵՐԻ ԶԵՌՆԱՐԿ

ԵՐԵՎԱՆ
ՀԱԱՀ
2014

ՀՏԴ 636(07)

ԳՄԴ 45/46g7

Չ 538

Աշխատանքը հավանության է արժանացել անասնաբուժական բժշկագիտության և անասնաբուծության ֆակուլտետի գիտական խորհրդի կողմից (արձ. N5, 19.06.2012թ.):

Խմբագիր՝ Ս.Ռ. Պետրոսյան.

Չ 538 Չիթյան Տ.Ժ. և ուրիշ.

Տավարաբուծություն առարկայի լաբորատոր-գործնական պարապմունքների ձեռնարկ.

Տ.Ժ.Չիթյան - Եր.: ՀԱԱՀ, 2014. - 92 էջ:

Ուսումնական ձեռնարկում ներառված են «Տավարաբուծություն» առարկայի ծրագրային հարցերը, որոնք անհրաժեշտ են ուսանողներին լաբորատոր-գործնական աշխատանք կատարելու համար:

Այն նախատեսված է ագրարային ոլորտի բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ուսանողների համար:

ՀՏԴ636(07)

ԳՄԴ45/46g7

ISBN 978-9939-54-672-8

© Տ.Ժ.Չիթյան և ուրիշ., 2014

© Հայաստանի ազգային ագրարային համալսարան, 2014

Բովանդակություն

Նախաբան /Տ.Չիթյան/	4
Թեմա1.Տավարաբուծական մթերքների արտադրական ցուցանիշների և տոհմային հատկանիշների հաշվառման կազմակերպումը /Տ.Չիթյան/	6
Թեմա 2. Տավարի համարակալումը /Ս.Գալստյան/	7
Թեմա 3. Տավարի տարիքի որոշումը /Ս.Գալստյան/	9
Թեմա4. Տավարի նախրի շարժը և գլխաքանակի հաշվետվությունը /Տ.Չիթյան/	12
Թեմա 5. Տավարի արտակազմվածքի և համակազմվածքի գնահատումը /Ս.Գալստյան/	14
5.1. Տավարի կաթնատու և կաթնամսատու ցեղերի արտակազմվածքի և համակազմվածքի գնահատումը	14
5.2. Տավարի մսատու ցեղերի արտակազմվածքի և համակազմվածքի գնահատումը /	21
5.3.Կովերի մարմնակազմության տիպի գծային գնահատումը	24
5.4. Կովերի կրծի զարգացման և կաթնարտազատման արագության գնահատումը	30
Թեմա 6. Կովերի կաթնային մթերատվությունը /Ս.Գալստյան/	35
6.1. Կաթնային մթերատվության գնահատումը և հաշվառումը /Ս.Գալստյան/	35
6.2. Կովերի զուգավորման և ծնի պլանի կազմումը	36
6.3.Կաթի արտադրության պլանի կազմումը նախրում	37
6.4. Կիթերի պլանավորումը ըստ կովերի խմբերի	37
6.5. Կովերի կթի անհատական պլանի կազմումը	38
Թեմա 7. Կաթի արտադրության տեխնոլոգիան /Ս.Գալստյան/	39
7.1. Նորոգման էգ մատղաշի և երինջների աճեցման տեխնոլոգիան	39
7.2. Կաթի արտադրության տեխնոլոգիան	40
Թեմա 8. Տավարի մսային մթերատվությունը /Ռ.Սարգսյան/	42
8.1. Տավարի մսի արտադրության տեխնոլոգիան	46
Թեմա 9.Տոհմային աշխատանքը տավարաբուծությունում /Ս.Գալստյան/	49
9.1. Կաթնատու, կաթնամսատու և մսատու տավարի ցեղայնության որոշումն ըստ ծագման	49
9.2. Կաթնատու և կաթնամսատու ցեղերի ցուլերի գնահատումն ըստ սերնդի որակի	52
9.3. Տավարի կաթնատու և կաթնամսատու ցեղերի բոնիտավորումը	59
9.4. Մսատու ցեղերի ցուլերի գնահատումն ըստ սերնդի որակի	70
9.5. Մսատու ցեղերի տավարի բոնիտավորումը	75
Գրականություն	89

ՆԱԽԱԲԱՆ

Ներկայումս շուկայական տնտեսության ձևավորման պայմաններում առաջին եկել մի շարք հիմնախնդիրներ, որոնք անհրաժեշտ են լուծել և ապահովել գյուղատնտեսական արտադրանքի բարձր և արդյունավետ արտադրությունը: Այս տեսանկյունից հատկապես կարևորվում է տավարաբուծության ճյուղի հետագա զարգացումը:

Տավարաբուծությունը հանդիսանում է անասնաբուծության առաջավոր ոլորտը, որովհետև այդ ճյուղից է ստացվում մարդու համար կենսական կարևոր և անփոխարինելի աննդամթերքներ՝ կաթ, միս, ինչպես նաև արժեքավոր հումք:

Տավարաբուծության ճյուղի համախառն արտադրանքը ընդհանուր անասնաբուծության համախառն արտադրանքում կազմում է 40%:

Բացի մարդու համար անփոխարինելի սննդամթերքներից, տավարաբուծությունից ստացվում է կաշի, կճղակներ, մազ, ոսկորներ, ներքին սեկրեցիայի գեղձեր, արյուն և այլ կողմնակի մթերքներ, որոնք հանդիսանում են հումք թեթև արդյունաբերության, դեղագործության համար:

Տավարից մեծ չափով ստացվող գոմաղբը հանդիսանում է չափազանց արժեքավոր օրգանական պարարտանյութ, որի արդյունավետ օգտագործումը բարձրացնում է հողի բերրիությունը և մշակաբույսերի բերքատվությունը:

Տավարաբուծությամբ զբաղվում են բոլոր երկրները, ազգերն ու ազգությունները, անկախ նրանց կրոնից, սովորություններից և նույնիսկ բնակլիմայական ու աշխարհագրական պայմաններից:

Կաթնային և մսային տավարաբուծության զարգացման ժամանակակից փուլը բնութագրվում է արտադրության նեղ մասնագիտացմամբ, խորացմամբ և ինտենսիվացմամբ:

Այս պայմաններում աճում է պահանջը ինչպես մասնագետների տեսական պատրաստվածության, այնպես էլ նրանց հմտությունների՝ ստացած տեսական գիտելիքները կիրառելու գիտական բարդ և գործնական խնդիրները լուծելու ընթացքում: Ժամանակակից մասնագետը պետք է հմտություն ցուցաբերի տնտեսավարման նոր ձևերի և արտադրության առաջավոր տեխնոլոգիաների պայմաններում: Այս ամենի իրականացումը պահանջում է խորը բազային գիտելիքներ, անընդհատ դրանց թարմացմաբ և լրացմամբ:

Ագրարային ոլորտի այս խնդիրների հետ կապված բարձրագույն դպրոցը կատարում է լուրջ քայլեր՝ անընդհատ կատարելագործելով ուսնողների ուսուցման և գիտելիքնրի ստուգման ձևերը: Ուժեղացնում է գործնական գիտելիքների ուսուցման ուղղվածությունը, բարձրացնելով ուսանողի կողմից կատարվող անհատական և ստեղծագործական աշխատանքի դերը: Միևնույն ժամանակ ակտիվացնում է նրանց մասնակցությունը գիտահետազոտական աշխատանքներին:

Հենց այս պահանջներն են ընկած տվյալ ուսումնական ծեռնարկի հիմքում, որը մշակված է ԲՈՒՀ-ում դասավանդվող «Տավարաբուծություն» առարկայի ծրագրով նախատեսված կուրսին համապատասխան:

Ձեռնարկը հիմնականում նախատեսված է անասնաբուժական-անասնաբուժական ֆակուլտետներում սովորող ուսանողների համար: Միևնույն ժամանակ որոշ պարապմունքներ համապատասխան ծավալներով կարող են օգտագործվել ագրոնոմիական, տնտեսագիտական մասնագիտություններով սովորող ուսանողներին անասնաբուժության հիմունքներ և այլ առարկաներ դասավանդելիս:

Հեղինակները շնորհակալ կլինեն այն առաջարկների և կարծիքների համար, որոնք ուղղված կլինեն ձեռնարկի հետագա լրացմանը, նրա թեմատիկային և առաջադրանքների կատարման մեթոդներին:

ԹԵՄԱ 1. ԱՐՏԱԴՐԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐԻ ԵՎ ՏՈՀՄԱՅԻՆ ՀԱՏՎԱՆԻՇՆԵՐԻ ՀԱՇՎԱՌՄԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ԵՎ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Տավարի արտադրական և տոհմային հաշվառման համակարգը ներառում է՝

- գլխաքանակի հաշվառում (մուտք և ելք),
- կովերի կաթնային մթերատվության և մատղաշի աճի հաշվառում,
- արտադրանքի արտադրության և իրացման հաշվառում,
- կերի մուտքի և ծախսի հաշվառում,
- նախրի վերարտադրության հաշվառում,
- կովերի ծագման, մթերատու և տոհմային հատկանիշների հաշվառում:

Այս ամենի իմացությունն անհրաժեշտ է բնագավառի արդյունավետ կառավարման, արտադրության պլանավորման և պլանային ցուցանիշների կատարման վերահսկման, արտադրական պրոցեսների և ֆերմաներում աշխատանքի օպտիմալացման, նյութատեխնոլոգիական միջոցների, նորմավորված կերակրման պահանջարկի (нормы) որոշման, տոհմային աշխատանքի վարման, կենդանիների գնահատման, ընտրության և զուգընտրության համար:

Կիրառվում են հաշվառման հատուկ ձևաթերթեր, որոնք ըստ նշանակության կարելի է բաժանել հետևյալ խմբերի:

1. Գլխաքանակի հաշվառման փաստաթղթեր, ծնի գրանցման ակտ, կենդանիների ելքի ակտ, կենդանիներին խմբից խումբ տեղափոխման ակտ, գուրտերի տեղեկագիր, գլխաքանակի շարժի հաշվետվություն, ապրանքատրանսպորտային բեռնագիր (накладная):
2. Կերի հաշվառման փաստաթղթեր, կոպիտ, հյութալի և այլ կերատեսակների ընդունման ակտ, արտականաչի օգտագործման ակտ, կերի ծախսի փաստաթուղթ:
3. Արտադրանքի հաշվառման փաստաթղթեր, կաթի հաշվառման մատյան, ստուգիչ կթի ակտ, կաթի և կաթնամթերքի հանձնման-ընդունման ապրանքատրանսպորտային բեռնագիր, կաթի փոխադրման տեղեկագիր:
4. Տոհմային աշխատանքի վարման փաստաթղթեր, տոհմային ցուլի քարտ, տոհմային կովի (երինջի) քարտ, կովերի կաթնարտադարման ցուցանիշների գրանցման մատյան, կովերի արտակազմվածքի և համակազմվածքի գնահատման մատյան, արտադրող ցուլերի՝ ըստ համալիր հատկանիշների գնահատման մատյան, կաթնատու և կաթնամսատու ցեղերի ցուլերի՝ ըստ սերնդի որակի գնահատման մատյան, տոհմային վկայական, սերմնավորման և ծնի մատյան, տոհմային աշխատանքների արդյունքների հաշվետվություն:

ԹԵՄԱ 2. ՏԱԿԱՐԻ ՀԱՄԱՐԱԿԱԼՈՒՄԸ

Համարակալումը կարևոր միջոցառում է, որն անհրաժեշտ է կենդանիներին ճանաչելու, տարբերելու, արտադրական և տոհմային հաշվառում կազմակերպելու համար:

Տավարաբուծությունում ընդունված է էգերին համարակալել գույգ, իսկ արուներին՝ կենտ թվերով:

Անհատական համարը դրվում է կենդանու ծնվելուց 2-3 օր հետո: Նախքան համարի կրկնությունը բացառվում է:

Համարակալման ձևի ընտրությունը կախված է տնտեսության ուղղվածությունից, տնտեսությունում կենդանիներին պահելու տևողությունից, պահվածքի պայմաններից, վարման տեխնոլոգիայից և այլն: Համարները լինում են երկարաժամկետ, որը կիրառվում է տոհմային հաշվառման համար և կարճաժամկետ, որը կիրառվում է կենդանիների՝ տարբեր ֆիզիոլոգիական վիճակներում գտնվելու դեպքում, արոտային շրջանում կենդանիների խմբերը ձևավորելիս և այլն:

Համարը պետք է դրվի արագ, առանց կենդանուն վնաս և ցավ պատճառելու: Այն պետք է տեսանելի լինի հեռու տարածությունից:

Համարակալման մեթոդներն են՝

1. Կտածում կամ դաջում:

2. Ականջների որոշ հատվածների հատում:

3. Համարակալում «սառը» եղանակով:

4. Համարի խարանում եղջյուրի կամ այլ մարմնամասերի վրա

5. Համարանիշերի տեղադրում՝ ականջօղերի, վզոցների, չիպերի, գինդերի և այլ տեսքով:

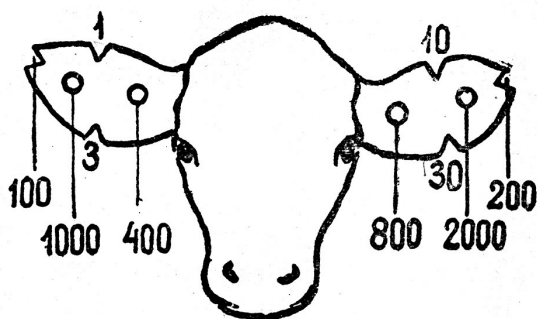
1. Կտածման մեթոդով համարակալելիս օգտագործում են ունելի և ասեղնավոր համարներ (0-9): Համարը դնելուց առաջ կենդանու աջ ականջն ախտահանում են, քսում են հատուկ ներկը (մուր, տարբեր գույնի տուշ) և ունելի օգնությամբ դնում ասեղնավոր համարները:

Մեթոդի թերությունն այն է, որ համարը երբեմն լավ չի կարդացվում:

2. Կտարում են ականջների երկարավուն և կլոր մասնատումներ՝ հատուկ ունելիների օգնությամբ: Յուրաքանչյուր հատում համապատասխանում է որոշակի թվի: Մեթոդն առաջարկել է ակադեմիկոս Մ.Ֆ. Իվանովը: Մեթոդի բանալին հետևյալն է՝ աջ ականջի ծայրի եռանկյունաձև հատումը՝ 100, ծախինը՝ 200, աջ ականջի վերին մասում հատումը՝ 1, ծախինը՝ 10, աջ ականջի ներքևի մասում հատումը՝ 3, ծախինը՝ 30, աջ ականջի մեջտեղում կլոր հատումը՝ 400, ծախինը՝ 800, աջ ականջի ծայրի մոտ կլոր հատումը՝ 1000, ծախինը՝ 2000:

Հատումներին համապատասխան թվերի ընդհանուր գումարը կենդանու համարն է:

Նկ. 1. Ականջի հատման մեթոդով տավարի համարակալման բանալի:

Մեթոդի թերությունն այն է, որ բավականին ցավոտ է, իսկ ականջի խեցու խախտման դեպքում համարը դժվար է կարդալ:

3. «Սառը» եղանակով համարակալելիս օգտագործում են ունելի և ածխածնի պինդ երկօքսիդ (-79°C) կամ հեղուկ ազոտ (-196°C): Մարմնի այն մասում, որտեղ պետք է դրվի համարը, մազերը խուզում են, մաշկն ախտահանում և դնում սառեցրած համարը: Եթե համարը սառեցվել է հեղուկ ազոտով, ապա 5-6 ամսական մատղաշի մաշկին այն պահում են 40-50 վրկ., սկսած 1,5 տարեկանից՝ 50-60 վրկ, իսկ պինդ ածխաթթու օգտագործելիս նախատեսված ժամանակն ավելացվում է երկու անգամ: Սառը ջերմաստիճանի ազդեցությամբ կենդանու մազերը զունաթափվում են, և 2-3 շաբաթ հետո մշակված տեղում աճում են սպիտակ մազեր՝ համապատասխան համարի տեսքով:

Այս մեթոդը ցավոտ չէ, երկար է պահպանվում և լավ տեսանելի է հեռվից: «Սառը» եղանակով համարակալելիս պետք է պահպանել աշխատանքի անվտանգության կանոնները:

Տավարի համարակալման նպատակով լայնորեն օգտագործվում են նաև համարանիշեր, ականջօղեր, վզնոցներ, չիպեր և այլն:

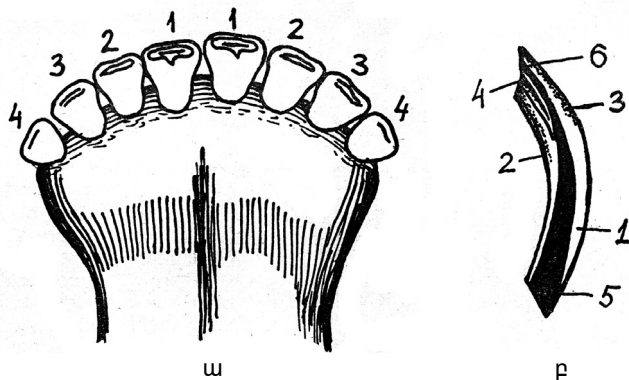
ԹԵՄԱ 3. ՏԱՎԱՐԻ ՏԱՐԻՔԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ

Տնտեսություններում զուտ տեխնիկական և անասնաբուժական միջոցառումներ անցկացնելիս անհրաժեշտ է որոշել կենդանիների տարիքը: Տարիքի որոշման ամենաճշգրիտ մեթոդը ժամանակին կատարված գրանցումներն են: Սակայն դրանց բացակայության դեպքում կամ լրացուցիչ ճշտելու նպատակով տարիքը որոշում են հետևյալ մեթոդներով.

1. Կենդանու արտաքին տեսքով:
2. Լնդերի, պորտալարի, կճղակների փոփոխություններով:
3. Եղջուրների միջոցով:
4. Ատամների միջոցով:

Կենդանու արտաքին տեսքի գնմամբ կարելի է միայն պարզել՝ կենդանին երիտասարդ է, թե ոչ:

Լնդերի փոփոխությունով տարիքը որոշում են ըստ Պ.Ն.Կուլեշովի և Ա.Ս.Կրասնիկովի առաջարկած մեթոդի: Հորթի ծնվելուց որոշ ժամանակ անց ստորին ծնոտի կտրիչները սկսում են մերկանալ. բռնիչները՝ 9-12 օր հետո, ներսի միջին կտրիչները՝ 9-17, արտաքին միջին կտրիչները՝ 12-21, եզրայինները՝ 15-26 (նկ. 2):

Նկ. 2. Ստորին ծնոտի կտրիչների անվանումները.

ա) 1.բռնիչներ, 2.ներքին միջին կտրիչներ, 3.արտաքին միջին կտրիչներ, 4.եզրայիններ, բ) 1.դենտին, 2.էմալ, 3.ցեմենտ, 4.բաժակ, 5.ատամնախորշ, 6.արմատային աստղ:

Պորտալարի փոփոխություններով հորթի տարիքը կարելի է որոշել 4-5 օրականից, երբ այն սկսում է չորանալ, իսկ 20-րդ օրն ընկնում է: Դրանից հետո առաջանում է կաշեթեփ, որն անհետանում է մեկ ամսականում:

Կճղակների փոփոխությունով տարիքը որոշելիս առաջնորդվում են «օղերի» առաջացումով: 3-14 օրական հորթի մոտ առաջանում է կճղակի «I օղը», իսկ 4-5 շաբաթականում՝ «II օղը», որը տարիքի հետ աստիճանաբար հեռանում է եղջերապատից:

Տարիքի որոշումը եղջյուրների օգնությամբ ավելի դյուրին է և ստույգ, սակայն այն օգտագործվում է ոչ հաճախակի, որովհետև կան անեղջյուր ցեղեր և կենդանիներ: Այս մեթոդն օգտագործվում է որպես լրացուցիչ՝ հատկապես մինչև 18-20 ամսականը: Եղջյուրներն սկսում են աճել 2 ամսականից: Չափելով եղջյուրի երկարությունը արտաքին եզրով և գումարելով 1՝ ստանում են կենդանու տարիքը՝ ամիսներով:

Կովերի տարիքը կարելի է որոշել եղջյուրների վրա առաջացած «ծնի օղակներով» (հղիության շրջանում եղջյուրի աճը խանգարվում է, ծնից հետո՝ վերականգնվում): Օղակների թվին գումարելով առաջին բեղմնավորման տարիքը (1,5-2 տարի)՝ ստանում են կովի տարիքը՝ տարիներով:

Առավել ճշգրիտ և գործնականում ընդունված մեթոդ է կենդանու տարիքի որոշումը կտրիչ աստամների միջոցով, որը կապված է հետևյալ օրինաչափությունների հետ:

1. Կաթնային կտրիչների դուրս գալը և մաշվելը:
2. Կաթնային կտրիչների փոխարինումը մշտականներով:
3. Մշտական կտրիչների մաշվելը:
4. Մշտական կտրիչների մաշվող մակերեսի ձևի փոփոխությունը:

Տավարի տարիքի որոշումը ատամների միջոցով

Կենդանու տարիքը	Ատամների փոփոխությունները
1 ամիս	Բոլոր կաթնային կտրիչները՝ բացի եզրայիններից, լրիվ զարգացած են
6 ամիս	Կաթնային կտրիչները՝ բացի եզրայիններից, նկատելիորեն մաշված են
1 տարի	Մաշված է կաթնային բռնիչների շփվող մակերեսի ամբողջ էնամը
1 տարի 6 ամիս	Ընկնում են կաթնային բռնիչները և դուրս են գալիս հիմնականները
2 տարի	Հիմնական բռնիչները լրիվ զարգացած են
2 տարի 6 ամիս	Ընկնում են ներքին միջին կաթնային կտրիչները և դուրս են գալիս մշտականները
3 տարի	Հիմնական ներքին միջին կտրիչները լրիվ զարգացած են
3 տարի 6 ամիս	Հիմնական արտաքին միջին կտրիչները զարգանում են
4 տարի	Ընկնում են կաթնային եզրային կտրիչները
4 տարի 6 ամիս	Հիմնական եզրային կտրիչները լրիվ զարգանում են
5 տարի	Բոլոր կտրիչների վերին եզրերը մաշվում են
6 տարի	Կտրիչների մաշվող մակերեսն ընդունում է օվալի ձև
7 տարի	Բռնիչների մաշվող մակերեսը շրջանաձև է
8 տարի	Ներքին միջին կտրիչների մաշվող մակերեսն ընդունում է շրջանի ձև
9 տարի	Արտաքին միջին կտրիչների մաշվող մակերեսն ընդունում է շրջանի ձև
10 տարի	Եզրային կտրիչների մաշվող մակերեսն ընդունում է շրջանի ձև
11 տարի	Բոլոր կտրիչների մաշվող մակերեսն ընդունում է օվալի ձև

ԹԵՄԱ 4. ՏԱԿԱՐԻ ՆԱԽՐԻ ՀԱՐԺԸ ԵՎ ՂԱՆԱՔԱՆԱԿԻ ՀԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ

Նախրի շարժը որոշակի ժամանակահատվածում կենդանիների գլխաքանակի տեղաշարժն է (մուտք, ելք և այլն):

Նախրի շարժը լինում է՝

- 1) պլանային (հեռանկարային), որտեղ կատարվում է կանխատեսում կենդանիների գլխաքանակի և նախրի կառուցվածքի վերաբերյալ, որն անհրաժեշտ է կերի ծախսը որոշելու, շենքերում կենդանիների տեղավորման, արտադրվող մթերքի ծավալների և այլ տեխնոլոգիական հաշվարկների համար,
- 2) հաշվետու (ընթացիկ), այսինքն՝ տավարի փաստացի գլխաքանակի և նախրի կառուցվածքի փոփոխությունը հաշվետու ժամանակաշրջանում:

Հաշվետու նախրի շարժը կազմում են ամեն ամիս՝ սկզբնական հաշվառման փաստաթղթերի հիման վրա, ըստ մուտք և ելք եղած կենդանիների, դրանց կենդանի զանգվածի, և ամսվա վերջում՝ ըստ յուրաքանչյուր սեռահասակային խմբի կենդանի զանգվածի:

1. Հիմնվելով գլխաքանակի հաշվառման սկզբնական փաստաթղթերի վրա՝ յուրաքանչյուր սեռատարիքային խմբի հաշվետվության ձևի մեջ բերվում են ամսվա սկզբին գլխաքանակի, կենդանի զանգվածի և դրանց տեղափոխությունների մասին տեղեկություններ:

Այնուհետև ինչպես յուրաքանչյուր սեռահասակային խմբում, այնպես էլ նախրում, հաշվում են ամբողջ ամսվա գլխաքանակը՝ հետևյալ ձևով.

$$\begin{array}{rcccl} \text{Գլխաքանակը} & & \text{Գլխաքանակը} & & \\ \text{հաշվետու} & = & \text{հաշվետու} & + & \text{Մուտքագրված} & - & \text{Ելքագրված} \\ \text{ամսվա վերջում} & & \text{ամսվա սկզբում} & & \text{գլխաքանակը} & & \text{գլխաքանակը:} \end{array}$$

Ստացված ցուցանիշը համեմատում են ֆերմայում առկա փաստացի գլխաքանակի հետ, որտեղ բացառվում է գլխաքանակի տարբերությունը:

2. Նախրի շարժը կազմելիս որոշում են բոլոր սեռատարիքային խմբերի (աղ. 3) մատղաշի (երինջներ, էգ հորթեր և ցուլիկներ) օրական միջին քաշաճը (աղ. 4): Անհրաժեշտ է նաև հաշվարկել կերատերի քանակը և կենդանի զանգվածի համախառն քաշաճը տվյալ ամսվա հաշվով:

Կերատերի հաշվարկը: Կերատերի թիվը տվյալ սեռահասակային խմբում կենդանու գտնվելու օրերի թիվն է հաշվետու շրջանում: Նախ որոշում են գլխաքանակը, որը գտնվել է տվյալ խմբում ամբողջ ամսվա ընթացքում (այն ամսվա սկզբի գլխաքանակի և ելք եղած կենդանիների գլխաքանակի տարբերությունն է): Այնուհետև ստացված թիվը բազմապատկում են ամսվա

օրերի թվով: Հաշվում են նաև մուտք և ելք եղած գլխաքանակի կերասօրերի թիվը յուրաքանչյուր սեռատարիքային խմբում: Մուտք եղած կենդանիների քանակը հաշվում են մուտք եղած օրվանից մինչև ամսվա վերջը, իսկ ելք եղած կենդանիներինը՝ ամսվա սկզբից մինչև դուրս գալու օրը: Այդ երեք ցուցանիշները գումարում են և ստանում ընդհանուր գլխաքանակը քանակը տվյալ սեռահասակային խմբում:

Ամսվա համախառն քաշաճը խմբի բոլոր կենդանիների կենդանի զանգվածի փոփոխությունն է հաշվետու շրջանի ընթացքում: Համախառն քաշաճը հաշվարկում են հետևյալ բանաձևով.

$$\text{Ամսեկան համախառն քաշաճը} = \left[\begin{array}{c} \text{Կենդանի} \\ \text{զանգվածը} \\ \text{ամսվա} \\ \text{վերջում} \end{array} + \begin{array}{c} \text{Ելք եղած} \\ \text{գլխաքանակի} \\ \text{զանգվածը} \end{array} \right] - \left[\begin{array}{c} \text{Կենդանի} \\ \text{զանգվածը} \\ \text{ամսվա} \\ \text{սկզբին} \end{array} + \begin{array}{c} \text{Մուտք եղած} \\ \text{գլխաքանակի} \\ \text{զանգվածը} \end{array} \right]:$$

Խմբի բոլոր կենդանիների համախառն քաշաճը բաժանելով հաշվետու շրջանի կերասօրերի թվին՝ ստանում են կենդանի զանգվածի միջին օրական քաշաճը ամսվա ընթացքում:

Կերասօրերի թիվը բաժանելով ամսվա օրերի թվի վրա՝ ստանում են խմբի ամսական միջին գլխաքանակը:

ԹԵՄԱ 5. ՏԱԿԱՐԻ ԱՐՏԱԿԱԶՄՎԱԾՔԻ ԵՎ ՀԱՄԱԿԱԶՄՎԱԾՔԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ

5.1. Տավարի կաթնատու և կաթնամսատու ցեղերի արտակազմվածքի և համակազմվածքի գնահատումը

Արտակազմվածքը (էքստերիեր) կենդանու արտաքին տեսքն է ամբողջությամբ, նրա մարմնակազմության արտաքին ձևը, այսինքն՝ համակազմվածքի տիպի արտաքին դրսևորումը:

Կովերին ըստ արտակազմվածքի և համակազմվածքի գնահատում են 1-ին և 3-րդ ծիներից հետո՝ լակտացիայի 2-3-րդ ամիսներին: Եթե երկրորդ ծնից հետո գնահատում չի կատարվել, ապա այն անցկացնում են ամեն տարի՝ մինչև 5 տարեկանը: Ցուլերին ըստ արտակազմվածքի և համակազմվածքի գնահատում են ամեն տարի՝ մինչև 5 տարեկանը: Եթե նշված տարիքում կենդանին ըստ արտակազմվածքի և համակազմվածքի չի գնահատվել, ապա կատարում են հերթական բոնիտավորումն անցկացնելիս:

Արտակազմվածքի և համակազմվածքի գնահատման ժամանակ հատուկ ուշադրություն են դարձնում կենդանու ցեղի տիպի արտահայտվածությանը և մարմնակազմության համաչափությանը. ցուլերին գոտկատեղի և հետևի վերջավորությունների ամրությանը, սեռական երկձևության (դիմորֆիզմ) արտահայտվածությանը, կովերին՝ կրծի մեծությանը, ձկին (թասածև, կլոր, այծակուրծ), և մեքենայական կթի նկատմամբ կրծի պիտանիությանը: Ցուլերի մարմնակազմության գնահատումը կատարում են 30 բալային, իսկ կովերինը՝ 10 բալային սանդղակով: Կենդանիների արտակազմվածքի և համակազմվածքի գնահատումը լրացնում են՝ նշելով հիմնական արատներն ու թերությունները (աղ. 1):

Մատղաշի արտակազմվածքը գնահատում են 10 բալային սանդղակով. ցեղային հատկանիշների և սեռի լավ արտահայտվածության, լավ աճի ու զարգացման, կրծքի գերազանց զարգացածության (լայն, խորը, թիակների հետևում առանց սեղմվածքի), ուղիղ մեջքի, գոտկատեղի, սրբանի, լավ զարգացած գավակի, ճիշտ դրված ոտքերի, ամուր ոսկրակազմի, գերզարգացածության ու կոպտության բացակայության դեպքում տրվում է 10 բալ:

Ըստ արտակազմվածքի որոշում են կենդանիների համակազմվածքի տիպը, ցեղայնությունը (ներցեղային տիպերը), մարմնակազմի անհատական առանձնահատկությունները և կենդանու մթերատվության ուղղվածությունը (կաթնային, մսային և այլն): Բացի այդ՝ արտակազմվածքի ուսումնասիրությամբ որոշում են կովերի պիտանիությունը արդյունաբերական տեխնոլոգիայի պայմաններին կապված կրծի ձևի, մեծության, պտուկների դասավորվածության հետ, որոնք կարևոր արտակազմվածքային ցուցանիշներ են մեքենայական կթին կովերի պիտանիության գնահատման ժամանակ:

Սակայն մթերատվության ուղղության մասին (օրինակ՝ կաթնատվության, կաթի և մսի քիմիական բաղադրության) չի կարելի հստակ պատկերացում կազմել միայն կենդանուն արտաքինից գննելով:

Արտակազմվածքի գնահատման մեթոդները: Կենդանու գնահատումն ըստ արտաքին տեսքի կատարվում է մի քանի մեթոդներով: Դրանք են՝ աչքաչափական, բալային և գնահատում ըստ չափումների ու ինդեքսների: Բացի այդ՝ կիրառում են նաև գրաֆիկական մեթոդներ:

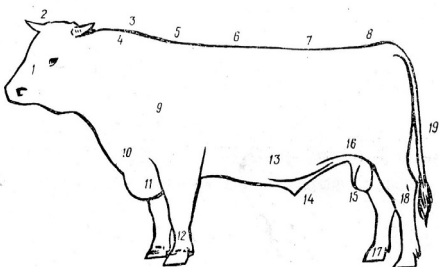
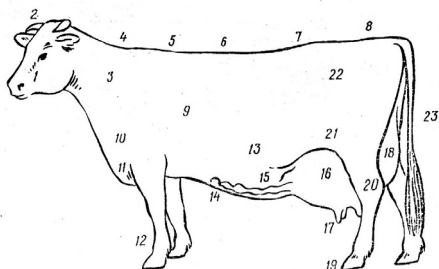
Աչքաչափական եղանակով գնահատելիս պետք է լավ իմանալ կենդանու մարմնամասերի տեղադրությունը (տոպոգրաֆիա), ցեղը, ֆիզիոլոգիական վիճակը: Նախ նկարագրում են կենդանու ընդհանուր մարմնամասերը՝ նշելով դրանց համաչափությունը, ցեղին բնորոշ արտահայտվածությունը և մթերատվության ուղղվածությունը: Այնուհետև գնահատում են առանձին մարմնամասերն ըստ արտակազմվածքի և համակազմվածքի գնահատման սանդղակի չափանիշների:

Գնահատման տվյալ մեթոդի դեպքում կարևորվում են հետևյալ մարմնամասերը՝ գլուխը, վիզը, մնդավը, կուրծքը, մեջքը, գոտկատեղը, սրբանը (իրանի 1/3 հետևամասը), վերջավորությունները, կուրծք, արտաքին սեռական օրգանները: Գնահատվում է նաև մաշկի, մկանների, ոսկորների զարգացվածությունը:

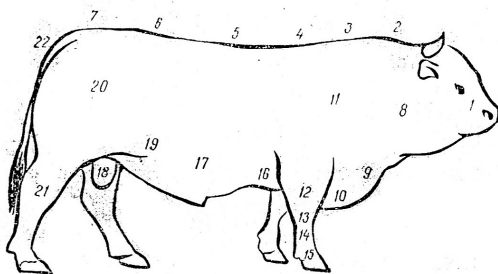
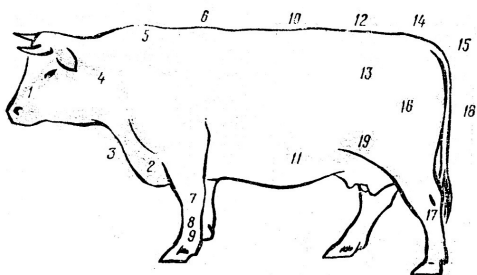
Մարմնամասերի նկարագրությունը սովորաբար սկսվում է գլխից և ավարտվում վերջավորություններով: Հատուկ ուշադրություն է դարձվում լավ զարգացած մարմնամասերին և դրանց թերություններին (նկ. 3):

Բալային գնահատումն անցկացվում է հատուկ թվային սանդղակի օգնությամբ, համաձայն որի՝ յուրաքանչյուր մարմնամաս գնահատվում է առանձին առանձին բալերով: Լիատարիք կենդանուն գնահատելիս հատուկ ուշադրություն է դարձվում ցեղի տիպի արտահայտվածությանը, մարմնամասերի համաչափ զարգացվածությանը. ցուլերի մոտ՝ մեջքի և, հատկապես, վերջավորությունների ամրությանը, կաթնատու և կաթնա-մսատու կովերի մոտ՝ կրծի ձևին, մեծությանը, պիտանիությանը մեքենայական կթին: Կարևորվում է նաև սեռի արտահայտվածությունը: Ոսկրակազմի ամրության վերաբերյալ կարծիք են կազմում գլխի և դաստակոսկրի զարգացածությունից: Մսային ուղղության ցեղերի գնահատման ժամանակ հաշվի է առնվում յուրաքանչյուր մարմնամասի զարգացածությունը՝ ըստ մսայնության (նկ.4):

Նկ. 3. Կաթնատու ուղղության տավարի գծապատկերը:

Նկ. 4. Մսատու ուղղության տավարի գծապատկերը:

Կաթնատու ուղղության արտադրող ցուվերի գնահատումն ըստ արտակազմվածքի և համակազմվածքի (ընդամենը՝ 30 բալլից ոչ ավելի), այդ թվում.

1. Ընդհանուր տեսքը (9 բալլից ոչ ավելի)

Ցուցանիշները	բալ
ա) մարմնակազմության համամասնությունը	1-3
բ) մկանունքը	1-3
գ) ոսկրակազմը	1-3

2. Արտակազմվածքի մարմնամասերը (21 բալլից ոչ ավելի)

ա) գլուխը և վիզը	1-3
բ) կուրծքը	1-3
գ) մնդավը, մեջքը, գոտկատեղը	1-3
դ) իրանի միջին մասը	1-3
ե) հետույքը (զավակը)	1-3
զ) վերջավորությունները	1-3
է) կճղակները	1-3

Կաթնատու ուղղության կովերի արտակազմվածքի և համակազմվածքի գնահատումը (10 բալլից ոչ ավելի), այդ թվում.

ա) ընդհանուր տեսքը և զարգացածությունը (տիպի արտահայտվածությունը, իրանի զարգացածությունը, կրծքավանդակի խորությունը, զավակի զարգացածությունը)	2-4
բ) կուրծք (առջևի և ետևի կեսերի զարգացածությունը, ամրացումը, պտուկների դասավորվածությունը և չափերը, բարձրությունը գետնից)	2-4
գ) վերջավորությունների ամրությունը և դրվածքը	1-2

Տավարի կաթնատու և կաթնամսատու ցեղերի արտակազմվածքի
թերությունները, որոնց համար իջեցվում է արտակազմվածքի և
համակազմվածքի բալային գնահատականը

Ընդհանուր տեսքը, մարմնամասերը	Թերությունները
Ընդհանուր տեսքը և զարգացածությունը	Ընդհանուր թերզարգացածություն, կոպիտ կամ գերզարգացած նուրբ ոսկրակազմ, մկանները փուխր են կամ թույլ զարգացած: Մարմնակազ- մությունն անհամաչափ է և չի համապատաս- խանում մթերատվության ուղղությանը: Ցեղի տիպը թույլ է արտահայտված:
Գլուխը և վիզը	Գլուխը ծանր կամ գերզարգացած, կովերինը՝ ցլանման, կամ ցուլերինը՝ կովանման, վիզը կարճ, կոպիտ, մաշկի հաստ ծալքերով, թույլ մկանակալված:
Կուրծքը	Նեղ, ոչ խորը, թիակների հետևում՝ սեղմվածքներով:
Մնդավը, մեջքը, գոտկա- տեղը	Մնդավը՝ երկբաժան կամ սուր: Մեջքը՝ նեղ, կարճ, կախ ընկած կամ սապատավոր: Գոտկատեղը՝ նեղ, կախ ընկած կամ տանիքած:
Իրանի միջին մասը	Կովերինը և ցուլերինը՝ թույլ զարգացած, ցուլերի փորը՝ կախ ընկած:
Գավակը	Կարճ, կախ ընկած, տանիքած, սրագավակ:
Կուրծք և սեռական օրգան- ները	Կուրծք՝ փոքր, կախ ընկած, հեռավորությունը կրծի հատակից մինչև գետին՝ 45 սմ-ից պակաս, անհամաչափ զարգացած քառորդներով: Պտուկները՝ կարճ, մոտ դրված, ոչ նորմալ զարգացած, մեքենայական կթի համար ոչ պիտանի: Ցուլերի ամործիները վատ են զարգացած և փոքր են:
Վերջավորությունները	Առջևի վերջավորությունների դաստակները մոտ են դրված կամ փռված են դեպի դուրս: Հետևիները թրած են, x-ածն, 0-ածն կամ փղանման դրվածքով: Կճղակները՝ նեղ, տափակ, կճղակի եղջյուրը՝ փուխր:
Կճղակները	Կճղակի եղջյուրը նեղ է, տափակ, փուխր:

Գնահատում ըստ չափումների: Արտակազմվածքի գնահատման այս մեթոդով չափում են կենդանու մարմնամասերը: Ստացված ցուցանիշներն արտահայտում են սանտիմետրերով: Այս մեթոդն ավելի օբյեկտիվ է և հավաստի: Սակայն այն վերագրելի է առանձին մարմնամասերին, մինչդեռ կենդանու արտակազմվածքի ամբողջական պատկերացման առումով բավարար չէ: Կարևոր նշանակություն ունի կիրառվող գործիքների՝ չափածողի, չափակարկին և չափաժապավենի ճիշտ օգտագործումը, չափման կետերի ճիշտ որոշումը և կենդանիներին ճիշտ կանգնեցնելը: Ավելի հաճախ օգտագործվում են հետևյալ չափումները՝

- բարձրությունը մնդավում (մնդավի ամենաբարձր կետից մինչև գետին)․
- բարձրությունը սրբանում (սրբանի ամենաբարձր կետից մինչև գետին)․
- կրծքի խորությունը (մնդավից մինչև կրծոսկրը)․
- կրծքի լայնությունը թիակների հետևում․
- իրանի թեք երկարությունը (չափածողով և չափաժապավենով) բազկաթիակային հոդից մինչև հետին նստաթումբը․
- կոնքի երկարությունը (զստոսկրերի առջևի կետից մինչև հետին նստաթումբը)․
- զստոսկրերի լայնությունը (զստոսկրերի ամենահեռու կետերի միջև)․
- նստաթմբերի լայնությունը (նստաթմբերի ամենահեռու կետերի միջև)․
- կոնքագոդային հոդերի լայնությունը (կոնքագոդային հոդերի ամենահեռու կետերի միջև)․
- կրծքի փաթը թիակների հետևում․
- նախադաստակի փաթը (ամենամեղ տեղում):

Մարմնակազմության համաչափության մասին պատկերացում են տալիս ինդեքսները, որոնք չափումների հարաբերությունն են՝ արտահայտած տոկոսով: Կենդանիների համակազմվածքային առանձնահատկությունները և արտակազմվածքի համաչափությունները բնորոշող կարևոր ինդեքսները.

1. Երկարատուության ինդեքս, որը բնորոշում է կենդանու վերջավորությունների հարաբերական զարգացածությունն ըստ երկարության.

$$\frac{\text{մնդավի բարձրություն} - \text{կրծքի խորություն}}{\text{մնդավի բարձրություն}} \cdot 100 :$$

Այս ինդեքսը որոշակիորեն բնորոշում է կենդանու համակազմվածքի տիպը, մթերատվության ուղղվածությունը, տարիքային և սեռային առանձնահատկությունները:

Մսատու տավարի համեմատությամբ կաթնատու տավարի երկայնատուության ինդեքսի ցացանիշը մեծ է: Տարիքին զուգընթաց այս ինդեքսի մեծությունը նվազում է:

2. Երկարածգության ինդեքս՝

$$\frac{\text{իրանիթեք երկարություն}}{\text{մնդավի բարձրություն}} \cdot 100 :$$

Երկարաձգության մեծ ինդեքսը բնորոշ է մսատու տավարին և ծանրաքարշ ձիերին, իսկ փոքր ինդեքսը՝ կաթնատու տավարին և մասնավորապես՝ հեծկան ձիերին: Տարիքին զուգընթաց այս ինդեքսը մեծանում է:

3. Կոնքակրծքային ինդեքս՝

$$\frac{\text{կրծքի լայնություն}}{\text{զստոսկրերի լայնություն}} \bullet 100:$$

Արտադրողներն աչքի են ընկնում ավելի մեծ կոնքակրծքային ինդեքսով:

4. Կրծքային ինդեքս՝

$$\frac{\text{կրծքի լայնություն}}{\text{կրծքի խորություն}} \bullet 100:$$

Մսատու տավարի և ծանրաքարշ ձիերի մոտ այս ինդեքսը մեծ է: Տարիքային առումով մեծ փոփոխությունների չի ենթարկվում:

5. Լեցունության ինդեքս՝

$$\frac{\text{կրծքի փաթ}}{\text{իրանի թեք երկարություն}} \bullet 100:$$

Տավարի մսատու ցեղերը և ծանրաքարշ ձիերն ունեն լեցունության մեծ ինդեքս: Պրիմիտիվ, մասնավորապես թերզարգացած կենդանիների լեցունության ինդեքսը փոքր է:

6. Գերաձի ինդեքս՝

$$\frac{\text{սրբանիբարձրություն}}{\text{մնդավիբարձրություն}} \bullet 100:$$

Գերաձի ինդեքսն արտահայտում է կենդանու հետևի և առջևի բարձրության հարաբերակցությունը: Տարիքին զուգընթաց այս ինդեքսը փոքրանում է:

7. Սրագավակության ինդեքս՝

$$\frac{\text{նստաթմբերի լայնություն}}{\text{զստոսկրերի լայնություն}} \bullet 100:$$

Այս ինդեքսը կիրառվում է մասնավորապես մայր կենդանիների գնահատման դեպքում:

8. Ոսկրոտության ինդեքս՝

$$\frac{\text{նախադաստակի փաթ}}{\text{մնդավի բարձրություն}} \bullet 100:$$

Ոսկրոտության մեծ ինդեքսը բնորոշ է բանող կենդանիներին, փոքրը կաթնատու տավարին և հեծկան ձիերին: Շատ մեծ ինդեքսը ոսկրակազմի կոպտության նշան է, շատ փոքրը՝ նրբության:

9. Հոծազանգվածության ինդեքս՝

$$\frac{\text{կրծքի փաթ}}{\text{մնդավի բարձրություն}} \cdot 100 :$$

Հոծազանգվածության մեծ ինդեքսը բնորոշ է մսատու ուղղության տավարին և ոչխարին, ծանրաքարշ ձիերին:

5.2. Տավարի մսատու ցեղերի արտակազմվածքի և համակազմվածքի գնահատումը

Կովերն ըստ արտակազմվածքի և համակազմվածքի գնահատվում են 1 և 3 ծնից հետո: Արտադրող ցուլերին գնահատում են ամեն տարի՝ մինչև 5 տարեկանը:

Հատուկ ուշադրություն են դարձնում ցեղի տիպի արտահայտվածությանը և մարմնակազմության համաչափությանը (նկ. 4): Տոհմային տնտեսություններում և ֆերմաներում արտադրող ցուլերի և կովերի գնահատումը կատարում են 100 բալային, ապրանքային նախիրներում՝ 5 բալային սանդղակով (աղ. 2, 3):

Արտակազմվածքը և համակազմվածքը գնահատելիս հաշվի են առնում մարմնակազմության հիմնական թերությունները, որոնց առկայության դեպքում գնահատականի ընդհանուր բալն իջեցվում է (աղ. 4):

Մատղաշի մարմնակազմությունը գնահատում են ըստ նրա ընդհանուր տեսքի և զարգացածության՝ 5 բալային սանդղակով (գերազանց՝ 5, լավ՝ 4, բավարար՝ 3, անբավարար՝ 2: Թույլատրվում է 0,5 բալի ճշտում (4,5, 3,5):

Ցեղի և սեռի լավ արտահայտվածության, լավ աճի և զարգացման, կրծքի գերազանց զարգացածության (լայն, խորը, թիակների հետևում առանց սեղմվածքի), ուղիղ մեջքի, գոտկատեղի, սրբանի, լավ զարգացած գավակի, ճիշտ դրված վերջավորությունների և ամուր օսկրակազմի դեպքում՝ առանց գերաճի ու կոպտության, կենդանուն տրվում է «գերազանց» գնահատական:

Մասնու ցեղերի արտադրող ցուցերի՝ ըստ արտակազմվածքի և
համակազմվածքի գնահատման սանդղակ

Կենդանու մարմնի ընդհանուր զարգացածությունը և մարմնամասերը	Բարձր բալի համար ներկայացվող պահանջները	Գնահատականը, բալ		
		հիմնա- կան բալ	գոր- ծա- կից	ընդ- հանուր բալ
Ընդհանուր տեսքը, զարգացածությունը և ցեղի տիպի արտահայտվածությունը	ա) համաչափ մարմնակազմություն, լայն, կլորավուն իրան, ցեղի մաստու տիպի լավ արտահայտվածություն,	5	3	15
	բ) լավ զարգացած մկաններ, ամուր, բայց ոչ կոպիտ ոսկրակազմ:	5	2	10
Գլուխը և վիզը	Ցեղի համար տիպիկ գլուխ, լայն, ոչ կոպիտ, վիզը՝ լավ մկանակալված, կարճ, հաստ:	5	1	5
Կուրծքը	Լայն, խորը և կլորավուն, թիակների հետևում՝ առանց սեղմվածքների, լայն, լավ զարգացած, առաջ եկած կրծքատակ:	5	3	15
Մնդավը, մեջքը, գոտկատեղը	Լայն, մսակալված, վերին գիծը՝ ուղիղ, լայն, երկար մեջք և գոտկատեղ՝ լավ զարգացած մկաններով:	5	3	15
Սրբանը	Ուղիղ, լայն և երկար, լավ մկանակալված: Պոչը՝ ճիշտ դրվածքի:	5	3	15
Ազդրամասը	Շատ լավ են զարգացած մկանները, որոնք իջնում են մինչև ցատկիչ հողը, ազդրը ներսի կողմից մսակալված, աճուկը՝ լցված, իրանի ներքևի գծին հավասար:	5	3	15
Վերջավորությունները	Ճիշտ դրվածքի, ամուր կճղակներով:	5	2	10
Ընդամենը				100

Մաստու ցեղերի կովերի՝ ըստ արտակազմվածքի և
համակազմվածքի գնահատման սանդղակ

Կենդանու մարմնի ընդհանուր զարգացածությունը և մարմնամասերը	Բարձր բալի համար ներկայացվող պահանջները	Գնահատական, բալ		
		հիմնա- կան բալ	գոր- ծա- կից	ընդհա- նուր բալ
Ընդհանուր տեսքը, զարգացածությունը և ցեղի տիպի արտահայտվածությո- ւոնը	ա) համաչափ մարմնակազմություն, լայն, կլորավուն իրան, ցեղի մաստու տիպի լավ արտահայտվածությամբ,	5	3	15
	բ) լավ զարգացած մկաններ, ամուր, բայց ոչ կոպիտ ոսկրակազմ:	5	2	10
Գլուխը և վիզը	Գլուխը՝ թեթև, ցեղի համար տիպիկ, վիզը՝ կարճ, լավ մկանակալված:	5	1	5
Կուրծքը	Լայն, խորը, թիակները՝ հետևում առանց սեղմվածքների, կրծքավանդա- կի փաթը՝ մեծ:	5	3	15
Մնդավը, մեջքը, գոտկատեղը	Լայն, մսակալված մնդավ, վերին գիծը՝ ուղիղ, լայն, երկար մեջք և գոտկատեղ՝ լավ զարգացած մկաններով:	5	3	15
Սրբանը	Ուղիղ, լայն և երկար, լավ մկանակալված: Պոչը՝ ճիշտ դրվածքի:	5	3	15
Ազդրմասը	Լավ զարգացած մկաններ, որոնք իջնում են մինչև ցատկիչ հոդը:	5	2	10
Կուրծը	Բավականին զարգացած, ձևը՝ ցանկալի:	5	2	10
Վերջավորություն- ները	Ճիշտ դրվածքի, ամուր կճղակներով:	5	1	5
Ընդամենը				100

Տավարի մատուցողների արտակազմվածքի թերությունները, որի համար իջեցվում է բալային գնահատականը

Կենդանու մարմնի ընդհանուր զարգացածությունը և մարմնամասերը	Թերությունները
Ընդհանուր զարգացածությունը	Թերզարգացածություն, անհամաչափ մարմնակազմություն, ոսկրակազմը՝ կոպիտ կամ նուրբ, բարձրատուրություն, մկանները՝ վատ զարգացած, մարմինը՝ նեղ, ցեղի տիպը թույլ է արտահայտված, ամորձիների թերզարգացածություն:
Գլուխը և վիզը	Գլուխը՝ ծանր, կոպիտ, ցեղի համար ոչ տիպիկ, վիզը՝ նեղ:
Կուրծքը	Ոչ խոր, նեղ, թիակների հետևում՝ սեղմվածքներ, թույլ մկանակալված, կրծքի փաթը՝ փոքր, կրծքատակը՝ թույլ զարգացած:
Մնդակը, մեջքը, գոտկատեղը	Մնդակը՝ նեղ և սուր, մեջքը և գոտկատեղը նեղ են, վատ մկանակալված, մեջքը՝ կախ ընկած կամ սապատավոր, գոտկատեղը՝ փափուկ:
Սրբանը	Կարճ, կախ ընկած, տանիքածև, սրագավակություն, վատ մկանակալված, բարձր կամ չափազանց ցածր տեղադրված պոչ:
Ազդրամասը	Ազդրը և դրա ներսի հատվածը աղքատ է մկաններով:
Կուրծք	Բավականաչափ զարգացած չէ, ձևը՝ անցանկալի:
Վերջավորությունները	Ոչ ճիշտ դրվածքի են, հետևի ոտքերի թրածնություն, իսկ առջևիներին՝ մոտ դրվածք, կճղակները թույլ են:

5.3. Կովերի մարմնակազմության տիպի գծային գնահատումը

Գծային մեթոդը թույլ է տալիս ստանալ առանձին կենդանիների, նրանց խմբերի և նախիրների օբյեկտիվ գնահատական ու կատարել կարգավորիչ զուգընտրություն՝ արտակազմվածքի հայտնաբերված թերությունները շտկելու (վերացնելու) նպատակով և այդպիսով ազդել մարմնակազմության տիպի վրա: Այս մեթոդը թույլ է տալիս նաև գնահատել և տարբերակել արտադրող ցուլերին ըստ դրանց դուստրերի մարմնակազմության տիպի, կատարել ընտրություն կաթնատվության հատկանիշներով:

18 հատկանիշներից յուրաքանչյուրը, որն օգտագործվում է գծային մեթոդով գնահատելիս, ունի ինքնուրույն նշանակություն և գնահատվում է մյուսներից առանձին՝ 1-9 գնահատման սանդղակով (աղ. 5), միջին արժեքը՝ 5

բալ: Հատկանիշը գնահատելիս հաշվի են առնվում դրա զարգացման կենսաբանական ծայրահեղությունները (+, -):

1 և 9 բալերը ցույց են տալիս հատկանիշի առավելագույն և նվազագույն շեղումները: Հատկանիշների գնահատման արդյունքներով կազմում են գծային պրոֆիլ, որի վրա ուղղահայաց առանցքից ձախ կամ աջ նշվում են հատկանիշների շեղումները նորմայից՝ արտահայտված միջին քառակուսային շեղումով (σ), որը հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով.

$$(M_1 - M_2) / \sigma,$$

որտեղ M_1 -ը գնահատվող ցուլի դուստրերի միջին ցուցանիշն է, M_2 -ը՝ ցեղի միջին ցուցանիշը, σ - ն՝ ցեղի տվյալ հատկանիշի միջին քառակուսային շեղումը:

Առանցքային գիծը կազմում են մոդելային տիպի հատկությունների գնահատման ցուցանիշներով կամ ըստ ցեղի միջին բալի մակարդակի:

Առաջնածին կովերին գնահատում են լակտացիայի 30-120-րդ օրը՝ կթից 2-3 ժամ առաջ:

Գնահատման և հաշվառման ենթակա են բոլոր դուստրերը՝ բացառությամբ հիվանդների և կրծի 2-ից ավելի քառորդների լրիվ հետաձ ունեցողների:

Գծային պրոֆիլը (նկ. 5, 6) թույլ է տալիս դատել այն մասին, թե տվյալ արտադրողը մարմնակազմության որ հատկանիշներն է լավացնում և որ հատկանիշներով է զիջում մոդելին (ստանդարտին):

Արտադրող ցուլի վերաբերյալ տեղեկություններում բերվում են լրացուցիչ տվյալներ դրա դուստրերի արտակազմվածքում առկա թերությունների (47 թերություն) մասին, որտեղ նշվում է նաև դուստրերի %-ը, որոնք ունեն այս կամ այն թերությունը: Այդ թերությունները թվային արժեք չունեն, և եթե թերությունը թույլ է զարգացած, կովի արտակազմվածքը գնահատելիս քառակուսու մեջ դրվում է «V» նշանը, իսկ եթե ուժեղ է զարգացած՝ «VV» նշանը: Որպես լրացում գծային գնահատման՝ միաժամանակ կիրառվում է արտակազմվածքի գնահատման աչքաչափական մեթոդը:

Գնահատումը կատարվում է հետևյալ կերպ.

1. Ըստ գնահատման արդյունքների, կովերի խմբում (գնահատվող ցուլերի) հաշվում են յուրաքանչյուր հատկանիշի միջին ցուցանիշը (M_1):
2. Որոշում են գնահատվող ցուլերի դուստրերի խմբերի յուրաքանչյուր հատկանիշի միջին ցուցանիշի և ցեղի միջին ցուցանիշների տարբերությունը (M_2):
3. Գնահատվող ցուլերի դուստրերի խմբերում ըստ յուրաքանչյուր հատկանիշի հաշվում են միջին քառակուսային շեղումը՝ σ :
4. Ստացված արդյունքների հիման վրա կառուցում են ցուլերի գծային պրոֆիլը:
5. Վերլուծում են գնահատվող ցուլերի դուստրերի արտակազմվածքում եղած թերությունները և դրանց արտահայտվածության աստիճանը:
6. Գնահատվող ցուլերի դուստրերի արտակազմվածքի անհատական աչքաչափական գնահատման արդյունքներով հաշվում են 5 խումբ հատ-

կանիշներից յուրաքանչյուրի միջին արժեքը: Հաշվի առնելով դրանց տեսակարար կշիռը՝ հատկանիշներից յուրաքանչյուր խմբի համար որոշում են համալիր հատկանիշների գումարային բալը և որոշում մարմնակազմության տիպի կատեգորիան:

7. Գծային գնահատականի, տարբեր ցուլերի դուստրերի արտակազմվածքի թերությունների արտահայտվածության, մարմնակազմության տիպի կատեգորիայի հիման վրա վերլուծում են ցուլերի ազդեցությունը դուստրերի մարմնակազմության տիպի վրա, կատարում են առաջարկություն դրանց օգտագործման վերաբերյալ՝ նպատակ ունենալով լավացնել կովերի արտակազմվածքը և ձևավորել մարմնակազմության ցանկալի տիպ:

Ընդհանրապես նախրում կամ պոպուլյացիայում կենդանիներին տարբերակելու համար օգտագործում են կովերի համալիր գնահատման 100 բալային համակարգ: Ցուլերի մայրերի խմբում առանձնացված կովերը գնահատվում են ամեն տարի՝ մինչև խմբից դուրս գալը:

Յուրաքանչյուր կով գնահատվում է՝ համեմատվելով մոդելի հետ, 100 բալային սանդղակով: Կովերի զննումը գլխից մինչև պոչը և գնահատումը կատարվում է հրապարակներում, հեռվից և մոտիկից, հանգիստ վիճակում և շարժման մեջ:

Գնահատումը կատարվում է 5 խումբ հատկանիշներով, որոնցից յուրաքանչյուրի համար ընդունված է 1-100 բալ, ապա ընդհանուր գնահատականի մեջ որոշվում է դրանց տեսակարար կշիռը (ԸԳ)։

1. Իրանի խավալը (ԻԾ) - 0,10:

2. Կաթնային հատկանիշների արտահայտվածությունը (ԿՀ) - 0,15:

3. Վերջավորությունների որակը (Վ) - 0,15:

4. Կրծի որակը (ԿՈ) - 0,40:

5. Ընդհանուր տեսքը (ԸՏ) - 0,20:

Ըստ ստացված բալերի՝ կովերին բաժանում են 6 կատեգորիաների:

Կովերի ընդհանուր գնահատումը (ԸԳ) կատարվում է ըստ համալիր հատկանիշների՝ հետևյալ կերպ.

$$\text{ԸԳ} = (\text{ԻԾ} \cdot 0,10) + (\text{ԿՀ} \cdot 0,15) + (\text{Ո} \cdot 0,15) + (\text{Վ} \cdot 0,40) + (\text{ԸՏ} \cdot 0,20):$$

Կատեգորիա		Բալ
1	Արտակարգ (հոյակապ)	90 և ավելի
2	Գերազանց	85-89
3	Շատ լավ	80-84
4	Լավ	75-79
5	Բավարար	65-74
6	Վատ	50-64

Յուրաքանչյուր կովին գնահատելիս ստացված արդյունքները գրանցվում են կովերի արտակազմվածքի գնահատման քարտում (աղ. 5):

Գույքային համարը և անունը			Ցեղը		
Հատկանիշը	Միտումը	ՅՅ-2-10+1+2-3	Միտումը		Դուստրերի թիվը՝ 42
Տարիքը	ցածր		բարձր	+0,80	
Իրանի խորությունը	ոչ խորը		խորը	+1,9	
Մարմնակազմության ամրությունը	թույլ		ամուր	+1,05	Ընդհանուր գնահատա-կանն ըստ համալիր հատկանիշների՝ 85
Կաթնային ձևերը	վատ արտա-հայտված		լավ արտահայտ-ված	+1,15	
Սրբանի երկարությունը	կարճ		երկար	+0,40	
Գավակի դիրքը	բարձր		կախ ընկած	+0,40	Այդ թվում՝ իրանի ծավալը՝ 90
Գավակի լայնությունը	նեղ		լայն	+0,85	
Մկանակազմը	թույլ		գարգաջած	+0,30	
Հետևի ոտքերի դրվածքը	փղի դրվածք		թրածն	0,00	Կաթնային հատկանիշների արտահայտված ությունը՝ 88
Կճղակի անկյունը	սուր		բութ	+0,10	
Կրծի առջևի քառորդ-ների ամրացումը	թույլ		սերտ	+2,00	
Կրծի առջևի քառորդ-ների երկարությունը	կարճ		երկար	+1,80	Վերջավորու-թյունները
Կրծի հետևի քառորդների ամրացման բարձրությունը	ցածր		բարձր	+1,20	
Կրծի հետևի քառորդ-ների լայնությունը	նեղ		լայն	+0,90	
Կրծի ակոսը	քիչ արտա-հայտված		խորը	+0,15	Կուրծը՝ 86
Կրծի հատակի դիրքը	ցածր		բարձր	+0,30	
Առջևի պտուկների դա-սավորվածությունը	կարճ		նեղ	0,00	
Պտուկների երկարությունը			երկար	+0,10	Ընդհանուր տեսքը՝ 83

Դուստրերի արտակազմվածքի թերությունները, %

1	9	17	25-12,3	33-8,2	41-4,2
2	10	18	26	34	42- 8,6
3-3,1	11-3,2	19	27-6,3	35	43
4	12-7,8	20-2,8	28-12,6	36-28,5	44-5,2
5	13	21-3,4	29	37	45
6	14-6,5	22	30-7,5	38-9,6	46 – 9,4
7	15-3,6	23-4,8	31	39-5,6	47-10,3
8	16	24	32-10,2	40-9,3	

Աղ. 5. Արտադրող ցույցի գծային պրոֆիլը:

Գույքային համարը և անունը			Ցեղը		
Հատկանիշը	Տենդենցը	3-2-1-0 +1 +2 +3	Տենդենցը		Դուստրերի թիվը 42
Տարիքը	ցածր		բարձր	-1.00B	Ընդհանուր գնահատականը ստ համալիր հատկանիշների 85
Իրանի խորությունը	ոչ խորը		խորը	+1.05	
Մարմնակազմության ամրությունը	թույլ		ամուր	+0,50	
Կաթնային ձևերը	վատ արտահայտված		լավ արտահայտված	-0.50	Այդ թվում՝
Սրբանի երկարությունը	կարճ		երկար	-0.10	
Գավակի դիրքը	բարձր		կախ ընկած	+0,40	
Գավակի լայնությունը	նեղ		լայն	-0.80	իրանի ծավալը՝ 90
Մկանակազմը	թույլ		զարգացած	+0,30	
Հետևի ոտքերի դրվածքը	փղի դրվածք		թրածև	0,40	
Կճղակի անկյունը	սուր		բութ	-0.50	կաթնային հատկանիշների արտահայտվածությունը՝ 88
Կրծի առջևի բաշորդների ամրացումը	թույլ		սերտ	+2,00	
Կրծի առջևի բաշորդների երկարությունը	կարճ		երկար	-0.50	
Կրծի հետևի բաշորդների ամրացման բարձրությունը	ցածր		բարձր	+0,10	Վերջավորությունները
Կրծի հետևի բաշորդների լայնությունը	նեղ		լայն	-0.10	
Կրծի ակոսը	քիչ արտահայտված		խորը	0.00	
Կրծի հատակի դիրքը	ցածր		բարձր	-0,75	Կուրծը՝ 86
Առջևի պտուկների դասավորվածությունը	կարճ		նեղ	0,25	
Պտուկների երկարությունը			երկար	+0,95	

Դուստրերի արտակազմվածքի թերությունները, %

1-4,8	9 – 9,5	17	25-23,8	33-10,2	41-16,2
2	10-9,5	18-14,3	26	34-19,0	42-10,8
3	11-8,5	19	27	35-19,0	43-33,3
4-4,8	12-9,5	20	28-23,8	36-28,5	44
5	13	21-4,8	29	37	45-38,1
6	14-6,5	22-14,8	30	38-25,1	46-4,8
7	15	23-4,8	31-9,5	39-14,3	47
8	16-4,8	24	32	40	42-10,8

Կոպերի արտակազմվածքի գնահատման քարտ

Պոլսյային համարը, ամուրը	Ձեռը, ցեղայնությունը	Դայր (գոլսյային համարը)	Մայր (գոլսյային համարը)	Փիղը
Ծնողյան ամսաթիվը, ցեղը	Լակտացիայի համարը	Ծնի ամսաթիվը	Եպիտորդ գնահատականը	Սեփականատերը անվանումը)
Սրտակազմվածքի գծային գնահատումը			Սրտակազմվածքի թեղուրները	
Դամնակատարտիվան թաղ			թեղն արտահայտված (V)	ուժեղ արտահայտված (V)

[illegible]

Արտակազմվածքի գնահատումն ըստ համալիր հատկանիշների

Դասակարգման արդյունքը		Գնահատման բալլ				
Կատեգորիա	Բալ	Իրանի ծավալը	Կաթնային հատկ. արտահայտ.	Ուտքերը	Կուրծը	ընդհանուր տեսքը

Գնահատման օրն ու ժամը	Վերջին կթի ժամը	Բռնիտավորողի ստորագրություն (ա. ա. հ.)

5.4. Կովերի կրծի զարգացման և կաթնարտազատման արագության գնահատումը

Կրծի զարգացումը և որակական բնութագիրը կարևոր ցուցանիշներ են, որոնցով որոշում են կովերի պիտանիությունը մեքենայական կթին: Այդ նպատակով որոշում են կրծի ձևը, չափերը, գեղձայնությունը, պտուկների չափերը, ձևը, դասավորությունը (ծնաբանական հատկություններ), կթի տևողությունը և ինտենսիվությունը, պարապուրդային կիթը, կրծի քառորդների համաչափ զարգացածությունը (ֆունկցիոնալ հատկություններ): Գնահատում կատարում են I և III ծիներից հետո՝ լակտացիայի առաջին երեք ամիսների ընթացքում, մեկ անգամ, սակայն ոչ շուտ, քան ծնից 15 օր հետո:

Կրծի ծնաբանական գնահատումը կատարում են կթից 1-1,5 ժամ առաջ՝ զննման, շոշափման և չափումների միջոցով: Ստացված տվյալները գրանցում են տոհմային քարտի մեջ (ծև 2-կաթ) և «Կովերի գնահատումն ըստ մեքենայական կթի պիտանիության» հատուկ քարտում:

Կրծի ձևը բնութագրող հատկանիշներն են երկարությունը, լայնությունը, խորությունը և դրանց հարաբերությունը: Ըստ մեծության տարբերում են մեծ կուրծ (փաթը 120 սմ և ավելի), միջին (110-119 սմ) և փոքր (110 սմ-ից փոքր):

Կրծի կառուցվածքը գնահատում են կթից առաջ և հետո՝ շոշափելով բոլոր ուղղություններով:

Գեղձային կուրծն ունի մանրահատիկային կառուցվածք. կթից հետո այն դառնում է փափուկ, սպունգանման, ուժեղ սմբում է՝ հետևում առաջացնելով մաշկի պաշար:

Այդպիսի կրծի պտուկների պատերը սովորաբար բարակ են, էլաստիկ: Միջին գեղձայնության կրծի հյուսվածքները կթից հետո փափուկ են, բայց թեթևակի պինդ, կառուցվածքը կոպիտ հատիկային է, շոշափելիս՝ ոչ բավականաչափ հստակ: Կթելուց հետո կրծի սմբելիությունը միջին է, հետևում առաջանում են միայն մաշկի մի քանի խոշոր ծալքեր:

Մսային կամ ճարպային կուրծն ունի շատ ուժեղ զարգացած շարակցական ու ճարպային հյուսվածքներ: Կրծի ծավալը կթից հետո համարյա չի փոքրանում, շոշափելիս կուրծը ծիգ է՝ ամուր գրկված մաշկով: Անոթների պատերը պինդ են:

Կրծի քառորդների զարգացածությունը գնահատում են զննմամբ, շոշափելով և ստուգիչ վերջնակի արդյունքներով: Նախ քառորդները համեմատում են միմյանց հետ և որոշում աջ ու ձախ կեսերի համաչափությունը, այնուհետև՝ առջևի ու հետևի քառորդների զարգացածությունը:

Մորֆոլոգիական գնահատման ժամանակ հաշվի են առնում նաև կրծի ամրացումը որովայնին, կողային ակոսի արտահայտվածությունը, չափը, ձևը, պտուկների դասավորությունը և ուղղությունը:

Կրծի չափումները կատարում են չափաժապավենով, չափակարկինով և ձողակարկինով (շտանգենցիրկուով)՝ որոշակի կետերում.

- երկարություն՝ կարկինով, ետին ուռուցիկությունից մինչև առջևի եզրը որովայնի ամրացման կետում,

- ամենամեծ լայնությունը՝ կարկինով, առջևի քառորդների պտուկների վերևում (ամենաուռուցիկ կետում),
- ամենամեծ փաթը՝ ժապավենով, հորիզոնական գծով առջևի եզրի հիմքում,
- առջևի և ետին քառորդների խորությունը՝ չափաժապավենով, որովայնի պատից ուղղահայաց մինչև պտուկի հիմքը,
- բարձրությունը գետնից մինչև կրծի հատակը՝ չափաժապավենով, կրծի հատակի մեջտեղից մինչև գետին (այս չափումը բնութագրում է կրծի ձգվածության կամ կախրնկածության աստիճանը),
- առջևի և հետևի պտուկների երկարությունը՝ չափաժապավենով կամ քանոնով, դրանց հիմքից մինչև ծայրը,
- առջևի և հետևի պտուկների փաթը՝ ժապավենով կամ ձողակարկինով, պտուկի վերին 1/3- մասում,
- հեռավորությունը առջևի պտուկների միջև՝ չափաժապավենով,
- հեռավորությունը առջևի և հետևի պտուկների միջև՝ չափաժապավենով,
- հեռավորությունը հետևի պտուկների միջև՝ չափաժապավենով:

Կրծի չափումների արդյունքների գնահատման չափանիշները ներկայացված են աղյուսակ 11-ում: Կրծի ֆունկցիոնալ հատկությունները որոշելու համար կատարում են ստուգիչ կիթ, որից առաջ հաստատում են որևէ հիվանդության բացակայությունը կենդանու մոտ:

Կիթը կատարում են սովորական կամ հատուկ ապարատներով՝ նախապես դադարեցնելով կթի ազդեցատի աշխատանքը:

Կթի բաժակները հազցնելուց 1 րոպե առաջ կուրծը լվանում են մաքուր տաք ջրով (40-50°C) կամ տաք ախտահանող լուծույթով և սրբում են սրբիչով: Եթե լվանալուց և սրբելուց հետո կաթնագատման բնազդ չի նկատվում, կատարում են կրծի մերսում: Այս գործողությունների վրա ծախսվում է 40-50 վ: Կաթի գալուն պես պտուկների վրա հազցնում են կթի բաժակները, նախապես առանձին ամանի մեջ կթելով կաթի առաջին շիթերը: Կթի ժամանակ հետևում են կովերի վարքին և կաթի արտազատմանը:

Կաթի արտազատման կտրուկ նվազման կամ դադարի ժամանակ կատարում են մեքենայական վերջնակիթ՝ բաժակները ձգելով ներքև, դեպի առաջ, միաժամանակ կատարելով մերսում այնքան ժամանակ, մինչև բոլոր քառորդներից կաթնագատումը դադարի: Կթի բաժակները հեռացնելուց հետո առանձին տարայի մեջ ձեռքով կատարում են վերջնակիթ: Վերջնակիթից հետո պտուկները մշակում են հականեխիչ էմուլսիայով:

Կթի տևողությունը որոշում են վարկյանաչափի միջոցով՝ սկսած կաթի առաջին շիթերի հայտնվելու պահից մինչև կաթնարտազատման ավարտը, 0,1 վ ճշտությամբ, ներառյալ մեքենայական հետնակթի ժամանակը: Կթի միջին ինտենսիվությունը որոշելու նպատակով ստուգիչ օրվա կիթը բաժանում են կթի համար ծախսված ժամանակի վրա:

Գնահատման ժամանակ մեկ անգամվա կթին ներկայացվող նվազագույն պահանջը 4 կգ է, մեկ օրվանը՝ 10 կգ: Կթի ինտենսիվության տվյալները գրանցում են հատուկ մատյանում:

Կրծի առանձին քառորդներից կթված կաթի քանակը որոշում են հատուկ սարքերի (ապարատների) միջոցով:

Կրծի զարգացման համաչափությունը գնահատում են առջևի քառորդների կաթի քանակի հարաբերությամբ ընդհանուր կաթի նկատմամբ՝ արտահայտված %-ով:

Լրիվ կթվածությունը որոշում են ձեռքով կատարված վերջնակթի կաթի քանակի և ընդհանուր կաթի քանակի հարաբերությամբ:

Կրծի ընդհանուր գնահատումը կատարվում է ձևաբանական և ֆունկցիոնալ հատկությունների գնահատականների արդյունքներով: Մորֆոլոգիական հատկությունները գնահատում են 25 բալային սանդղակով: Բոլոր մորֆոլոգիական հատկությունները բաժանված են 5 խմբի, որոնցից յուրաքանչյուրը գնահատվում է 5 բալային համակարգով՝ համաձայն նվազագույն պահանջների (աղ. 6, 7): Բալերի ընդհանուր քանակը բաժանելով 5-ի՝ որոշում են մորֆոլոգիական հատկությունների վերջնական միջին գնահատականը՝ 0,5 բալի ճշտությամբ, որը գրանցում են «Կովի գնահատումն ըստ մեքենայական կթի պիտանիության» քարտի մեջ:

Կրծի ֆունկցիոնալ հատկությունները ևս գնահատում են ըստ նվազագույն պահանջների (աղ. 6), բալերի ընդհանուր գումարը բաժանելով 2 գործակցի վրա՝ 0,5 բալի ճշտությամբ: Ստացված տվյալները գրանցում են «Կովի գնահատումն ըստ մեքենայական կթի պիտանիության» քարտի մեջ:

Կրթին և պտուկներին ներկայացվող նվազագույն պահանջները

Ցուցանիշները	Գնահատականը, բալ			
	5	4	3	2
Կրթի ձևը և մեծությունը	Թասած, մեծ կամ միջին	Կլորավուն, մեծ կամ միջին	Կլորավուն, մեծ կամ փոքր	Այծային
Կրթի գեղձանությունը	Գեղձային, թեթև, մանրահատիկ, փորի և ենթամաշկային անոթները՝ լավ արտահայտված, կթից հետո կրծի ուժեղ սմբելիություն	Գեղձային, թեթև, մանրահատիկ, փորի և ենթամաշկային անոթները՝ շատ լավ արտահայտված, կթից հետո կրծի ուժեղ սմբելիություն	Ոչ բավարար գեղձային, պնդոտ, փորի և ենթամաշկային անոթները՝ միջին արտահայտվածության, կթից հետո կրծի միջին սմբելիություն	Մսային կամ ճարպային, պինդ, կոպիտ, փորի և ենթամաշկային անոթները՝ թույլ արտահայտված, կթից հետո կրծի սմբելիությունը՝ ցածր
Կրծի քառորդների զարգացածությունը	Սիմետրիկ, համաչափ	Սիմետրիկ, համաչափ, առջևիները՝ համեմատաբար թույլ զարգացած	Ոչ սիմետրիկ, առջևիները՝ թույլ զարգացած	Ոչ սիմետրիկ, առջևիները՝ շատ թույլ զարգացած
Կրծի ամրացումը	Սերտ	Քիչ սերտ	Սեղմվածքով	Կախ ընկած
Կրծի հատակը	Հորիզոնական	Մի փոքր թեք	Շատ թեքված	Աստիճանաձև
Պտուկների ձևը	Գլանաձև կամ թեթևակի կոնաձև	Կոնաձև	Շշաձև կամ թեթևակի տանձաձև	Տանձաձև, մատիտաձև, ծագարաձև
Պտուկների դասավորվածությունը	Լայն դրվածքի	Մի փոքր մոտեցված, ուղղված ներքև	Մի փոքր մոտեցված, ուղղված առաջ	Մոտիկ, ուղղված կողքի
Կրծասեղանի մակերեսը	Մեծ	Միջին	Փոքր	Շատ փոքր

Կովերի կրծին և պտուկներին ներկայացվող նվազագույն
պահանջները*

Կրծի չափում- ները	I լակտացիա				III լակտացիա			
	Գնահատականը, բալ							
	5	4	3	2	5	4	3	2
Երկարու- թյունը, սմ	35 և ավելի	33-28	27-24	23 և ցածր	38 և ավելի	37-30	29-26	26 և ցածր
Լայնու- թյունը	29 և ավելի	28-24	23-20	19 և ցածր	34 և ավելի	33-27	26-23	23 և ցածր
Փաթը	100 և ավելի	99-95	94-85	84 և ցածր	126 և ավելի	125- 100	99-90	90
Պտուկների երկարու- թյունը	9-6	9-6	9-10	10-ից ավելի 4-ից ցածր	9-6	7-6	5-4	10-ից ավելի 4-ից ցածր
Պտուկների տրամա- գիծը	2,2-2,8	2,8-3,0 2,0-2,1	3,1-3,5 կամ 1,7-1,9	3,5-ից ավելի կամ 1,7-ից ցածր	2,4-2,8	2,2-2,5 կամ 2,8-3,0	3,0-3,5 կամ 1,7-2,1	3,5-ից ավելի կամ 1,7-ից ցածր

Կովերի կրծի ֆունկցիոնալ հատկություններին
ներկայացվող նվազագույն պահանջները

Ցուցանիշները	Գնահատականը, բալ			
	5	4	3	2
Կրծի ինդեքսը, %	45-50	44-41	40-38	37-34
Կթի տևողությունը, ր	մինչև 5,0	5,0	5,1-7,0	9,1-11,0
Կթի ինտենսիվությունը, կգ/ր	1,3 և ավելի	1,0-1,29	0,8-0,99	0,79-0,50
Պարապուրդային կթի տևողությունը, վ	30-ից ցածր	31-60	61-90	91-120
Ընդամենը	20	16	12	8

* Պտուկների միջև նորմալ հեռավորությունները. առջևիկների միջև՝ 10-20 սմ, հետևիկների միջև՝ 6-12 սմ, կողմնային առջևիկների և հետևիկների միջև՝ 7-12 սմ:

** Ծանոթություն: Օրական երեք անգամ կթի դեպքում կթի ինտենսիվության և տևողության նկատմամբ պահանջը նվազեցվում է 10 %-ով:

ԹԵՄԱ 6. ԿՈՎԵՐԻ ԿԱԹՆԱՅԻՆ ՄԹԵՐԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

6.1. Կաթնային մթերատվության գնահատումը և հաշվառումը

Կովերի կաթնատվությունը գնահատվում է քանակական և որակական ցուցանիշներով:

Կաթնային մթերատվության հաշվառումը կատարվում է 2 ձևով՝ ամենօրյա և տասնօրյա ստուգիչ կիթերի միջոցով՝ ամբողջ լակտացիայի ընթացքում:

Իսկ կովերի գնահատումն ըստ կաթնային մթերատվության կատարվում է ամենաբարձր՝ ստուգված՝ մեկ օրվա կթով, լակտացիայի ընթացքում ստացված կաթով, ընդհատված 305 օրվա կթի քանակով, կարճացված լակտացիայով, օրացուցային տարով և կովի ամբողջ կյանքի ընթացքում տված կաթի քանակով:

Կաթնային մթերատվության հաշվառումը ստուգիչ կիթերի միջոցով կատարվում է հետևյալ կերպ. ամիսը երեք անգամ (10 օրը մեկ) կատարվում է կովերի անհատական ստուգիչ կիթ, այնուհետև այդ երեք ստուգիչ կիթերի միջինը բազմապատկվում է կթված օրերի թվով: Կամ յուրաքանչյուր ստուգիչ կիթը բազմապատկվում է նույն տասնօրյակի օրերի թվով, ապա 3 տասնօրյակների կիթերի գումարով ստանում կաթի քանակը տվյալ ամսում:

Կաթն ըստ որակի գնահատելիս հաշվի է առնվում ինչպես կաթնայուղի քանակը, այնպես էլ սպիտակուցների պարունակությունը, որոնք ամենափոփոխական և արժեքավոր մասն են կազմում:

Կաթնայուղի և սպիտակուցների տոկոսը որոշվում է լաբորատոր եղանակով՝ ըստ առանձին կովերի, ամիսը մեկ անգամ:

Անալիզի համար միջին նմուշը վերցվում է յուրաքանչյուր ամսվա երկու իրար հաջորդող նույն օրերի բոլոր կիթերից՝ ըստ կաթի քանակի, որովհետև օրվա տարբեր կիթերի յուղայնությունը և սպիտակուցների քանակը տարբեր է:

Ապրանքային նախիրներում յուղի տոկոսը որոշվում է ստուգիչ կթի օրը:

Քանի որ ամբողջ լակտացիայի տարբեր ամիսներին յուղի տոկոսը միանման չէ, ուստի անհրաժեշտ է որոշել յուղի միջին տոկոսը լակտացիայի ընթացքում: Յուղի միջին %-ը որոշում են 1 %-անոց կաթի միջոցով, որը ցույց է տալիս կաթի այն քանակը, որ կտար կովը, եթե յուղայնությունը 1% լիներ: Այդ մեծությունը ստանում են տվյալ ամսվա կաթի քանակը բազմապատկելով նույն ամսվա յուղայնությամբ: Լակտացիայի բոլոր ամիսների 1 %-անոց կաթի գումարը բաժանում են փաստացի կաթի վրա, և ստացվում է յուղի միջին տոկոսը լակտացիայի ընթացքում: Ճիշտ նույն ձևով որոշվում է սպիտակուցների միջին տոկոսը կաթի մեջ՝ լակտացիայի 305 օրվա ընթացքում:

Կովերի կաթնատվության լիարժեք բնութագրման ու գնահատման համար անհրաժեշտ է որոշել կաթնայուղի բացարձակ քանակը լակտացիայի ընթացքում: Այսպես՝ 1 %-անոց կաթի քանակը բաժանում են 100-ի, որովհետև 100 կգ 1 %-անոց կաթը պարունակում է մեկ կիլոգրամ յուղ կամ սպիտակուց:

Կաթի արտադրանքը ֆիզիոլոգիական և տնտեսական տեսակետից ավելի ճիշտ է գնահատել ըստ կաթի կալորիականության՝ հաշվի առնելով նաև կաթի մեջ պարունակվող չոր նյութերի յուղագուրկ մասը: Այսպիսի գնահատման համար հիմք են ընդունում 4 %-անոց յուղայնությամբ կաթը, որը կոչվում է յուղի նկատմամբ ճշտված կաթ: Այն հաշվում են հետևյալ բանաձևով.

$$V_{\Delta, j} = V \cdot 0,4 + V_{\text{պարնայուղ}} \cdot 15,$$

որտեղ 0,4-ը և 15-ը կայուն մեծություններ են:

6.2. Կովերի զուգավորման և ծնի պլանի կազմումը

1. Ելնելով ֆերմայում կովերի գլխաքանակից, նորմայով նախատեսված կովերի խտանումից (%), առաջնածինների՝ ըստ մթերատվության խտանումից, հաշվի առնելով դրանց փորձարկման և գնահատման արդյունքները (%), հաշվարկում են երինջների պահանջը (գլխ.): Հաշվարկը կատարում են հետևյալ կերպ. երինջների անհրաժեշտ գլխաքանակից (100%) հանում են ըստ մթերատվության խտանված առաջնածինների գլխաքանակը (%) և ստանում խտանված կովերի գլխաքանակը:

2. Դեկավարվելով ըստ ամիսների ծինների բաշխմամբ (%)՝ կազմում են կովերի և երինջների ծինների պլանը:

3. Կովերի և երինջների խմբում յուրաքանչյուր ամսվա ծիներով հաշվում և գրանցում են խտանման ենթակա կովերի և ըստ մթերատվության խտանման ենթակա առաջնածինների գլխաքանակը: Հետո որոշում են խտանման ամիսը: Կովերի խտանումը պլանավորում են լակտացիայի ավարտից հետո հաջորդ ամսին (լակտացիայի տևողությունն ընդունվում է 10 ամիս): Առաջնածիններին ըստ մթերատվության խտանում են լակտացիայի 4-րդ ամսում:

4. Կազմում են կովերի և երինջացուների ամենամսյա սերմնավորման պլան: Խտանման ենթակա կովերը սերմնավորման պլանի մեջ չեն ընդգրկվում: Սերմնավորման ժամկետը ծնից հետո 2-3-րդ ամիսն է: Սերմնավորման ենթակա կովերի գլխաքանակն ամսվա ընթացքում ծնած կովերի ու երինջների գլխաքանակի և խտանված գլխաքանակի տարբերությունն է:

Նախում պլանավորվում է պարզ (ոչ ընդլայնված) վերարտադրություն: Այդ պատճառով սերմնավորված երինջացուների գլխաքանակը հավասար է ծնած երինջների ծնի քանակին՝ ըստ ամիսների, պլանավորվող սերմնավորումից 2 ամիս առաջ:

5. Հաշվում են հորթերի գլխաքանակը՝ ելնելով արունների և էգերի 1:1 հարաբերությունից:

6. Ելնելով սերմնավորման պլանից, կազմում են կովերի հաջորդ տարվա ծինների պլանը՝ սերմնավորումից հետո. սերմնավորումից 9 ամիս հետո հաջորդ ամիսը համարվում է ծնի առաջին ամիս:

7. Տարվա ընթացքում յուրաքանչյուր ցուցանիշի համար հաշվարկում են ընդհանուր արդյունքը:

6.3. Կաթի արտադրության պլանի կազմումը նախքան

1. Ելնելով կենդանիների խմբում տարվա յուրաքանչյուր օրացուցային ամսում գրանցված ծինների թվից՝ համարիչում գրում են կովերի գլխաքանակը, իսկ հայտարարում՝ դրանց լակտացիայի ամիսների քանակը (կենդանիների քանակի և լակտացիայի հերթական ամսվա արտադրյալ): Հայտարարում նշում են ցամաքի շրջանի ամիսները «8» տառով, իսկ համարիչում՝ հղի-ցամաք կովերի քանակը: Լակտացիայի 4-րդ ամսում կթու կովերի քանակը պակասում է խոտանված առաջնածինների քանակով, իսկ ցամաքի շրջան մտնում են խոտանումից հետո մնացած կովերը:

2. Տարվա յուրաքանչյուր օրացուցային ամսում հաշվում են ֆուրաժային կթու կովերի քանակը ամսվա վերջում և յուրաքանչյուր ամսվա միջինը, ինչպես նաև դրանց լակտացիայի ամիսների գումարը: Հետո հաշվում են կթու կովերի լակտացիայի միջին ամիսը, որը լակտացիայի ամիսների քանակի հարաբերությունն է կթու կովերի ամսվա միջին գլխաքանակին:

3. Կիթերի բաշխման աղյուսակով որոշում են կթու կովի միջին օրական կիթը յուրաքանչյուր օրացուցային ամսում: Ընդ որում՝ աղյուսակի տվյալների մեջ մտցնում են ճշտում ըստ լակտացիայի փաստացի շրջանի:

Օրինակ՝ լակտացիայի միջին ամիսը՝ 5,4, նախատեսվող կիթը լակտացիայի ընթացքում մեկ կովի հաշվով՝ 5000 կգ: Աղյուսակում գտնում են միջին օրական կիթերը՝ 5-րդ ամսում՝ 17,5 կգ, 6-րդ ամիս՝ 16,2 կգ, իսկ կթի նվազումը մեկ ամսում 1,3 կգ է, իսկ 0,8 ամսում՝ 1,04 կգ (1,3-0,8): Այսպիսով՝ օրական կիթը լակտացիայի 5,4 ամսում կկազմի՝

$$17,50 - 1,07 = 16,46 \text{ կգ:}$$

4. Հետո հաշվում են մեկ կթու կովի և ամբողջ նախրի կովերի կաթնատվությունը տարվա յուրաքանչյուր ամսում, ինչպես նաև ֆուրաժային կովերի տարեկան միջին գլխաքանակը, մեկ կթու և մեկ ֆուրաժային կովի տարեկան կիթը: Մեկ ֆուրաժային կովի կիթը համեմատվում է պլանայինի հետ և այդ ցուցանիշների միջև թույլատրելի սխալը $\pm 2,5 \%$ է:

5. Ելնելով ֆուրաժային կովի պլանային և հաշվարկված կիթերի միջև եղած տարբերությունից՝ մտցնում են ճշտում 1 ֆուրաժային և 1 կթու կովի համար՝ նախրի համախառն կթի հաշվով:

6.4. Կիթերի պլանավորումն ըստ կովերի խմբերի

Պլանավորման համար անհրաժեշտ ելակետային տվյալներն են խմբի կազմը (կովերի անունները կամ անհատական համարները), դրանց վերջին ծնի և սերմնավորման ամսաթվերը, ֆուրաժային կովի տարեկան կաթնատվությունը (կգ):

Ելնելով վերջին սերմնավորման ամսաթվից՝ հղիության օրացույցի օգնությամբ որոշում են պլանավորվող ծնի ու ցամաքի ամսաթվերը (ցամաքի շրջանի տևողությունը 2 ամիս է):

Տարվա յուրաքանչյուր օրացուցային ամիս յուրաքանչյուր կովի համար նշվում է որպես լակտացիայի հերթական ամիս (տևողությունը 10 ամիս), ցամաքի ամիսները նշվում են «8» տառով:

Եթե ծինը պլանավորվում է ամսվա առաջին կեսին (ներառյալ 15-ը), ապա լակտացիայի առաջին ամիսը համարվում է տվյալ ամիսը, եթե երկրորդ կեսին, ապա՝ հաջորդը: Այսպես որոշում են նաև ցամաքի շրջանի ամիսները:

Հետագա հաշվարկները կատարում են ըստ նախրի կաթի արտադրության պլանավորման մեթոդիկայի:

6.5. Կովերի կթի անհատական պլանի կազմումը

Պլանավորման համար անհրաժեշտ են հետևյալ ելակետային տվյալները՝ կովի անունը կամ անհատական համարը, տարիքն ըստ ծիների, վերջին սերմնավորման և ծնի ամսաթվերը, լակտացիայի ամիսների քանակը պլանավորված տարվա սկզբին, լակտացիայի յուրաքանչյուր ամսվա և պլանավորվող տարում լակտացիայի ամբողջ շրջանի կիթը: Ցամաքի շրջանի տևողությունն ընդունված է 2 ամիս:

1. Անավարտ լակտացիայով կովերի կթի պլանավորման ժամանակ նախ հաշվում են այդ ամիսների ամսական միջին օրական կիթը՝ հաշվի առնելով լակտացիայի յուրաքանչյուր ամսվա փաստացի տվյալները: Ըստ այդմ կիթերի փոփոխման աղյուսակից որոշում են լակտացիայի ընթացքում սպասվելիք կիթը: Օրինակ՝ լակտացիայի 4-րդ ամսում կովի օրական կիթը կազմել է 19,7 կգ, այսինքն՝ լակտացիայի ընթացքում կիթը կարող է կազմել 5200 կգ: Լակտացիայի ընթացքում սպասվելիք կթի հաշվարկային տվյալների հիման վրա որոշվում է լակտացիայի վերջնական կիթը, որն օգտագործվում է հետագա պլանավորման համար:
2. Ելնելով լակտացիայի կթի տվյալներից և իմանալով լակտացիայի հերթական ամիսը՝ կիթերի բաշխման աղյուսակից, ըստ լակտացիայի ամիսների, հաշվում են մինչև լակտացիայի վերջը մնացած յուրաքանչյուր ամսվա կիթը:
3. Հաշվում են մինչև լակտացիայի վերջը մնացած պլանային կիթը, որը գումարելով պլանավորվող տարվա սկզբի կթին ստանում են նախորդ լակտացիայի կիթը:
4. Պլանավորման հետագա մեթոդիկան բոլոր կովերի և երինջների համար նույնն է: Հղիության օրացույցի օգնությամբ որոշվում է պլանավորվող ծնի ամսաթիվը, իսկ ելնելով դրանից՝ կովերի ցամաքեցման ամսաթիվը:
5. Ըստ կովի տարիքի՝ նախորդ լակտացիայի կթի նկատմամբ կատարում են ճշտում (աղ. 9) և հաշվարկում հաջորդ լակտացիայի կիթը:

**Կովերի կիթերի տարիքային փոփոխման գործակիցը (% նախորդ
լակտացիայի համեմատությամբ)**

2:1	3:2	4:3	5:4	6:5	7:6	8:7	9:8	10:9
+13,3	+8,2	+3,2	+2,1	+2,0	0	0	-4,0	-6,0

6. Տարվա համապատասխան օրացուցային ամիսներին նշվում են նոր լակտացիայի ամիսների հերթական համարները (թիվը) և ցամաքի շրջանի ամիսները («8»):

Ելնելով նոր լակտացիայի կթի ցուցանիշից և ամսվա հերթական համարից՝ կիթերի բաշխման աղյուսակից որոշում են տարվա յուրաքանչյուր օրացուցային ամսվա միջին օրական և ամսական կիթը:

7. Հատուկ աղյուսակների օգնությամբ հաշվարկում են կիթը պլանավորվող ամբողջ տարվա համար:

ԹԵՄԱ 7. ԿԱԹԻ ԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆ

7.1. Նորոգման էգ մատղաշի և երինջների աճեցման տեխնոլոգիան

Աշխատանքի կատարման համար անհրաժեշտ են հետևյալ ելակետային տվյալները՝ նախրի վերարտադրության տիպը (պարզ, ընդլայնված), կովերի գլխաքանակը նախրում, խոտանված կովերի գլխաքանակը (%), նախիր մտցնելու համար առաջնածինների ընտրության ինտենսիվությունը (%), էգ մատղաշի և երինջացուների ելքը (%) ծնվելուց մինչև երինջների խումբ տեղափոխելը, էգ մատղաշի առաջին սերմնավորման տարիքը, տեխնոլոգիական ցիկլի և դրա առաջնածին շրջանների տևողությունը, արտադրության ռիթմը (ցիկլը):

1. Ելնելով կենդանիների խոտանման ընդունված նորմատիվներից՝ տարիքային տարբեր շրջաններում հաշվարկում են 15 օրական էգ մատղաշի պահանջարկը, որոնք պետք է տեղափոխվեն ֆերմա: Դրա համար անհրաժեշտ է հերթականությամբ որոշել խոտանման ենթակա կովերի, առաջնածինների և էգ մատղաշի քանակը: Օրինակ՝ նախրից խոտանվել է 150 կով և դրանք փոխարինվել են ստուգված և գնահատված առաջնածիններով: Ստուգման և գնահատման ընթացքում առաջնածինների 25 %-ը, ըստ մթերատվության, չեն բավարարել ներկայացվող պահանջներին և խոտանվել են: Այսպիսով՝ 150 կովի փոխարեն անհրաժեշտ է նախիր մտցնել 200 ստուգված և գնահատված առաջնածին: Նույն մեթոդով հաշվարկում են այլ տարիքային խմբերի մատղաշի գլխաքանակը:

2. Տարվա ընթացքում ֆերմայում կլինեն էգ մատղաշի մի քանի խմբեր: Խմբերի քանակը կախված է յուրաքանչյուր տեխնոլոգիական շրջանի տևողությունից: Կենդանիների շրջանառության քանակը որոշում են օրացու-

ցային տարվա (օր) և յուրաքանչյուր տեխնոլոգիական շրջանի տևողությունների (օր) հարաբերությամբ: Յուրաքանչյուր տեխնոլոգիական շրջանի տևողությունը կազմված է աճեցման շրջանների և շենքերի սանիտարական մշակման տևողություններից:

Մեկ շրջանառության էգ մատղաշի քանակը որոշում են տեխնոլոգիական շրջանում ընդունված էգ մատղաշի թիվը բաժանելով շրջանառությունների թվի վրա: Այս ցուցանիշը նաև անասնատերերի միաժամանակյա պահանջն է դրանց բաշխման նկատմամբ:

3. Էգ հորթերն ընդունվում են հավասար խմբերով և արտադրությունում ընդունված ժամանակացույցով բախշվում առանձին բաժանմունքներում: Էգ հորթերի սեկցիաների քանակն ըստ էգ հորթերի գլխաքանակի հաշվարկում են յուրաքանչյուր շրջանում տեխնոլոգիական ցիկլի տևողությունը բաժանելով արտադրության ինտերվալի վրա, իսկ յուրաքանչյուր սեկցիայում էգ մատղաշի քանակը՝ ընդունված մատղաշի քանակը բաժանելով սեկցիաների քանակի վրա:

4. Յուրաքանչյուր տեխնոլոգիական շրջանում ընդունված էգ մատղաշը տեղափոխվում է հաջորդ շրջան (բացառությամբ խոտանված գլխաքանակի):

5. Կերի պահանջը հաշվելու համար անհրաժեշտ է խմանալ էգ մատղաշի միջին տարեկան գլխաքանակը յուրաքանչյուր տեխնոլոգիական շրջանում: Այն հաշվարկում են ընդունված և այլ շրջան տեղափոխված էգ մատղաշի գլխաքանակի կիսագումարը բաժանելով շրջանառությունների քանակի վրա:

7.2. Կաթի արտադրության տեխնոլոգիան

1. Նախ հետևյալ բանաձևով հաշվում են կովերի քանակը ընդհանուր գլխաքանակից (երինջների և կովերի)։

$$M_k = \frac{A \cdot B \cdot \Pi + A \cdot B \cdot K}{B \cdot \Pi},$$

որտեղ M_k -ն տավարի ընդհանուր գլխաքանակն է, A -ն՝ կովերի գլխաքանակը, B -ն՝ նախիր մտնող առաջնածինների % -ը դրանց ընդհանուր քանակի նկատմամբ՝ ըստ մթերատվության կատարված խոտանումներից հետո, B -ն՝ կովերի խոտանման %-ը, Π -ն՝ տավարի գլխաքանակի օգտագործման տևողությունը (ամիս), K -ն՝ երինջների ընդունումից մինչև ծինն ընկած տևողությունը (ամիս):

2. Աշխատանքի հաջորդ փուլում հաշվարկում են վերարտադրության ցուցանիշները: Բոլոր հաշվարկները կատարվում են տասնօրյակներով տարվա յուրաքանչյուր ամսում:

Եթե ամսական ցուցանիշը երեքի չի բաժանվում (ամսվա տասնօրյակների թվին), ապա այն վերաբերում է 1-ին տասնօրյակին:

3. Ելնելով ըստ տարվա ամիսների (%) ընթացքում գրանցված ծինների բաշխումից՝ հաշվարկում են կովերի ամսական ծինների քանակը:

4. Ելնելով յուրաքանչյուր ամիս ծնած կովերի գլխաքանակից՝ որոշում են խոտանման ենթակա կովերի քանակը և ամիսը: Ցամաքեցվում են բոլոր կովերը՝ բացի խոտանվածներից:

5. Ելնելով ցամաքի ամիսներից՝ որոշում են այդ կովերի ծնի ամիսները:

6. Նախրից խոտանված կովերի փոխարինման համար անհրաժեշտ է նախիր մտցնել այնքան առաջնածին, որ ըստ մթերատվության խոտանումից հետո մնա այնքան կենդանի, որքան որ կով է խոտանվել: Ելնելով խոտանված կովերի քանակից, հաշվի առնելով առաջնածինների՝ ըստ մթերատվության խոտանման %-ը, հաշվում են առաջնածինների պահանջը:

Երինջների ծինը պլանավորում են կովերի խոտանումից հետո 3-րդ ամսում: Կախված երինջների հղիության և պլանավորվող ծնի ամիսներից՝ հաշվարկում են դրանց մուտք եղած գլխաքանակը:

7. Երինջների յուրաքանչյուր ամսվա ծինների հիման վրա հաշվում են ըստ մթերատվության խոտանման ենթակա առաջնածինների քանակը և դրանց խոտանման ամիսը:

8. Ամեն ամիս հաշվում են կովերի և առաջնածինների ծինների ընդհանուր քանակը, կովերի ամսական քանակը, որը կմնա նախրում առաջնածիններին ըստ մթերատվության խոտանումից հետո:

9. Ըստ նախրի վերարտադրության փուլերի հաշվում են տարեկան ընդհանուր ցուցանիշները: Դրանք պետք է համընկնեն ստուգիչ տվյալների հետ, որոնք հաստատվել են որպես պլանավորման ելակետային տվյալներ (խոտանման ենթակա կովերի և ըստ մթերատվության խոտանման ենթակա առաջնածինների քանակը, երինջների և առաջնածինների պահանջը):

Ցամաքի շրջանում գտնվող կովերի գլխաքանակը պետք է համապատասխանի կովերի ծինների հետ, իսկ կովերի և երինջների ծինների գումարը, չհաշված ըստ մթերատվության խոտանված առաջնածինները, կովերի գլխաքանակի հետ, որը մնալու է նախրում առաջնածինների տարատեղումից հետո:

10. Աշխատանքի հաջորդ փուլը գլխաքանակի շարժի՝ ցկլկոգրամայի կազմումն է: Յուրաքանչյուր տեխնոլոգիական խմբի համար կազմում են առաջնային ցկլկոգրամա: Բոլոր հաշվարկները կատարվում են սկսած հունվար ամսվա առաջին տասնօրյակից՝ նախրի վերարտադրությանը և յուրաքանչյուր խմբում կենդանիների գտնվելու ժամանակահատվածին համապատասխան: Եթե խմբում գտնվելու ժամկետը դեկտեմբերի վերջին տասնօրյակում չի ավարտվում, ապա ժամանակահատվածը երկարում է մինչև հունվարի առաջին տասնօրյակը: Լիակթման արտադրամասից կաթի արտադրության արտադրամաս տեղափոխելիս հաշվի են առնում առաջնածինների քանակը, որոնք նախրից խոտանվելու են ըստ մթերատվության: Յուրաքանչյուր արտադրամասում հաշվում են տասնօրյակի ընթացքում այնտեղ գտնվող կենդանիների քանակը, որոշում դրանց միջին տարեկան և առավելագույն քանակը: Կենդանիների առավելագույն քանակն անհրաժեշտ է շեն-

քերի պահանջը որոշելու, իսկ միջին գլխաքանակը՝ կաթի արտադրության և կերի պահանջը հաշվարկելու համար:

11. Կաթի արտադրության հաշվարկը կատարում են հետևյալ կերպ. նախ հաշվում են ֆուրաժային կովերի տարեկան միջին գլխաքանակը: Ապա, հաշվի առնելով 1 ֆուրաժային կովի կիթը, հաշվում են 1 տարվա կաթի համախառն արտադրանքը նախրում:

Այնուհետև հաշվում են կթու կովերի տարեկան միջին գլխաքանակը յուրաքանչյուր արտադրամասում և կթան կովերի գումարային գլխաքանակը:

Հաշվում են մեկ կթու կովի տարեկան կիթը (համախառն կաթի քանակը բաժանելով կթու կովերի միջին գլխաքանակի վրա): Այնուհետև ըստ լակտացիայի ամիսների կիթերի բախշման աղյուսակի օգնությամբ որոշում են մեկ կթու կովի օրական կիթը լակտացիայի յուրաքանչյուր շրջանում և օրական կիթը՝ համապատասխանաբար յուրաքանչյուր արտադրամասում գտնվելիս, իսկ դրանից ելնելով՝ որոշում են մեկ կթու կովի կիթը կթելու ամբողջ ընթացքում և յուրաքանչյուր արտադրամասի համախառն կիթը: Համախառն կիթերի գումարը պետք է համընկնի ֆուրաժային կովերի տարեկան միջին գլխաքանակի և մեկ ֆուրաժային կովի տարեկան կթի բազմապատկումից ստացված համախառն կաթի քանակի հետ:

ԹԵՄԱ 8. ՏԱՎԱՐԻ ՄԱՍՅԻՆ ՄԹԵՐԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ

Տավարի մսային մթերատվությունը գնահատում են ինչպես կենդանության օրոք (ըստ կենդանի զանգվածի և սնվածության), այնպես էլ սպանդից հետո (ըստ սպանդային զանգվածի, մսեղիքի զանգվածի, սպանդային ելունքի, մսեղիքի ձևաբանական և կարգային կազմի, քիմիական կազմի և այլն):

1. Սնվածությունը կենդանու մկանային հյուսվածքի զարգացումն է և ճարպի կուտակումը ենթամաշկում, ներքին օրգանների վրա և մկանների միջև:

Կենդանու սնվածությունը որոշում են պետական ստանդարտի պահանջների համաձայն ըստ սեռահասակային խմբերի:

Մկանների զարգացածությունը գնահատում են ըստ դրանց խտության (շոշափման միջոցով), իրանի ձևի, ազդրերի լցվածության, կմախքի ոսկորների ցցվածության:

Ճարպի կուտակումը ենթամաշկում որոշում են մարմնի առանձին մասերի շոշափումով (պոչի հիմք, կողեր, սովափոս, մնդավ, կրծքավանդակի առջևի մաս, արմունկ, թիակ, ամորձապարկ, աճուկ, պարանոց): Տավարի սնվածությունն առավել ճիշտ որոշում են կենդանու սպանդից հետո՝ մսեղիքի որակով:

Ելնելով սնվածությունից՝ տավարի մսեղիքը բաժանում են երկու կատեգորիայի: **Կովեր, եզներ, 3 տարեկանից բարձր էգ մատղաշ.**

1-ին կատեգորիա. մկանները բավարար զարգացած են, ողերի նշածն ելունները, ողնաշարը, նստի, զստի թմբերը թույլ արտահայտված, ենթամաշկային շերտը լավ զարգացած:

2-րդ կատեգորիա. մկանները թույլ զարգացած են, ելունները, նստի, զստի թմբերը դուրս ցցված, քիչ քանակությամբ ճարպ է նկատվում նստաթմբերի և վերջին կողերի վրա:

Ցլեր.

1-ին կատեգորիա. մկանները լավ զարգացած են, թիակները և կոնքը՝ կլորավուն, ելունները արտահայտված չեն:

2-րդ կատեգորիա. մկանները բավարար զարգացած են, թիակները և կոնքը՝ քիչ կլորավուն, թիակները և զստի թմբերը՝ դուրս ցցված:

Առաջնածին կովեր.

1-ին կատեգորիա. մսեղիքի զանգվածը 165 կգ և ավելի է, մկանները՝ լավ զարգացած, թիակները փոս ընկած չեն, ազդրերը ձգված չեն, փշածն ելունները, ողնաշարը, նստի, զստի թմբերը՝ թեթևակի դուրս, ցցված: Պոչի հիմքում և ազդրերի ներսի վերին հատվածում նկատվում են ճարպի կուտակումներ:

2-րդ կատեգորիա. մսեղիքի զանգվածը 165 կգ է, մկանները՝ բավարար զարգացած, ազդրերի վրա նկատվում են փոսեր, ելունները, թմբերը՝ պարզ արտահայտված, ճարպի կուտակումներ կարող են չլինել:

Մատղաշ.

1-ին կատեգորիա. ընտիր դասի մատղաշի մսեղիքի քաշը՝ 230 կգ-ից բարձր,

I դասի մատղաշի մսեղիքի քաշը՝ 195-230 կգ,

II դասի մատղաշի մսեղիքի քաշը՝ 168-195 կգ,

III դասի մատղաշի մսեղիքի քաշը՝ 168 կգ-ց ցածր:

2-րդ կատեգորիա. մսեղիքի մկանները բավարար զարգացած են, ելունները, թմբերը՝ արտահայտված:

Հորթեր.

1-ին կատեգորիա. մսեղիքի մկանները լավ զարգացած են, թիակները՝ առանց փոսերի, ազդրերը ձգված չեն, ելունները, թմբերը՝ թեթևակի արտահայտված:

2-րդ կատեգորիա. մսեղիքի մկանները բավարար զարգացած են, ազդրերի վրա առկա են փոսեր, ելունները, թմբերը՝ լավ արտահայտված:

2. Կենդանի զանգվածը որոշում են կշռումների միջոցով: Կենդանիների կշռում են առավոտյան՝ նախքան կերակրելը:

Կշռային մեթոդը մարմնի զարգացածության, աճի գնահատան և հաշվառման ամենաճիշտ, պարզ, գործնականում ամենատարածված մեթոդն է: Տավարի մատղաշը մինչև 6 ամսականը կշռում են ամիսը մեկ, մինչև մեկ տարեկանը՝ 3 ամիսը մեկ, հետագայում՝ տարեկան մեկ կամ երկու անգամ, բոնիտավորման ժամանակ:

Կշռումներից ստացված տվյալների հիման վրա հաշվում են.

1. Բացարձակ քաշաձը՝

$$A = V_1 - V_0, \text{ կգ,}$$

որտեղ V_0 -ն տվյալ ժամանակահատվածի սկզբնական քաշն է, V_1 -ը՝ տվյալ ժամանակահատվածի վերջնական քաշը:

2. Միջին օրական քաշաձը՝

$$C = \frac{A}{t}, \text{ կգ,}$$

որտեղ A -ն բացարձակ քաշաձն է, t -ն՝ կենդանու աճեցման ժամանակահատվածը, օր:

3. Հարաբերական քաշաձը, որը ցույց է տալիս աճի արագությունը, որոշվում է Բորդիի բանաձևով.

$$W = \frac{V_1 - V_0}{V_1 + V_0} \cdot 100, \%$$
$$2$$

Սակայն առանձին դեպքերում տավարի կենդանի զանգվածը կարելի է որոշել՝

ա) Կլյուվեր-Շտրաուսի (լիատարիք տավարի համար) և Ֆրովեյնի մեթոդներով (մատղաշի համար)՝ իրանի թեք երկարության և կրծքի փաթի չափումներով, հատուկ աղյուսակների միջոցով (աղ. 10):

Տավարի կենդանի զանգվածի որոշումն ըստ Կյուվեր-Շտրաուխի

Կրծքի փաթը, սմ	Իրանի թեք երկարությունը, սմ															
	125	130	135	140	145	150	155	160	165	170	175	180	185	190	195	
	Կենդանի զանգվածը, կգ															
125	164															
130	180															
135	196	203	213													
140	216	223	231	241												
145	232	240	250	259	268											
150	247	256	266	277	295											
155	264	274	285	295	306	317	328									
160	282	290	301	313	324	334	347	356								
165		310	323	334	347	358	370	381	398							
170			342	355	368	380	393	404	431							
175				374	396	403	417	429	443	457	470					
180					414	428	443	452	471	486	500	515				
185						449	464	478	508	524	540	552				
190							492	506	522	538	555	572	585	602		
195								531	549	566	582	600	615	633	648	
200									580	597	614	634	649	657	684	
205										626	644	662	680	699	717	
210											678	699	716	736	754	
215												734	751	773	792	
220													781	804	852	
225														843	863	
230															905	

բ) Տրուխանովսկու բանաձևի միջոցով.

$$\text{Կենդանի զանգվածը} = \frac{A \cdot B}{100} \cdot K,$$

որտեղ A-ն կրծքի փաթն է, B-ն՝ իրանի ուղիղ երկարությունը, K-ն՝ գործակից, որը կախնատու ցեղերի համար հավասար է 2-ի, իսկ համակցված և մաստու ցեղերի համար՝ 2,5:

Որոշում են նաև մսայնության գործակիցը (երկու մեթոդով)։

$$1. K_1 = \frac{\text{ՓԱՓԿԱՄՍԻԶԱՆԳՎԱԾ}}{\text{ՈՍԿՐԻ ԶԱՆԳՎԱԾ}} :$$

$$2. K_1 = \frac{\text{ՄՍԵՂԻՔԻ ԶԱՆԳՎԱԾ}}{\text{ՄՍԵՂԻՔԻ ԵՐԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆ}} :$$

Մսեղիքի երկարությունը առաջին կողից մինչև սրբան և սրբանից մինչև ցատկահող ընկած երկարությունների գումարն է։

Մսեղիքը սպանդի ենթարկված կենդանու մարմինն է՝ առանց արյան, ներքին օրգանների, գլխի, կաշվի և ոտքերի, որոնք կտրվում են դաստակից և ցատկահողից։

Սպանդային զանգվածը մսեղիքի զանգվածի և ներքին ճարպի զանգվածի գումարն է։

$$\text{Սպանդային էլունք} = \frac{\text{Սպանդային զանգված}}{\text{Նախասպանդային կենդանի զանգված}} \cdot 100 \% :$$

8.1. Տավարի մսի արտադրության տեխնոլոգիան

Գլխաքանակի հաշվարկը

1. Պլանային առաջադրանքի կատարման համար (տարվա ընթացքում իրացնել 12300 ց կենդանի զանգվածով մատուցել) անհրաժեշտ է որոշել իրացվող մատուցելի քանակը՝ 1 գլխի կենդանի զանգվածը իրացնելիս ընդունելով 410 կգ։

2. Կատարում են արտադրամաս ընդունված 15 օրական հորթերի գլխաքանակի հաշվարկ, որը պետք է գերազանցի բուռնից հանվող գլխաքանակը տեխնոլոգիական ցիկլի վերջում, նկատի ունենալով տարբեր տեխնոլոգիական շրջաններում խոտանված, նվազ և թուլացած կենդանիներին։

Այդ հաշվարկը կատարում են հետևյալ կերպ։ Օրինակ՝ եթե 3-րդ տեխնոլոգիական շրջանում խոտանման մակարդակը կազմում է 0,5 %, ապա այդ շրջանի վերջում գլխաքանակը կկազմի ներմուծված գլխաքանակի 99,5 %-ը, ինչը թույլ է տալիս որոշել գլխաքանակն ընդունելիս։

3. Արտադրության հոսքն ապահովելու համար, ելնելով արտադրության ռիթմից, հորթերի ընդունումը և տեղափոխումը մեկ տեխնոլոգիական շրջանից մյուսը պետք է իրականացվի հավասար տեխնոլոգիական խմբերով՝ արտադրության ռիթմին համապատասխան։

4. Յուրաքանչյուր շրջանում տեխնոլոգիական խմբերի քանակը հաշվում են հետևյալ կերպ.

$$\frac{\text{օրացուցային տարվա տևողությունը (օր)}}{\text{արտադրության ռիթմ (օր)}} :$$

5. Մեկ տեխնոլոգիական խմբում կենդանիների քանակը հաշվարկում են հետևյալ կերպ.

$$\frac{\text{յուրաքանչյուր տեխնոլոգիական շրջանում ընդունված կենդանիների քանակը}}{\text{տեխնոլոգիական խմբերի քանակը}} :$$

Տավարի կենդանի զանգվածի որոշումն ըստ Կյուվեր-Շտրաուխի

Կրծքի փաթը, սմ	Իրանի թեք երկարությունը, սմ															
	125	130	135	140	145	150	155	160	165	170	175	180	185	190	195	
	Կենդանի զանգվածը, կգ															
125	164															
130	180															
135	196	203	213													
140	216	223	231	241												
145	232	240	250	259	268											
150	247	256	266	277	295											
155	264	274	285	295	306	317	328									
160	282	290	301	313	324	334	347	356								
165		310	323	334	347	358	370	381	398							
170			342	355	368	380	393	404	431							
175				374	396	403	417	429	443	457	470					
180					414	428	443	452	471	486	500	515				
185						449	464	478	508	524	540	552				
190							492	506	522	538	555	572	585	602		
195								531	549	566	582	600	615	633	648	
200									580	597	614	634	649	657	684	
205										626	644	662	680	699	717	
210											678	699	716	736	754	
215												734	751	773	792	
220													781	804	852	
225														843	863	
230															905	

բ) Տրուխանովսկու բանաձևի միջոցով.

$$\text{Կենդանի զանգվածը} = \frac{A \cdot B}{100} \cdot K,$$

որտեղ A-ն կրծքի փաթն է, B-ն՝ իրանի ուղիղ երկարությունը, K-ն՝ գործակից, որը կախնատու ցեղերի համար հավասար է 2-ի, իսկ համակցված և մաստու ցեղերի համար՝ 2,5:

Որոշում են նաև մսայնության գործակիցը (երկու մեթոդով)։

$$1. K_1 = \frac{\text{ՓԱՓԿԱՄՍԻԶԱՆԳՎԱԾ}}{\text{ՈՍԿՐԻ ԶԱՆԳՎԱԾ}} :$$

$$2. K_1 = \frac{\text{ՄՍԵՂԻՔԻ ԶԱՆԳՎԱԾ}}{\text{ՄՍԵՂԻՔԻ ԵՐԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆ}} :$$

Մսեղիքի երկարությունը առաջին կողից մինչև սրբան և սրբանից մինչև ցատկահող ընկած երկարությունների գումարն է։

Մսեղիքը սպանդի ենթարկված կենդանու մարմինն է՝ առանց արյան, ներքին օրգանների, գլխի, կաշվի և ոտքերի, որոնք կտրվում են դաստակից և ցատկահողից։

Սպանդային զանգվածը մսեղիքի զանգվածի և ներքին ճարպի զանգվածի գումարն է։

$$\text{Սպանդային էլունք} = \frac{\text{Սպանդային զանգված}}{\text{Նախասպանդային կենդանի զանգված}} \cdot 100 \% :$$

8.1. Տալարի մսի արտադրության տեխնոլոգիան

Գլխաքանակի հաշվարկը

1. Պլանային առաջադրանքի կատարման համար (տարվա ընթացքում իրացնել 12300 g կենդանի զանգվածով մատուցել) անհրաժեշտ է որոշել իրացվող մատուցելի քանակը՝ 1 գլխի կենդանի զանգվածը իրացնելիս ընդունելով 410 կգ։

2. Կատարում են արտադրամաս ընդունված 15 օրական հորթերի գլխաքանակի հաշվարկ, որը պետք է գերազանցի բուռնից հանվող գլխաքանակը տեխնոլոգիական ցիկլի վերջում, նկատի ունենալով տարբեր տեխնոլոգիական շրջաններում խոտանված, նվազ և թուլացած կենդանիներին։

Այդ հաշվարկը կատարում են հետևյալ կերպ։ Օրինակ՝ եթե 3-րդ տեխնոլոգիական շրջանում խոտանման մակարդակը կազմում է 0,5 %, ապա այդ շրջանի վերջում գլխաքանակը կկազմի ներմուծված գլխաքանակի 99,5 %-ը, ինչը թույլ է տալիս որոշել գլխաքանակն ընդունելիս։

3. Արտադրության հոսքն ապահովելու համար, ելնելով արտադրության ռիթմից, հորթերի ընդունումը և տեղափոխումը մեկ տեխնոլոգիական շրջանից մյուսը պետք է իրականացվի հավասար տեխնոլոգիական խմբերով՝ արտադրության ռիթմին համապատասխան։

4. Յուրաքանչյուր շրջանում տեխնոլոգիական խմբերի քանակը հաշվում են հետևյալ կերպ.

$$\frac{\text{օրացուցային տարվա տևողությունը (օր)}}{\text{արտադրության ռիթմ (օր)}} :$$

5. Մեկ տեխնոլոգիական խմբում կենդանիների քանակը հաշվարկում են հետևյալ կերպ.

$$\frac{\text{յուրաքանչյուր տեխնոլոգիական շրջանում ընդունված կենդանիների քանակը}}{\text{տեխնոլոգիական խմբերի քանակը}} :$$

6. Կերի պահանջը ապահովելու համար անհրաժեշտ է որոշել մատ-
ղաշի միջին տարեկան գլխաքանակը յուրաքանչյուր տեխնոլոգիական շրջա-
նում, որը որոշվում է հետևյալ կերպ.

ընդունված մատղաշի գլխաքանակ (գլ.) · տեխնոլոգիական շրջանի տևողություն (օր) :
օրացուցային տարվա տևողություն (օր)

7. Կենդանիների պահվածքը կազմակերպելու համար անհրաժեշտ է
իմանալ շենքերի պահանջը, որը որոշվում է միաժամանակ պահվող առա-
վելագույն գլխաքանակով: Այդ հաշվարկը կատարում են հետևյալ բանաձևով.

տեխնոլոգիական շրջանի տևողություն (օր) · մեկ տեխնոլոգիական խմբում կենդանիների քանակ (գլ.) :
արտադրության ռիթմ (օր)

Տավարամսի արտադրության ծավալի հաշվարկը

1. Արտադրության ծավալը պլանավորելու նպատակով որոշում են կեն-
դանի զանգվածի քաշաձի ինտենսիվությունը և յուրաքանչյուր տեխնոլոգիա-
կան շրջանում մեկ գլխի կենդանի զանգվածը:

2. Արտադրության ծավալը բնորոշում է գլխաքանակի կենդանի զանգ-
վածի ընդհանուր քաշաձը, որը հաշվում են՝ աճեցման շրջանի վերջում
մնացած մատղաշի կենդանի զանգվածի քաշաձին գումարելով խոտանված
գլխաքանակի կենդանի զանգվածի քաշաձը:

3. Իրացվող արտադրանքի քանակը հաշվում են ըստ տեխնոլոգիական
ցիկլի շրջանների՝ տեխնոլոգիական ցիկլի վերջում բտումից հանման ենթակա
կենդանիների քանակը բազմապատկելով՝

I շրջանում՝ մեկ գլխի կենդանի զանգվածով շրջանի վերջում,

II և III շրջաններում՝ մեկ գլխի կենդանի զանգվածի քաշաձով շրջանի
ընթացքում:

Գլխաքանակի շարժի ցիկլոգրամայի մշակումը

1. Տավարամսի հոսքային արտադրությունն ապահովվում է գլխաքա-
նակի ռիթմով և հավասարաչափ համալրմամբ:

Տեխնոլոգիական ցիկլի ռիթմիկության խախտումից խուսափելու համար
անհրաժեշտ է մշակել գլխաքանակի շարժի ցիկլոգրամա:

2. Ձեռնարկության ամբողջ գլխաքանակը կազմված է տեխնոլոգիական
խմբերի կենդանիներից, որոնք ընդունվել են նախորդ տարում և որոնց մոտ
չեն ավարտվել համապատասխան տեխնոլոգիական շրջանները: Ցիկլոգրա-
մա կազմելիս տարեսկզբին անհրաժեշտ է ունենալ տեղեկություն յուրա-
քանչյուր տեխնոլոգիական խմբում մատղաշի գտնվելու տևողության մասին
տարբեր տեխնոլոգիական շրջաններում:

Գլխաքանակի մյուս մասը կկազմեն այն կենդանիները, որոնք կըն-
դունվեն պլանավորվող տարում:

3. Ցիկլոգրամայում յուրաքանչյուր տեխնոլոգիական շրջան բաժանվում
է ենթաշրջանների՝ նախապատրաստական (A) և հիմնական (B): Յուրաքան-

չյուր շրջանի սկիզբն ու ավարտը (ամսաթիվ) տարբեր տեխնոլոգիական խմբերի կենդանիների համար որոշվում է ըստ դրանց տևողության:

4. Նախորդ տարվանից մնացած գլխաքանակի համար հաշվարկը կատարվում է ըստ տեխնոլոգիական խմբերի՝ սկսած հունվարի 1-ից մինչև տեխնոլոգիական շրջանում գտնվելու ավարտը, նշելով այդ ամսաթիվը:

Օրինակ՝ որևէ տեխնոլոգիական խմբի կենդանիները 01.01-ի դրությամբ III շրջանում գտնվել են 64 օր: Քանի որ շրջանի ընդհանուր տևողությունը 117 օր է, ապա՝ մինչև այդ շրջանի ավարտը մնացել է 53 օր (117-64), այսինքն՝ պլանավորվող տարում դրանք այդ շրջանում կգտնվեն 01.01-ից մինչև 22.02, իսկ հաջորդ օրը (23.02) դրանք կհանվեն բտումից և կենթարկվեն սպանդի:

5. Պլանավորվող տարում ընդունվող գլխաքանակի շարժի ցիկլոգրաման կազմվում է հունվարի 1-ի դրությամբ՝ սկսած 1-ին տեխնոլոգիական խմբի A ենթաշրջանից:

6. Բոլոր տեխնոլոգիական խմբերի կենդանիները համապատասխան շրջանի ավարտից հետո հաջորդ օրը տեղափոխվում են հաջորդ շրջան, ուստի անասնաշենքերը պետք է պատրաստ լինեն մեկ օր առաջ:

Տեխնոլոգիական ցիկլի ավարտի հաջորդ օրը բտված մատղաշն ենթարկվում է սպանդի:

6. Կերի պահանջը ապահովելու համար անհրաժեշտ է որոշել մատ-
ղաշի միջին տարեկան գլխաքանակը յուրաքանչյուր տեխնոլոգիական շրջա-
նում, որը որոշվում է հետևյալ կերպ.

ընդունված մատղաշի գլխաքանակ (գլ.) · տեխնոլոգիական շրջանի տևողություն (օր) :
օրացուցային տարվա տևողություն (օր)

7. Կենդանիների պահվածքը կազմակերպելու համար անհրաժեշտ է
իմանալ շենքերի պահանջը, որը որոշվում է միաժամանակ պահվող առա-
վելագույն գլխաքանակով: Այդ հաշվարկը կատարում են հետևյալ բանաձևով.

տեխնոլոգիական շրջանի տևողություն (օր) · մեկ տեխնոլոգիական խմբում կենդանիների քանակ (գլ.) :
արտադրության ռիթմ (օր)

Տավարամսի արտադրության ծավալի հաշվարկը

1. Արտադրության ծավալը պլանավորելու նպատակով որոշում են կեն-
դանի զանգվածի քաշաձի ինտենսիվությունը և յուրաքանչյուր տեխնոլոգիա-
կան շրջանում մեկ գլխի կենդանի զանգվածը:

2. Արտադրության ծավալը բնորոշում է գլխաքանակի կենդանի զանգ-
վածի ընդհանուր քաշաձը, որը հաշվում են՝ աճեցման շրջանի վերջում
մնացած մատղաշի կենդանի զանգվածի քաշաձին գումարելով խոտանված
գլխաքանակի կենդանի զանգվածի քաշաձը:

3. Իրացվող արտադրանքի քանակը հաշվում են ըստ տեխնոլոգիական
ցիկլի շրջանների՝ տեխնոլոգիական ցիկլի վերջում բտումից հանման ենթակա
կենդանիների քանակը բազմապատկելով՝

I շրջանում՝ մեկ գլխի կենդանի զանգվածով շրջանի վերջում,

II և III շրջաններում՝ մեկ գլխի կենդանի զանգվածի քաշաձով շրջանի
ընթացքում:

Գլխաքանակի շարժի ցիկլոգրամայի մշակումը

1. Տավարամսի հոսքային արտադրությունն ապահովվում է գլխաքա-
նակի ռիթմով և հավասարաչափ համալրմամբ:

Տեխնոլոգիական ցիկլի ռիթմիկության խախտումից խուսափելու համար
անհրաժեշտ է մշակել գլխաքանակի շարժի ցիկլոգրամա:

2. Ձեռնարկության ամբողջ գլխաքանակը կազմված է տեխնոլոգիական
խմբերի կենդանիներից, որոնք ընդունվել են նախորդ տարում և որոնց մոտ
չեն ավարտվել համապատասխան տեխնոլոգիական շրջանները: Ցիկլոգրա-
մա կազմելիս տարեսկզբին անհրաժեշտ է ունենալ տեղեկություն յուրա-
քանչյուր տեխնոլոգիական խմբում մատղաշի գտնվելու տևողության մասին
տարբեր տեխնոլոգիական շրջաններում:

Գլխաքանակի մյուս մասը կկազմեն այն կենդանիները, որոնք կըն-
դունվեն պլանավորվող տարում:

3. Ցիկլոգրամայում յուրաքանչյուր տեխնոլոգիական շրջան բաժանվում
է ենթաշրջանների՝ նախապատրաստական (A) և հիմնական (B): Յուրաքան-

չյուր շրջանի սկիզբն ու ավարտը (ամսաթիվ) տարբեր տեխնոլոգիական խմբերի կենդանիների համար որոշվում է ըստ դրանց տևողության:

4. Նախորդ տարվանից մնացած գլխաքանակի համար հաշվարկը կատարվում է ըստ տեխնոլոգիական խմբերի՝ սկսած հունվարի 1-ից մինչև տեխնոլոգիական շրջանում գտնվելու ավարտը, նշելով այդ ամսաթիվը:

Օրինակ՝ որևէ տեխնոլոգիական խմբի կենդանիները 01.01-ի դրությամբ III շրջանում գտնվել են 64 օր: Քանի որ շրջանի ընդհանուր տևողությունը 117 օր է, ապա՝ մինչև այդ շրջանի ավարտը մնացել է 53 օր (117-64), այսինքն՝ պլանավորվող տարում դրանք այդ շրջանում կգտնվեն 01.01-ից մինչև 22.02, իսկ հաջորդ օրը (23.02) դրանք կհանվեն բտումից և կենթարկվեն սպանդի:

5. Պլանավորվող տարում ընդունվող գլխաքանակի շարժի ցիկլոգրաման կազմվում է հունվարի 1-ի դրությամբ՝ սկսած 1-ին տեխնոլոգիական խմբի A ենթաշրջանից:

6. Բոլոր տեխնոլոգիական խմբերի կենդանիները համապատասխան շրջանի ավարտից հետո հաջորդ օրը տեղափոխվում են հաջորդ շրջան, ուստի անասնաշենքերը պետք է պատրաստ լինեն մեկ օր առաջ:

Տեխնոլոգիական ցիկլի ավարտի հաջորդ օրը բտված մատղաշն ենթարկվում է սպանդի:

ԹԵՄԱ 9. ՏՈՀՄԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ՏԱՎԱՐԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

9.1. Կաթնատու, կաթնամսատու և մսատու տավարի ցեղայնության որոշումն ըստ ծագման

Քաղվածք «Կաթնատու և կաթնամսատու ցեղերի տավարի բոնիտավորման հրահանգի».

Ցեղայնության որոշումը

Կենդանիների ցեղայնությունը որոշում են դրանց ծագման և ծնողների ցեղայնության մասին վկայող փաստաթղթերի հիման վրա՝ կենդանու պարտադիր զննմամբ: Որոշում են նաև կենդանու մոտ ցեղի տիպի արտահայտվածությունը: Ըստ ցեղայնության (արյունայնության) առանձնացնում են կենդանիների երկու խումբ՝ մաքրացել և խառնացել: Մաքրացել են այն կենդանիներն են, որոնք ստացվել են նույն ցեղին պատկանող ծնողներից, ինչպես նաև ստորև բերված ազգակից ցեղերի մաքրացել ծնողների զուգակցումից՝ դասելով դրանց մայրական ցեղին (աղ. 11), կլանողական տրամախաչումից ստացված սերնդի կենդանիները, և այն կենդանիները, որոնք ստացվել են հանրապետական մասշտաբով հաստատված ցեղերի կատարելագործման ծրագրով՝ արտասահմանյան գենոֆոնդի օգտագործմամբ, դասելով մայրական ցեղին:

Մնացած բոլոր կենդանիները համարվում են խառնացել: Դրանցից ստացված կենդանիների ցեղայնությունը, որոնք վերագրված են մեկ ցեղին, որոշում են ըստ աղյուսակ 12-ի պահանջների:

Աղյուսակ 11

Տավարի ազգակից ցեղերը

Ցեղի խմբերը	Ցեղերը
Սևաբղետ ցեղերի խումբ	Սևաբղետ ցեղեր, ներառյալ հոլշտին ցեղի տարբեր արյունայնությամբ կենդանիները (հոլշտին, հոլշտինաֆրիգյան, հոլանդական, դանիական, շվեդական, էստոնական, լիտվական, գերմանական, լեհական, բրիտանաֆրիգյան, նորգելանդական-ֆրիգյան) և այլն:
Կարմրաբղետ ցեղերի խումբ	Արտասահմանյան ծագման և կարմրաբղետ հոլշտին, սիմենթալ և այլն:
Կարմիր ցեղերի խումբ	Անգլերյան, կարմիր դանիական, լատվիական գորշ, կարմիր լիտվական, կարմիր էստոնական, կարմրաբղետ հոլշտին, կարմիր տափաստանային, կարմիր գորբադղվյան, կարմիր բելառուսական, կարմիր տաճրվյան:
Գորշ ցեղերի խումբ	Շվից, կոստրոմյան, կովկասյան գորշ, կարպատյան գորշ, յուրինյան:
Այրշիրյան	Արտասահմանյան սելեկցիայի այրշիր, շվեդական կարմրաբղետ, նորվեգական կարմրաբղետ:

Սերնդի ցեղայնության (արյունայնության) որոշումը

Մոր ցեղայնությունը	Հոր ցեղայնությունը			
	IV սերունդ (15/16)	III սերունդ (7/8)	II սերունդ (3/4)	I սերունդ (1/2)
IV սերունդ (15/16)	IV սերունդ (15/16)	III սերունդ (29/32)	III սերունդ (27/32)	II սերունդ (23/32)
III սերունդ (7/8)	IV սերունդ (15/16)	III սերունդ (7/8)	II սերունդ (3/4)	II սերունդ (5/8)
II սերունդ (3/4)	III սերունդ (27/32)	III սերունդ (13/16)	II սերունդ (3/4)	II սերունդ (5/8)
I սերունդ (1/2)	II սերունդ (23/32)	II սերունդ (11/16)	II սերունդ (5/8)	I սերունդ (1/2)

Կենդանիների ծագման մասին փաստաթղթերի բացակայության դեպքում և կենդանիների մոտ բարելավող ցեղի տիպի լավ արտահայտվածության դեպքում դրանք դասվում են I - II սերնդի խառնացեղերի խմբին (1/2 - 3/4 արյունայնությամբ):

Ներածական տրամախաչման դեպքում կենդանիների ցեղայնությունը որոշում են հետևյալ կերպ՝

ա) ելակետային երկու ցեղերի տրամախաչումից ստացված սերունդը դասում են I սերնդին,

բ) սերունդը, որը ստացվել է I սերնդի խառնացեղերի՝ բարելավվող ցեղի մաքրացել կենդանիների հետ տրամախաչումից (հետադարձ տրամախաչում), դասում են երկրորդ սերնդին՝ ըստ մայրական ցեղի (3/4 արյունայնությամբ),

գ) սերունդը, որը ստացվել է II սերնդի խառնացեղերի և մաքրացել կենդանիների (որոնց մոտ արտահայտված է պլանով նախատեսված տիպը) տրամախաչումից, դասվում է մաքրացել խմբին (ըստ մայրական ցեղի),

դ) II սերնդի խառնացեղերի (3/4 արյունայնությամբ) «իր մեջ» բուծումից ստացված սերունդը, կախված պլանով նախատեսված տիպի արտահայտվածությունից, դասվում է բարելավվող ցեղի III կամ IV սերնդի խառնացեղերին:

III և IV սերնդի խառնացեղերի բուծումից ստացված սերունդը, կախված ցանկալի տիպի արտահայտվածությունից, համարվում է IV սերնդի կամ մաքրացել:

Հաստատված է ներմուծվող տոհմային կենդանիների ցեղի որոշման հետևյալ կարգը.

- սևաբղետ ցեղը համարվում է հայրենական (ռուսական) սևաբղետ ցեղ,
- ֆիննական այրչիրյան ցեղը համարվում է այրչիրյան ցեղ:

Աղյուսակ 11-ում չնշված, սակայն այլ ցեղերից ստացված կենդանիները համարվում են մաքրացել միայն տարածաշրջանային փորձագիտական հանձնաժողովին տրամադրված նյութերի հիման վրա կայացրած որոշման

դեպքում՝ համաձայն որի մայրական գլխաքանակի 90 %-ից ավելին պետք է լինեն IV սերնդի կենդանիներ և համապատասխանեն կլանողական տրամախաչման համար օգտագործված լավացնող ցեղի տիպին:

Հանձնաժողովը որոշում է նաև այդպիսի նախրում I - III սերնդի տրամախաչումից ստացված կենդանիների օգտագործման հնարավոր ժամկետները:

Քաղվածք «Մսատու ցեղերի տավարի բոնիտավորման հրահանգի».

Մսատու տավարի ցեղայնության որոշումը

1. Կենդանիների ցեղայնությունը որոշում են ծագման մասին փաստաթղթերի հիման վրա՝ կենդանու պարտադիր զննմամբ, որոշելու համար ցեղի տիպի արտահայտվածությունը: Ըստ ցեղայնության կենդանիները լինում են խառնացեղեր, մաքրացեղեր և բարելավվածներ:

2. Մաքրացեղեր են՝

ա) այն կենդանիները, որոնք ստացվել են նույն ցեղին պատկանող ծնողներից, որոնց մաքրացեղ լինելը հաստատված է փաստաթղթերով,

բ) IV սերնդի խառնացեղերը (ծագման մասին փաստաթղթերի առկայության դեպքում), որոնք ստացվել են կլանողական տրամախաչման եղանակով, ունեն ցեղի տիպի լավ արտահայտվածություն և համալիր ցուցանիշներով գնահատված են դասից ոչ ցածր,

գ) այն կենդանիները, որոնք ստացվել են հետևյալ ազգակից ցեղերի զուգակցումից՝ դազախական սպիտակագլուխ և հերեֆորդ:

3. Խառնացեղ են այն կենդանիները, որոնք ստացվել են՝

ա) տարբեր ցեղերի կենդանիների տրամախաչման արդյունքում՝ բացառությամբ դազախական սպիտակագլուխ և հերեֆորդ ցեղերի,

բ) խառնացեղերին «իր մեջ» բուծումից,

գ) մաքրացեղերի ու II և բարձր սերնդի խառնացեղերի ու բարելավված կենդանիների տրամախաչումից:

4. Տրամախաչելիս կենդանիների ցեղայնության աստիճանը որոշում են ըստ աղյուսակ 13-ի տվյալների:

Աղյուսակ 13

Տրամախաչելիս կենդանիների ցեղայնության աստիճանի որոշումը

Մոր ցեղայնությունը	Հոր ցեղայնությունը			
	II սերունդ	III սերունդ	IV սերունդ	մաքրացեղ
Բարելավված	I սերունդ	I սերունդ	I սերունդ	I սերունդ
I սերունդ	I սերունդ	II սերունդ	II սերունդ	II սերունդ
II սերունդ	II սերունդ	II սերունդ	III սերունդ	III սերունդ
III սերունդ	II սերունդ	III սերունդ	IV սերունդ	IV սերունդ կամ մաքրացեղ
IV սերունդ	III սերունդ	IV սերունդ	IV սերունդ	մաքրացեղ
Մաքրացեղ	III սերունդ	IV սերունդ	մաքրացեղ	մաքրացեղ

5. Ներածական տրամախաչման դեպքում ցեղայնությունը որոշում են ըստ բարելավվող ցեղի՝ հետևյալ կերպ.

ա) ելակետային ցեղերի տրամախաչումից ստացված կենդանիները համարվում են I սերունդ,

բ) I սերնդի խառնացեղերի և բարելավվող ցեղի մաքրացեղ կենդանիների տրամախաչումից (հետադարձ տրամախաչում) ստացված սերունդը համարվում է II սերունդ (3/4 արյունայնությամբ), ըստ մայրական ցեղի;

գ) II սերնդի խառնացեղերի (3/4 արյունայնությամբ) և բարելավվող մաքրացեղ կենդանիների տրամախաչումից ստացված սերունդը պլանով նախատեսված տիպի արտահայտվածությամբ դեպքում համարվում է III սերունդ կամ բարելավվող ցեղի մաքրացեղ կենդանիներ:

6. Ծագման մասին փաստաթղթերի բացակայության դեպքում, սակայն բարելավվող ցեղի հատկանիշների լավ արտահայտվածությամբ կենդանիները դասվում են այդ ցեղի I և II սերնդին:

7. Բարելավված են համարվում այն կենդանիները՝

ա) որոնք ունեն անհայտ ծագում, սակայն ունեն տվյալ ցեղի արտահայտված տիպը,

բ) որոնք ստացվել են բարելավվող ցեղի և I սերնդի խառնացեղերի տրամախաչումից,

գ) I սերնդի այն կենդանիները, որոնք չունեն ցեղին յուրահատուկ հատկանիշներ:

9.2. Կաթնատու և կաթնամսատու ցեղերի ցուլերի գնահատումն ըստ սերնդի որակի

Քաղվածք «Կաթնատու և կաթնամսատու ցեղերի ցուլերի գնահատումն ըստ սերնդի որակի հրահանգից».

1. Ընդհանուր դրույթներ

1.1. Ստուգման և գնահատման ենթակա են տոհմային օգտագործման համար ընտրված ցուլերը:

1.2. Ցուլերի ստուգումը և գնահատումն ըստ դրանց դուստրերի մթերատվության կատարվում է այն տնտեսություններում, որտեղ կաթնային մթերատվությունը մեկ կովի հաշվով օրացուցային տարում 3000 կգ և ավելի է:

1.3. Այն տնտեսությունների ցուցակը, որտեղ թույլատրվում է ստուգել և գնահատել ցուլերին ըստ սերնդի որակի, կազմում է պետական տոհմային վարչությունը (госплемобъединение), տոհմային աշխատանքների պետական կայանը, գյուղատնտեսական կենդանիների արհեստական սերմնավորման կայանը՝ ըստ համապատասխան սելեկցիոն կենտրոնի համաձայնության:

1.4. Արտադրող ցուլերի ստուգումն իրականացնում են մեկ կամ մի քանի մասնագիտացված տնտեսություններում և ֆերմաներում, ընդ որում՝ յուրաքանչյուրում պետք է ստուգվի ոչ պակաս, քան երեք ցուլ: Տոհմային և ապրանքային տնտեսություններում, որտեղ կովերի միջին կիթը լակտացիայի ընթացքում կազմում է 3000 կգ-ից ոչ պակաս, ապա արտադրող ցուլերի գնահատումը կատարում են նաև ըստ բոնիտավորման նյութերի:

1.5. Ցուլերի տոհմային հատկությունները գնահատում են դրանց դուստրերի կաթի քանակով և կաթի մեջ յուղի պարունակությամբ, ընդ որում՝ դրանց դուստրերի ցուցանիշները համեմատում են հասակակիցների հետ՝ հաշվի առնելով կովերի մթերատվության մակարդակն այն նախիրներում, որտեղ կատարվում է գնահատումը:

Հաշվի են առնում նաև ցուլերի, դուստրերի և կովերի (որոնք սերմնավորվել են ստուգվող ցուլերի սերմնահեղուկով) հետևյալ տնտեսապես օգտակար հատկանիշները՝ կենդանի զանգվածը, զարգացումը և մարմնակազմությունը, դուստրերի և դրանց մայրերի կրծի պիտանիությունը մեքենայական կթին, կաթնարտազատման արագությունը, ցուլի վերարտադրողական ունակությունը (նյարդային տիպը, խառնվածքը, սերմնահեղուկի քանակն ու որակը, սերմնահեղուկի սառեցվելու ունակությունը և բեղմնավորելու հատկությունը):

Այս ցուցանիշները օգտագործում են կենդանիների ընտրության և զուգընտրության, ինչպես նաև տոհմային կենդանիների ու արտադրողների սերմնահեղուկի գնահատման ժամանակ:

2. Ցուլերի ստուգումն ըստ սերնդի որակի

2.1. Ցուլերն ըստ սերնդի որակի ստուգվում են 12 ամսականից: Ըստ սերնդի որակի ստուգման համար ընտրված նորոգման և արտադրող ցուլերի ցուցակները կազմում են շրջանային, տարածաշրջանային և հանրապետական պետական տոհմային վարչությունները, պետական տոհմային կայանները՝ համապատասխան սելեկցիոն կենտրոնների համաձայնությամբ:

2.2. Մեկ կամ մի քանի տնտեսություններում մեկ ցուլի սերմնահեղուկով պետք է սերմնավորվի՝ տոհմային տնտեսություններում՝ ոչ պակաս, քան 60 կով, ապրանքային տնտեսություններում՝ ոչ պակաս, քան 100 կով (առանց ընտրության), այդ թվում՝ 20 էգ երինջացու:

Թույլ չի տրվում մոտ ազգակցական զուգավորում: Կովերին և ցուլերի առաջնածին դուստրերին սերմնավորում են բարեհաջող ծնից հետո՝ սկսած լակտացիայի 2-րդ ամսից: Տնտեսությունում բոլոր ստուգվող ցուլերին օգտագործում են միաժամանակ. յուրաքանչյուրի սերմնահեղուկով ամսական սերմնավորվում են հավասար քանակությամբ կովեր և էգ մոզիներ՝ հնարավորինս սեղմ ժամկետներում, բայց ոչ ավել, քան 6 ամիս:

2.3. Ստուգվող ցուլերի սերմնահեղուկի բեղմնավորելու հատկությունը որոշում են սկզբնական բեղմնավոր սերմնավորումների քանակով: Եթե բեղմնավորվել են 50 %-ից պակաս կովեր, ապա ցուլը ստուգումից հանվում է:

2.4. Ստուգման ընթացքում ցուլերից պարբերաբար ստանում են սերմնահեղուկ՝ հաշվի առնելով ցուլի տարիքը և նյարդային տիպը: Ստացված սերմնահեղուկը սառեցնում են (մինչև -196°C) և հետագայում պահում հեղուկ ազոտի մեջ:

«Գյուղատնտեսական կենդանիների արհեստական սերմնավորման կայաններում աշխատանքների կազմակերպման և տեխնոլոգիայի հրահանգի» համաձայն՝ ստուգման ընթացքում (4-4,5 տարի) յուրաքանչյուր ցուլից պետք է ստանալ 20-30 հազ. դոզա սերմնահեղուկ: Ցեղում հայտնի լավացնող արտա-

դրողների տղաներից կուտակում են ոչ պակաս, քան 35 հազ. դոլա սերմնահեղուկ:

2.5. Ստուգվող ցուլերի սերմնահեղուկով սերմնավորված կովերից ստացված սերունդը գրանցում են ընդունված կարգով: Ստուգվող ցուլերի էգ մատղաշի ծագումը պետք է հաստատվի արյան խմբերի հետազոտմամբ կամ սպիտակուցների պոլիմորֆային համակարգերով:

2.6. Ստուգվող ցուլերի դուստրերը և դրանց հասակակիցները աճեցվում են մասնագիտացված տնտեսություններում կամ ֆերմաներում: Յուրաքանչյուր ցուլից աճեցման են դնում ոչ պակաս, քան 30 դուստր:

2.7. Էգ մատղաշն աճեցնում են ինտենսիվ աճ ապահովող պայմաններում: Էգ մոզիներին սկսում են սերմնավորել 15-17 ամսականում, երբ դրանց կենդանի զանգվածը գերազանցում է ցեղի ստանդարտը 15 %-ով: Կենդանիներին հանգամանորեն պատրաստում են ծնի և հետագա բարձր կաթնային մթերատվության:

Առաջնածին կովերը դրվում են լիակթման: Յուրաքանչյուր կովի կաթնային մթերատվությունը հաշվառում են անհատական:

2.8. Ցուլի դուստրերն ըստ արտակազմվածքի և համակազմվածքի գնահատվում են 12 և 18 ամսականում՝ 5 բալային, իսկ ծնից հետո լակտացիայի 2-3-րդ ամսում՝ 10 բալային սանդղակով: Համակազմվածքի տիպի և արտակազմվածքի առանձնահատկությունների ժառանգման մասին առավել ճիշտ դատելու համար ստուգվող ցուլերի սերունդը ցանկալի է գնահատել մասնագիտացված և տոհմային տնտեսությունների զննման հրապարակներում:

2.9. Ստուգվող ցուլերի դուստրերի կաթնային մթերատվությունը որոշում են ամենամսյա ստուգիչ կիթերի հիման վրա: Առաջին նմուշը վերցնում են ծնից 15 օր հետո, իսկ վերջինը՝ կովի ցամաքելուց 15 օր առաջ: Կովի կրծի գնահատումը կատարում են լակտացիայի 2-3-րդ ամսում՝ նշելով կաթնարտազատման արագությունը և կրծի ձևը:

2.10. Հաշվի են առնում ստուգվող ցուլերի բոլոր դուստրերի մթերատվության տվյալները՝ բացառությամբ վիժածների, հիվանդների, կրծի քառորդների հետաձ ունեցողների, ինչպես նաև առաջնածինների, որոնք ծնել են 32 ամսականից բարձր տարիքում (1996 թվից չի կիրառվում): Կովերի կաթնային մթերատվությունը որոշում են առաջին 305 օրվա կամ կարճեցված լակտացիայի տվյալներով: Ցուլերի նախնական գնահատումն ըստ դուստրերի մթերատվության կատարում են լակտացիայի առաջին 100 օրվա ընթացքում: Գնահատման արդյունքներն օգտագործում են ստուգվող ցուլերի սերմնահեղուկի կուտակման ուղղումներ կատարելու համար:

2.11. Արտադրող ցուլերի՝ ըստ սերնդի որակի ստուգման նյութերը գրանցում են մատյաններում: Դուստրերի, դրանց հասակակիցների և մայրերի համար պետք է լինեն «2 - UOL» ձևի քարտեր:

2.12. Տոհմագործարաններում և տոհմային տնտեսություններում ցուլերին ստուգելիս անպայման հաշվի են առնում այն կովերի մթերատվությունը, որոնցից ստացվել են ստուգվող ցուլերի դուստրերը:

3. Ցուլերի տոհմային արժեքի որոշումն ըստ սերնդի դրակի ստուգման արդյունքների

3.1. Ըստ սերնդի դրակի ստուգումների արդյունքների հիման վրա պետական տոհմային կայանների, տոհմային տնտեսությունների մասնագետները գնահատում են ցուլերի տոհմային արժեքը, որոշում են տոհմային կատեգորիան ըստ 15 դուստրերի առաջին ավարտված լակտացիայի մթերատվության: Տոհմային գործի ղեկավար կազմակերպություններին և համապատասխան սելեկցիոն կենտրոններին արվում են առաջարկություններ գնահատված ցուլերի օգտագործման ծավալի և վայրի մասին:

3.2. Ցուլերի գնահատման արդյունքներն արտահայտվում են բացարձակ և հարաբերական ցուցանիշներով, որոնք բնութագրում են դրանց դուստրերի մթերատվությունը՝ կիթը (կգ), կաթի մեջ յուղի և սպիտակուցի պարունակությունը, կաթնայուղի և սպիտակուցի քանակությունը, (կգ), կաթնարտազատման արագությունը (կգ/ր), կրծի ինդեքսը (%):

Հաշվի են առնում կրծի զարգացումը և ձևը, որոշում են համապատասխան ցուցանիշների տարբերությունը դուստրերի և դրանց հասակակիցների միջև, իսկ տոհմային տնտեսություններում՝ նաև մայրերի: Գնահատվող ցուլերի դուստրերի հասակակիցներն այլ ցուլերի դուստրերն են, որոնք ունեն նույն տարիքը (տարբերությունը՝ 3 ամսվա սահմաններում), ծնի սեզոնը և որոնք պահվում են նույն պայմաններում: Ստուգվող ցուլերի դուստրերի և դրանց հասակակիցների ծնվելու ժամկետի և առաջին ծնի տարիքի տարբերությունը չպետք է գերազանցի 6 ամիսը: Լրացուցիչ հաշվի են առնում հետևյալ ցուցանիշները՝ վիժումների, մեռելածին պտուղների և արատներով հորթերի, դժվար ծինների քանակը, ծնից հետո կովի ցանկության գալու ժամանակը, սերմնավորումների քանակը և սերվիս շրջանի տևողությունը:

3.3. Ստուգվող ցուլերի տոհմային արժեքը որոշում են դուստրերի և դրանց հասակակիցների մթերատվության տարբերության հիման վրա:

3.3.1. Հաշվում են գնահատվող ցուլի դուստրերի և դրանց հասակակիցների միջին կաթնատվությունը, յուղի պարունակությունը (%) և կաթնայուղի քանակությունը (կգ):

3.3.2. Որոշում են դուստրերի և դրանց հասակակիցների կաթնատվության տարբերությունը, որը բազմապատկում են ուղղման գործակցով (կախված դուստրերի քանակից): Հաշվում են այդ տարբերության հարաբերությունը հասակակիցների կաթի քանակի նկատմամբ, որն ընդունվում է 100 %:

3.3.3. Որոշում են դուստրերի և դրանց հասակակիցների խումբն ըստ կաթնատվության, և ցուլի տոհմային կատեգորիան՝ ըստ դուստրերի մթերատվության:

3.3.4. Հաշվում են դուստրերի և դրանց հասակակիցների կաթի մեջ յուղի պարունակությունը (%), որոշում ցեղի խումբը և հասակակիցների խումբն ըստ կաթի մեջ յուղի պարունակության, ցուլի տոհմային կատեգորիան ըստ դուստրերի կաթի յուղայնության:

3.3.5. Կատարում են ցուլի տոհմային կատեգորիաների նախատեսված ուղղումներն ըստ դուստրերի կաթնատվության և կաթի յուղայնության (նշելով ցուցանիշը) և որոշում վերջնական տոհմային կատեգորիան:

3.3.6. Ստացված տվյալների արդյունքներով կատարում են ըստ սերնդի որակի ցուլերի գնահատման համեմատական վերլուծություն և ներկայացնում առաջարկություններ դրանց օգտագործման մասին:

3.4. Ըստ սերնդի որակի գնահատված արտադրող ցուլերի տոհմային կատեգորիան տրվում է երկու ցուցանիշներով՝ ըստ կաթնատվության և կաթի յուղայնության: Կատեգորիա չի տրվում այն ցուլերին, որոնց դուստրերի կաթնարտադատման արագությունը ցածր է 8 բալից, իսկ կրծի ինդեքսը՝ 40 %-ից:

3.5. Արտադրող ցուլերի տոհմային կատեգորիան շնորհվում է սանդղակների (աղ. 15 և 16) և ըստ դուստրերի քանակի ուղղման գործակցի (աղ. 14) հիման վրա և ըստ ցեղերի խմբի, որին պատկանում է ստուգվող ցուլը:

3.6. Ցուլի տոհմային կատեգորիան ըստ կաթնային մթերատվության ($Ա_1$, $Ա_2$, $Ա_3$) և յուղի %-ի ($Բ_1$, $Բ_2$, $Բ_3$) տրվում է այն դեպքում, եթե դուստրերի մոտ կաթնատվությունը հասակակիցներից ցածր չէ:

$Ա_1$ - $Բ_1$ կատեգորիան տրվում է այն դեպքում, երբ դուստրերի կաթի յուղայնությունը ցածր չէ ցեղի ստանդարտից (աղ. 26 և 27):

Չեզոք կարող են համարվել այն արտադրողները, որոնք տոհմային կատեգորիա չեն ստացել, բայց դրանց դուստրերի կաթի քանակությունը գերազանցում է ցեղի ստանդարտը 180 % և ավելի:

Աղյուսակ 14

Դուստրերի տարբեր քանակի և կաթնատվության ուղղման գործակիցները

Դուստրերի քանակը	Գործակիցը	Դուստրերի քանակը	Գործակիցը
15-19	0,58	60-69	0,83
20-24	0,64	70-79	0,85
25-29	0,70	80-89	0,87
30-34	0,73	90-99	0,88
35-39	0,75	100-199	0,90
40-44	0,77	200-299	0,95
45-49	0,79	300 և ավել	0,99
50-59	0,81		

Ցուլերի գնահատման սանդղակ ըստ դուստրերի կաթնատվության
[[D-C)B·100]:C

Հասակակիցների մթերատվությունը, կգ			Արտադրող ցուլի կատեգորիան՝ կախված դուստրերի կաթնատվության գերազանցումից հասակակիցների համեմատ, %			
հասակակիցների խումբը	ցեղերի խումբը		Ա ₁	Ա ₂	Ա ₃	չեզոք
ըստ մթերատվության մակարդակի	I	II				
I	4501 և ավելի	4001 և ավելի	3 և ավելի	2,9-2,0	1,9-1,0	+0,9-(-3,5)
II	4001-4500	3501-4000	4 և ավելի	3,9-3,0	2,9-2,0	+1,9-(-3,0)
III	3401-4000	3001-3500	6 և ավելի	5,9-4,0	3,9-2,5	+2,4-(-2,5)
IV	2800-3400	2500-3000	*	9 և ավելի	8,9-3,0	+2,9-(-2,0)

* Այն ցուլերին, որոնց դուստրերն ըստ կաթնատվության համեմատվում են IV խմբի հասակակիցների հետ, Ա₁ կատեգորիա չի տրվում:

Ցեղերի խմբերը՝ ցուլերին ըստ դուստրերի կաթնատվության տոհմային կատեգորիա շնորհելու համար.

I խումբ՝ այրչիդյան, անգլեյյան, հոլշտինաֆրիզյան, կոստրոմյան, կարմիր դանիական, կարմիր տափաստանային, տագիլյան, խոլմոգորյան, սևաբլետ:

II խումբ՝ բեստուժկյան, ջերսեյյան, իստոֆենյան, կարմիր գորբատովյան, կարմիր տամբովյան, կուրգանյան, սիմենթալ, սիչկյան, շվից, շորտհորն, յուրինյան, յարոսլավյան, սուկսունյան տավար:

3.7. Ցուլի տոհմային կատեգորիան կրկնակի գնահատման ժամանակ կարող է բարձրանալ կամ իջնել, եթե գնահատվել է դուստրերի բավականին մեծ գլխաքանակ և տվյալները հավաստի են:

3.8. Հաշվառման ձևերը տոհմային անասնաբուծությունում, այդ թվում նաև ցուլերին ըստ սեփական մթերատվության և սերնդի որակի գնահատման արդյունքների հաշվառումը, պետք է համապատասխանեն մարզերում, շրջաններում, հանրապետություններում տեղեկատվության կենտրոնացված մշակման պահանջներին և կատարվեն ժամանակակից տեխնիկայի օգնությամբ:

Ցուլերի գնահատման սանդղակ ըստ դուստրերի կաթի յուղայնության

Հասակակիցների խումբն ըստ կաթի յուղայնության	Հասակակիցների կաթի յուղայնությունը, %		Ցուլի կատեգորիան՝ կախված դուստրերի կաթի յուղայնության գերազանցումից հասակակիցների համեմատ, %			
	ցեղերի խումբը		Բ ₁	Բ ₂	Բ ₃	չեզոք
	I	II				
I	4,40 և ավելի	4,00 և ավելի	0,05 և ավելի	0,04-0,03	0,02-0,01	0,0-(-0,10)
II	4,20-4,39	3,80-3,99	0,10 և ավելի	0,09-0,07	0,06-0,04	0,03-(-0,09)
III	4,00-4,19	3,60-3,79	0,15 և ավելի	0,14-0,10	0,09-0,06	+0,05-(-0,07)
IV	3,080-3,99	3,40-3,59	0,20 և ավելի	0,19-0,15	0,14-0,08	+0,07-(-0,05)

Ցեղերի խմբերը ցուլերին ըստ դուստրերի կաթի յուղայնության տոհմային կատեգորիա շնորհելու համար.

I խումբ՝ այրչիրյան, անգլեյան, հոլշտինաֆրիգյան, կոստրոմյան, կարմիր դանիական, կարմիր տափաստանային, տագիլյան, խոլմոգորյան սևաբղետ:

II խումբ՝ բեստուժկյան, ջերսեյ, իստոբենյան, կարմիր գորբատովյան, կարմիր տամբովյան, կուրգանյան, սիմենթալ, սիչկյան, շվից, շորտհորն, յուրինյան, յարոսլավյան, սուկսունյան տավար:

4. Ըստ սերնդի որակի գնահատված ցուլերի օգտագործումը (աշխատանքի կատարման մեթոդիկան)

- հաշվարկում են գնահատված արտադրողների կով-դուստրերի և կով-հասակակիցների կիթը լակտացիայի ընթացքում, կաթի յուղայնությունը կթի և կաթնայուղի քանակը (կգ) առաջին խմբերով,

- հաշվարկում են ցուլերի դուստրերի և դրանց հասակակիցների կթի տարբերությունը (%), հաշվի առնելով դուստրերի քանակը՝ օգտագործում են նաև ուղղման գործակիցներ,

- ցուլերին տրվում է տոհմային կատեգորիա՝ ըստ դուստրերի կաթնային մթերատվության,

- հաշվարկում են արտադրողների դուստրերի և դրանց հասակակիցների կաթի յուղայնության տարբերությունը և որոշում արտադրողի տոհմային կատեգորիան ըստ կաթի յուղայնության,

- ստացված տվյալները ամփոփում են կախված ցուլերի ըստ սերնդի որակի գնահատումից, և տրվում դրանց հետագա նշանակումը:

4.1. Ցուլերի գնահատումից հետո հանրապետությունում նշանակված համապատասխան հանձնաժողովներն ընդունված ձևով կազմում են արտադրող ցուլերի՝ ըստ սերնդի որակի գնահատման ակտեր:

4.2. Ցուլերը, որոնք գնահատվել են ըստ սերնդի որակի և ստացել տոհմային կատեգորիա, օգտագործվում են ինտենսիվ:

4.3. Տոհմային տնտեսություններում կովերի և երինջների սերմնավորման համար առաջին հերթին օգտագործում են Ա₁Բ₁, Ա₁Բ₂ կատեգորիա ունեցող ցուլերի սերմնահեղուկը, տոհմային ֆերմաներում՝ Ա₂Բ₁, Ա₂Բ₂ տոհմային կատեգորիա ունեցող ցուլերի սերմնահեղուկը, այլ տնտեսություններում՝ մնացած կատեգորիաների ցուլերինը:

4.4. Տոհմային կատեգորիա ստացած ցուլերի սերմնահեղուկի օգտագործման և զուգընտրության պլան կազմելիս սելեկցիոներները յուրաքանչյուր նախքան պետք է հաշվի առնեն կաթնային մթերատվության ցուցանիշները, յուղի և սպիտակուցի պարունակությունը կաթի մեջ, ցուլի դուստրերի կրծի զարգացածությունը և կաթնարտադատման արագությունը, ինչպես նաև մթերատվության մակարդակը և այն կովերի որակական բնութագիրը, որոնց պլանավորում են սերմնավորել այս կամ այն ցուլի սերմնահեղուկով:

Օգտագործման համար նախատեսված ցուլի դուստրերի մթերատվությունը պետք է բարձր լինի նախրի առաջնածինների ցուցանիշներից:

4.5. Չեզոք ցուլերի սերմնահեղուկը կարելի է օգտագործել ապրանքային տնտեսություններում, որտեղ կովերի մթերատվությունը (կաթի քանակը և յուղայնությունը) ցուլի դուստրերի մթերատվությունից ցածր է:

4.6. Վատացնող ցուլերի սերմնահեղուկը չի թույլատրվում օգտագործել և այն դուրս է գրվում ըստ ակտերի՝ հաստատված կարգով:

9.3. Տավարի կաթնատու և կաթնամսատու ցեղերի բոնիտավորումը

Կենդանիների տոհմային արժեքը և դրանց օգտագործումը տնտեսությունում որոշելու համար արհեստական սերմնավորման կենտրոններում, տոհմային ձեռնարկություններում ամեն տարի անցկացնում են արտադրող ցուլերի, կովերի, նորոգման էգ մատղաշի և տոհմային ցուլիկների բոնիտավորում:

Խոշոր եղջերավոր կենդանիները բոնիտավորվում են ամբողջ տարվա ընթացքում՝ նորոգման ցուլիկները՝ սկսած զուգավորման տարիքից, կովերը՝ լակտացիայի ավարտից հետո, մատղաշը՝ 10 ամսականից:

Կովերի բոնիտավորումը

1. Որոշում են կովի ցեղը, ցեղայնությունը (սերունդ, արյունայնություն) և գնահատվող լակտացիան:

Մի շարք լակտացիաների գնահատման դեպքում հաշվում են միջին կաթնային մթերատվությունը (կաթի քանակը, յուղի %-ը, կաթնայուղի քանակը):

Անհրաժեշտության դեպքում կատարում են ճշտում ըստ առաջնածինների կաթնային մթերատվության (կաթի քանակի, յուղի %-ի, կաթնայուղի քանակի):

2. Ելնելով կաթի յուղայնությունից՝ որոշում են, թե կաթնային մթերատվության որ ցուցանիշներով պետք է գնահատվի կովը և անհրաժեշտության դեպքում կատարում են ճշտում ըստ կաթի քանակի:

Հաշվում են կովի կաթնատվության հարաբերությունը ցեղի ստանդարտի նկատմամբ (%): Որոշում են կաթնային մթերատվության բալը:

3. Ցեղի կաթնային մթերատվության ցուցանիշները գերազանցելու դեպքում (կիթ, յուղի %, սպիտակուցի %) որոշում են լրացուցիչ բալերը և կաթնային մթերատվության գումարային բալը:

4. Որոշում են արտակազմվածքի, կաթնարտազատման արագության, կենդանի զանգվածի և գենոտիպի համար տրվող բալերը:

Բոնիտավորում անցկացնելու համար հաշվարկում են յուրաքանչյուր կովի վերջին լակտացիայի 305 օրվա կաթի քանակը (կամ կրճատ լակտացիայի) կաթի միջին յուղայնությունը, կենդանիներին գնահատում են ըստ արտակազմվածքի և համակազմվածքի, որոշում են կովերի պիտանիությունը մեքենայական կթին, բոլոր կենդանիներին կշռում են (կովերին՝ ծնից հետո 2-5 ամսում), ստուգում են կենդանիների գույքային համարները, անհասկանալի և կորցրած համարները վերականգնում են:

5. Հաշվում են գումարային բալն ըստ բոլոր հատկանիշների, որոշում կովի դասը և անհրաժեշտության դեպքում կատարում նախատեսված ճշտումները (նշելով՝ ըստ որ հատկանիշների) և որոշում կովի վերջնական դասն ըստ համալիր հատկանիշների:

Արտադրող ցուլերի բոնիտավորումը

Որոշում են ցուլի ցեղը և ցեղայնությունը (սերունդը, արյունայնությունը), արտակազմվածքի, կենդանի զանգվածի (նախապես պարզելով ցեղի ստանդարտն ըստ այդ ցուցանիշի) և գենոտիպի համար տրվող բալերը:

Հաշվում են գումարային բալն ըստ բոլոր հատկանիշների և որոշում ցուլի դասը:

Անհրաժեշտության դեպքում կատարում են նախատեսված ճշտումները (նշելով՝ ըստ որ հատկանիշների) և որոշում են ցուլի վերջնական դասն ըստ համալիր հատկանիշների:

Մատղաշի բոնիտավորումը

1. Որոշում են մատղաշի ցեղը և ցեղայնությունը (սերունդը, արյան չափը):

2. Որոշում են գենոտիպի, արտակազմվածքի և տիպի արտահայտվածության, կենդանի զանգվածի (նախապես պարզելով ցեղի ստանդարտն ըստ այդ ցուցանիշի) համար տրվող բալերը:

3. Հաշվում են գումարային բալն ըստ բոլոր հատկանիշների, որոշում մատղաշի դասը:

4. Անհրաժեշտության դեպքում կատարում են նախատեսված ճշտումները (նշելով՝ ըստ որ հատկանիշների) և որոշում մատղաշի վերջնական դասն ըստ համալիր հատկանիշների:

Բոնիտավորման ժամանակ կատարում են կենդանիների համալիր գնահատում ըստ ցեղայնության և ծագման, մթերատվության և զարգացման,

արտակազմվածքի և համակազմվածքի, սերնդի որակի, կովերի կաթնարտազատման հատկությունների, հաշվի են առնում արտադրողների և մայրերի վերարտադրողական ունակությունը:

Տավարի ցեղայնության որոշումը՝

Կենդանիների գնահատումն ըստ արտակազմվածքի և համակազմվածքի՝ տես թեմա 5:

Կենդանիների գումարային գնահատումն ու դասի որոշումն ըստ համալիր հատկանիշների

1. Բռնիտավորման ժամանակ կենդանիների գումարային գնահատումը և դասի որոշումը կատարում են հետևյալ հատկանիշներով. կովերին՝ ըստ կաթնային մթերատվության (կաթնայուղի քանակով), արտակազմվածքի և համակազմվածքի, զարգացածության (կենդանի զանգվածով), կաթնարտազատման արագությամբ, գենոտիպի, արտադրող ցուլերին՝ ըստ արտակազմվածքի և համակազմվածքի, գենոտիպի (սերնդի ծագման և որակի), զարգացածության (կենդանի զանգվածով), մատղաշին՝ ըստ գենոտիպի (ծագման), արտակազմվածքի և զարգացածության (կենդանի զանգվածով):

2. Վերջնական գնահատման արդյունքներով ցուլերին և տոհմային ցուլիկներին տրվում են հետևյալ դասերը՝ էլիտա-ռեկորդ, էլիտա, I դաս, կովերին և էգ մատղաշին՝ էլիտա-ռեկորդ, էլիտա I և II դաս: Այն կենդանիները, որոնք չեն համապատասխանում նշված դասերի պահանջներին, համարվում են ապադասային:

3. Սևաբղետ ցեղի և դրանում միավորված (սերունդ) այլ սևաբղետ ցեղերի (դանիական, լեհական, շվեդական, ֆիննական, բրիտանաֆրիզյան, գերմանական, հոլանդական, էստոնական) կենդանիներին գնահատելիս օգտագործում են սևաբղետ ցեղի մթերատվության գործող ստանդարտը:

4. Անգլեյան, լատվիական գորշ, կարմիր դանիական, կարմիր լիտվական և կարմիր էստոնական ցեղերի կենդանիներին գնահատելիս օգտագործում են կարմիր տափաստանային ցեղի մթերատվության գործող ստանդարտը:

5. Շվից, կովկասյան գորշ ցեղերի, ամերիկյան շվից ցեղի և արտասահմանյան ծագում ունեցող նմանատիպ գորշ ցեղերի կենդանիներին գնահատելիս օգտագործում են շվից ցեղի ստանդարտը:

Ա. Կովերի դասի որոշումը

1. Կովերի դասն ըստ համալիր հատկանիշների որոշում են 100 բալանոց սանդղակի օգնությամբ՝ համաձայն բալերի գումարի.

Էլիտա-ռեկորդ	80 բալ և ավելի
Էլիտա	79-70 բալ
I դաս	69-60 բալ
II դաս	59-50 բալ

Կովերի՝ ըստ համալիր հատկանիշների գնահատման սանդղակ.
կաթնային մթերատվություն (ընդամենը 60 բալ)

Մթերատվության մակարդակը (կաթնայուղի քանակը), %, ցեղի ստանդարտի I դասի պահանջների նկատմամբ	Բալ	Մթերատվության մակարդակը (կաթնայուղի քանակը), %, ցեղի ստանդարտի I դասի պահանջների նկատմամբ	Բալ
60-69	20	120-129	40
70-79	25	130-139	43
80-89	28	140-149	46
90-99	31	150-159	49
100-109	34	160-169	52
110-119	37	170 և ավելի	55

Եթե մթերատվության տվյալները միաժամանակ կաթնատվությամբ և յուղի պարունակությամբ բարձր են I դասի պահանջներից, ընդհանուր բալին գումարում են 3 բալ, իսկ եթե միաժամանակ ըստ կաթնատվության, յուղի պարունակության և սպիտակուցի գերազանցում է I դասի պահանջները՝ գումարում են 5 բալ:

Արտակազմվածքը, համակազմվածքը, զարգացածությունը (ընդամենը 24 բալ)

Արտակազմվածքի գնահատումը	Բալ
6,0-6,5	5
7,0-7,5	7
8,0-8,5	9
9 բալ և ավելի	12
Կաթնարտազատման արագությունը	10
Կենդանի զանգվածը՝	
I դասի ստանդարտը՝ 85-99 %	1
I դասի ստանդարտը և ավելի	2

Գենոտիպը (ծագումը) (ընդամենը 16 բալլ)- աղյուսակ 18-ի շարունակությունը

I սերունդ (արյունայնությունը 1/2)	1
II սերունդ (արյունայնությունը 3/4)	2
III սերունդ (արյունայնությունը 7/8)	4
IV սերունդ (արյունայնությունը 15/16)	5
Մաքրացեղեր	6
I դասի մայր	1
Էլիտա դասի մայր	2
Էլիտա-թեկորդ դասի մայր	3
Էլիտա դասի հայր	2
Էլիտա-թեկորդ դասի հայր	3
Հայրը գնահատված է ըստ սերնդի որակի 3 կատեգորիաներից ոչ ցածր`	
ըստ դուստրերի կաթնատվության	2
ըստ դուստրերի կաթի յուղայնության	2
Ընդամենը	100

2. Կովերի գնահատումն ըստ կաթնային մթերատվության.

2.1. Կովերի կաթնային մթերատվության գնահատումը կատարում են ըստ կաթի քանակի (կգ), կաթի մեջ յուղի պարունակության (%), կամ կաթնա-յուղի քանակի (կգ) լակտացիայի 305 օրում կամ կրճատ ավարտված լակտացիայի (աղ. 19):

Կաթնային մթերատվության նվազագույն պահանջները սահմանված են առաջնածինների (աղ. 19) համար, որոնք ծնել են մինչև 30 ամսականը, իսկ եթե ծինը տեղի է ունեցել ավելի ուշ տարիքում, կաթնատվության պահանջները բարձրացնում են 10 %-ով: Կրճատ լակտացիայի դեպքում հաշվի են առնում փաստացի կիթը և նշում են լակտացիայի տևողությունը` օրերով:

2.2. Առաջնածիններին գնահատում են ավարտված լակտացիայի կաթնատվությամբ, երկու ծին ունեցող կովերին` երկու լակտացիաների մթերատվության միջինով, լիատարիք կովերին` ցանկացած երեք լակտացիաների մթերատվության միջինով: Ապրանքային տնտեսություններում նախորդ տարիների տվյալների բացակայության դեպքում կովերին գնահատում են վերջին ավարտված լակտացիայով:

2.3. Կաթի միջին յուղայնությունը հաշվում են 1տոկոս յուղի պարունակությամբ կաթի քանակը բաժանելով կաթի փաստացի քանակի վրա: Եթե կովի կաթի յուղայնությունը բարձր է ցեղի պահանջից 0,10-0,49 %-ով և ցածր է 0,10-0,39 %-ով, ապա դասը որոշում են ըստ աղյուսակ 30-ի:

Կաթնայուղի քանակը (կգ) լակտացիայի հաշվով որոշում են յուղի մեկ տոկոսանոց կաթի քանակը բաժանելով 100-ի:

3. Կաթնարտազատման արագությունը (կգ/ր) կովերի մոտ որոշում են լակտացիայի 2-րդ կամ 3-րդ ամիսներին: Ստուգիչ կթի ժամանակ որոշում են մեկանգամյա կաթի քանակը (կգ) և ծախսված ժամանակը (ր): Կաթնարտազատման արագությունը (կգ/ր) որոշում են մեկ օրում կթված կաթի քանակը (կգ) բաժանելով ծախսված ժամանակի վրա (ր): Ստուգիչ կիթը կատարում են օրվա ընթացքում մեկ անգամ, սակայն նախորդ կթից 12 ժամից ոչ շուտ:

4. II սերնդից (արյունայնությունը 3/4) ոչ ցածր կովերին (արյունայնությունը՝ էլիտա ռեկորդ դասի) դասում են էլիտա դասին:

5. Եթե կովն ունի մեկ և ավելի էլիտա դասի դուստրեր, ստանում է լրացուցիչ 3 բալ, իսկ եթե էլիտա-ռեկորդ դասի՝ 5 բալ: Լրացուցիչ ստացված բալերը գումարվում են ընդհանուր գնահատականին (100 բալի սահմաններում):

6. Եթե կովի կաթնատվությունը գերազանցում է I դասի ստանդարտը 40% և ավելի, ապա տրված դասը լրացուցիչ նշվում է Ա տառով, օրինակ՝ էլիտա Ա: Եթե կովի կաթի յուղայնությունը գերազանցում է I դասի ստանդարտը 0,2 % և ավելի, լրացուցիչ նշվում է ԱԲ տառերով, օրինակ՝ էլիտա ԱԲ:

7. Կովի դասն ըստ համալիր հատկանիշների հետագա տարիներին կարող է բարձրանալ՝ կապված դրա մթերատվության մակարդակի բարձրացման և սերնդի գնահատման հետ: Մնացած դեպքերում կենդանուն տրված դասը չի փոփոխվում: Կաթի մեջ սպիտակուցի պարունակության ժամանակավոր նվազագույն տվյալները ներկայացված են աղյուսակ 31-ում:

Կաթնատու և կաթնամսատու ցեղերի ստանդարտը ըստ կովերի
կաթնային մթերատվության

Ցեղերը	Լակտացիայի 305 օրերի կիթը, կգ			Կաթի մեջ, %		Կաթնայուղի քանակը, կգ		
	I լակտացիա	II լակտացիա	III լակտացիա	յուղ	սպիտակուց	I լակտացիա	II լակտացիա	III լակտացիա
Սևաբղետ	3250	3600	4000	3,6	3,2	117	129	144
Հոլշտին	4200	4600	5000	3,6	3,2	151	165	180
Կարմիրներ	2900	3300	3700	3,7	3,3	107	122	137
Կարմրաբղետներ	2700	3100	3500	3,8	3,3	103	118	133
Գորշեր	2800	3200	3600	3,7	3,3	104	118	133
Կարպատյան գորշ, կով-կասյան գորշ, տաջիկական տիպ, շվիցագեբրաման տիպ	2400	2700	3100	3,7	3,3	89	100	115
Խոլմոգորյան	3000	3400	3800	3,6	3,3	108	122	137
Բեստուժերյան	2500	2800	3200	3,7	3,3	93	104	118
Յարոսլավյան	3450	2750	3100	4,0	3,4	98	122	124
Այրշիրյան	3250	3500	3800	4,1	3,4	133	143	156
Ջերսեյ	3000	3300	3600	5,0	3,7	150	165	180
Ուկրանիական սպիտակագլուխ, բուշուկյան, իստոբենյան, կուրգունյան, պինցգաու, տագիրյան, էստոնական տեղական, կարմիր բելոռուսական տավար	2600	3000	3400	3,8	3,3	99	114	129

Տարբեր ցեղերի տոհմային ցուկիկների և արտադրող ցուկիկների կենդանի զանգվածի ստանդարտները

Աղյուսակ 20

Ցեղերը	Կենդանի զանգվածը, կգ														
	ամիս														
	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	24	տարի
															5 և բարձր
Ալաբուխ	180	206	230	255	280	306	330	365	380	406	430	455	480	575	820
Հյուշին	180	206	230	255	280	306	330	365	380	406	430	455	480	575	820
Կարմիրներ	170	196	220	240	260	280	300	325	350	375	400	425	445	525	800
Կարմրաթևեր	190	220	245	270	295	320	350	375	400	425	450	475	500	600	930
Ուղձի	185	215	240	265	290	315	340	365	390	415	440	465	490	595	900
Կարապյան գորշ, Լովկայան գորշ, տափկական տիպ, շիջագետնյան տիպ	160	185	206	225	250	275	300	325	350	375	400	425	450	530	780
Խոլմոզյան	170	196	220	245	270	295	315	340	365	390	415	435	460	550	840
Բառամբյան	170	196	220	240	260	285	305	325	350	375	400	425	450	540	800
Յարուկայան	165	185	206	230	255	280	305	330	355	380	405	430	455	540	800
Այոշիյան	165	185	206	225	245	270	305	320	345	370	395	420	455	550	800
Տերսեյ	150	170	190	210	230	250	270	290	310	330	350	370	390	480	670
Ուկրաինական սպիտակալուի, բուշուկան, խաղաղամե, կուզունյան, պիճգուր, տափրյան, Նաունյան տարական, կարմիր բերդոսական տակեր	160	180	200	220	240	260	280	300	320	340	360	380	400	480	750

Կովերի կաթնատվության պահանջները կաթի տարբեր յուղայնության դեպքում

Ցուցանիշը	Կաթի յուղայնությունը ստանդարտի համեմատ, %						
	+0,4 +0,49	+0,3 +0,39	+0,2 +0,29	+0,1 +0,19	-0,1 -0,19	-0,2 -0,29	-0,3 -0,39
Կաթնային մթերատվության %-ը I դասի ստանդարտի նկատմամբ	91	93	95	97	110	120	130

Կաթի մեջ սպիտակուցի պարունակության ժամանակավոր նվազագույն պահանջները

Ցեղը	Կաթի սպիտակուցի միջին ցուցանիշը լակտացիայի ընթացքում, %
Այրչիրյան	3,6
Անգլերյան, կարմիր դանիական, բեստուժկյան, իստոբենյան, կովկասյան գորշ, կոստրոմյան, սիմենթալ, սիչկյան, տագիլյան, շվից, սուկսունյան տավար	3,4
Կարմիր տամբովյան, կարմիր տափաստանային, սևաբլետ, խոլմոգորյան	3,3
Ջերսեյյան	3,7
Կարմիր գորբատովյան, կուրգանյան, շորտիորն, մսակաթնատու ուղղության, յուրինյան, յարոսլավյան	3,5

Բ. Ցուլերի դասի որոշումը

1. Ցուլերի դասն ըստ համալիր հատկանիշների որոշվում է 100 բալային սանդղակով ստացված բալերի գումարին համապատասխան.

Էլիտա-ռեկորդ	80 բալ և ավելի
Էլիտա	79-70 բալ
I դաս	69-60 բալ
II դաս	59-50 բալ

Ցուլերի՝ ըստ համալիր հատկանիշների գնահատման սանդղակ

Հատկանիշները	Բալ
ա) արտակազմվածք և զարգացածություն (ընդամենը 30 բալլ). արտակազմվածքի բալլը՝ 8,0-8,5	15
9 և ավելի	20
ըստ I դասի կենդանի զանգվածի (աղ. 29)	5
կենդանի զանգվածը՝ 5 % և ավելի բարձր I դասի պահանջներից բ) գենոտիպ (ընդամենը 70 բալլ)	10
I դասի մայր	15
էլիտա դասի մայր	20
էլիտա-ռեկորդ դասի մայր	25
մոր կաթի յուղայնությունը (%) I դասի պահանջներից ցածր չէ	5
էլիտա դասի հայր	20
էլիտա-ռեկորդ դասի հայր	25
արտադրողը կամ հայրը գնահատված է ըստ սերնդի որակի	
ա) 3-րդ կատեգորիա՝ ըստ դուստրերի կաթնատվության	6
3-րդ կատեգորիա՝ ըստ դուստրերի կաթի յուղայնության	5
բ) 2-րդ կատեգորիա՝ ըստ դուստրերի կաթնատվության	7
2-րդ կատեգորիա՝ ըստ դուստրերի կաթի յուղայնության	6
գ) 1-ին կատեգորիա՝ ըստ դուստրերի կաթնատվության	8
1-ին կատեգորիա՝ ըստ դուստրերի կաթի յուղայնության	7
Ընդամենը՝ բալլ	100

Արտադրող ցուլերն ըստ սերնդի որակի գնահատվում են հրահանգի պահանջների համաձայն:

2. Էլիտա-ռեկորդ և էլիտա դասեր տրվում են այն ցուլերին, որոնց կենդանի զանգվածը I դասի ստանդարտից, իսկ ցեղայնությամբ IV սերնդից (արյունայնությունը 15/16) ցածր չեն:

3. Ցուլի դասն ըստ համալիր հատկանիշների և դրան տրված կատեգորիան հետագա տարիներին կարող է բարձրանալ՝ կապված ծնողների դասի փոփոխման, ցուլի՝ ըստ սերնդի գնահատման հետ: Մնացած դեպքերում նախապես տրված դասը և կատեգորիան չեն փոփոխվում:

Գ. Մատղաշի դասի որոշումը

1. Մատղաշի դասն ըստ համալիր հատկանիշների որոշվում է 50 բալային ցուցնակով ստացված բալլերի զումարին համապատասխան, իսկ ըստ համալիր հատկանիշների գնահատման պահանջները ներկայացված են աղյուսակ 24-ում:

Էլիտա-ռեկորդ	40 բալ և ավելի
Էլիտա	39-35 բալ
I դաս	34-30 բալ
II դաս	29-25 բալ

Աղյուսակ 24

Մատղաշի՝ ըստ համալիր հատկանիշների գնահատման սանդղակ

Հատկանիշները	Բալ	
	ցուլիկ	էգ մատղաշ
1. Գենոտիպը (ընդամենը 30 բալ)		
I սերունդ (արյունայնությունը 1/2)	-	2
II սերունդ (արյունայնությունը 3/4)*	3	3
III սերունդ (արյունայնությունը 7/8)	5	5
IV սերունդ (արյունայնությունը 15/16)	7	7
Մաքրացեղեր	8	8
II դասի մայր	-	3
I դասի մայր	4	6
Էլիտա դասի մայր	6	9
Էլիտա-ռեկորդ դասի մայր	8	11
Էլիտա դասի հայր	7	9
Էլիտա-ռեկորդ դասի հայր	9	11
Հայրը գնահատված է ըստ սերնդի որակի**		
3-րդ կատեգորիա	3	-
2-րդ կատեգորիա	4	-
1-ին կատեգորիա	5	-
2. Արտակազմվածքը և տիպիկությունը (ընդամենը 10 բալ)		
Արտակազմվածքի գնահատականը		
3 բալ	-	4
3,5 բալ	6	6
4,0 բալ	8	8
4,5-5,0 բալ	10	10
3. Զարգացածությունը (ընդամենը 10 բալ)		
Ըստ II դասի կենդանի զանգվածի (I դասի ստանդարտի 85 %)	-	6
Ըստ I դասի կենդանի զանգվածի	8	8
Կենդանի զանգվածը 5 % և ավելի բարձր է I դասի պահանջներից	10	10
Ընդամենը բալ	50	50

Տարբեր տարիքի մատղաշին ներկայացվող պահանջներն ըստ կենդանի զանգվածի ներկայացված են աղյուսակ 20-ում: 24 ամսականից բարձր երիւնջներին ներկայացվում են առաջնածին կովերի կենդանի զանգվածի պահանջները (աղ. 19):

II դասի կովերից ստացված ցուլիկներին չեն բռնիտավորում:

II դասի պահանջներին չբավարարող կովերից ստացված էգ մատղաշին չի տրվում էլիտա դաս, իսկ I դասի մայրերից ստացված ցուլիկներին՝ էլիտա-ռեկորդ դաս:

9.4. Մաստու գեղերի ցուլերի գնահատումն ըստ սերնդի որակի

Մեթոդական ցուցումներից քաղվածք «Մաստու գեղերի ցուլերի գնահատումն ըստ սերնդի որակի և ցուլիկների փորձարկումն ըստ աճի ինտենսիվության, կերհատուցման, մսային ձևերի» մեթոդական ցուցումներից.

1. Որոշում են՝ որ ցուլերն են կենդանության օրոք գնահատվելու ըստ մսային ձևերի և որ ցուլերն ըստ իրենց տղաների ստուգողական սպանդի արդյունքների:

2. Տարբեր ցուլերի տղաների յուրաքանչյուր խմբում պահանջներին համապատասխան որոշվում են կենդանի զանգվածի, միջին օրական քաշաճի, կերի ծախսի, սպանդային ելունքի և մսեղիքի որակի համար տրվող բալերը: Կենդանի զանգվածի դասը և համապատասխանաբար այդ ցուցանիշի համար տրվող բալը որոշվում է 15 ամսականում՝ փաստացի կենդանի զանգվածի և ցեղի ստանդարտի համեմատությամբ:

3. Կախված մսային հատկությունների գնահատման ձևից՝ կատարում են ճշտում (գործակից) յուրաքանչյուր ցուցանիշի բալի նկատմամբ, այսինքն՝ մսային ձևերը գնահատում կենդանի ժամանակ՝ ըստ սպանդային ելունքի և մսեղիքի որակի:

4. Հաշվում են բոլոր ցուցանիշների բալերի գումարը և որոշում ցուլի դասն ըստ սերնդի որակի:

5. Հաշվում են յուրաքանչյուր գնահատվող խմբի հասակակիցների ցուցանիշների միջին տվյալները: Ըստ մսային ձևերի ինդեքսը հաշվարկելիս բոլոր խմբերում հաշվի են առնում կենդանի ժամանակ տրված գնահատականները:

6. Ելնելով այդ տվյալներից՝ հաշվում են ցուցանիշների ինդեքսները: 1 կգ քաշաճի վրա ծախսված կերի ինդեքսը հաշվարկելիս գնահատվող ցուլի տղաների ցուցանիշն ընդունվում է 100 %:

7. Յուրաքանչյուր խմբի համար հաշվում են համալիր (միջին թվաբանական) ինդեքսն ըստ բոլոր չորս ցուցանիշների:

8. Անցկացնում են համեմատական վերլուծություն ըստ արտադրող ցուլերի գնահատման արդյունքների, կատարում են առաջարկություններ դրանց հետագա օգտագործման վերաբերյալ:

Ցուլերի գնահատումն ըստ սերնդի որակի, միաժամանակ դրանց տղաների փորձարկումն ըստ աճի ինտենսիվության, կերհատուցման, կենդանի զանգվածի և մսային ձևերի, անցկացնում են հետևյալ ցուցանիշներով (աղ. 25).

ա) աճի ինտենսիվությունն աճեցման և բուսման շրջանում 8-ից մինչև 15 ամսականը: Ցուլիկների ընտրությունը կատարվում է առաջին և բարձր դասի կովերից, որոնք երկրորդ և բարձր սերնդի են,

բ) կերի ծախսն այդ շրջանում 1 կգ քաշաճի վրա, կերամիավոր,

գ) 15 ամսականում կենդանի զանգվածը, դասը,

դ) մսային հատկությունները 15 ամսականում՝ ըստ մսեղիքի ելունքի և որակի:

Ամեն տարի յուրաքանչյուր տոհմային տնտեսությունում գնահատվում է ոչ պակաս, քան 2-3 ցուլ, յուրաքանչյուրին համամանների սկզբունքով ամրացվում է 40-50, յոթ ծնից ոչ բարձր մաքրացել կով: Այս եղանակով տոհմային տնտեսությունների արտադրողները 3-3,5 տարեկանում ենթարկվում են երկվուլ գենետիկական գնահատման ըստ սեփական մթերատվության և սերնդի որակի:

Հորթերին մինչև 7-8 ամսականը աճեցնում են մոր հետ: Մորից անջատելուց հետո յուրաքանչյուր գնահատվող ցուլի տղաներից ընտրում են 10 նորմալ զարգացած կենդանի: Այն ցուլիկներին, որոնք այս կամ այն պատճառով բավարար չեն աճել (չեն բավարարում I դասի պահանջներին), ինտենսիվ աճեցման չեն դնում: 8-9 ամսականից ցուլիկներին ընտելացնում են տիպային կերաբաժիններին: Ինտենսիվ աճեցում կազմակերպում են մինչև 15 ամսականը: Կերակրման մակարդակը պետք է ապահովի ցուլիկների կենդանի զանգվածը էլիտա-ռեկորդ դասի պահանջներից ոչ պակաս (այսինքն՝ 900-1000 գ միջին օրական քաշաճ): Աճեցման ընթացքում 8-9-ից մինչև 15 ամսականը, անհրաժեշտ է հաշվի առնել կենդանի զանգվածը (անհատական՝ ըստ ամենամսյա երկու հաջորդող օրերի, կամ խմբային՝ ըստ սերնդի որակի գնահատելիս), 15 ամսականում գնահատում են ցուլիկների մսային ձևերը 60 բալային սանդղակով:

Մսային ձևերը գնահատելիս կողմնորոշվում են չափումների և համապատասխան ինդեքսների ցուցանիշներով: Չի թույլատրվում այս կամ այն մարմնամասը գնահատել ամենաբարձր բալով, եթե չափման բացարձակ ցուցանիշը խմբի միջին տվյալից ցածր է: Մարմնամասի գնահատականը կարող է բարձրանալ, եթե լայնության, երկարության (խորության) չափումների տվյալները բարձր են: Յուրաքանչյուր ցուցանիշ գնահատվում է 5 բալային սանդղակով (աղ. 26):

Արտադրող ցուցերի՝ ըստ սերնդի որակի գնահատմանը ներկայացվող
ցուցանիշները

Ցուցանիշները	Գնահատականը, բալ			
	5	4	3	2
Միջին օրական քաշաձը բտման ընթացքում, գ	1001 և ավելի	851-1000	701-850	700-ից ցածր
15 ամսականում կենդանի զանգվածը համապատասխանում է առաջին դասի պահանջներին	Էլիտա-ռեկորդ	Էլիտա	I դաս	II դաս
8-9 մինչև 15 ամսականը 1 կգ քաշաձի վրա ծախսված կերը, կ.մ.	Մինչև 7	Մինչև 8	Մինչև 9	Մինչև 10
Կենդանի ժամանակ մսային ձևերի գնահատականը, բալ	54 և ավելի	48-53	42-47	36-41
Արտաքին տեսքը (մսեղիքի որակը)	Մկանակազմը զարգացած է գերազանց, ճարպը միահավասար է	Մկանակազմը զարգացած է լավ, ճարպը ոչ մեծ ըղիատումներով	Մկանակազմը զարգացած է բավարար, ճարպը միահավասար է	Մկանակազմը զարգացած է բավարար, ճարպ գրեթե չկա

Արտադրող ցուցերի՝ ըստ սերնդի որակի բալային գնահատման սանդղակ

Ցուլի սերնդի ցուցանիշները	Հիմնական բալը	Գործակիցը	Բալերի գումարը
Կենդանի զանգվածը 15 ամսականում	5	2	10
Միջին օրական քաշաձր բոման ընթացքում	5	3	15
1 կգ քաշաձի վրա ծախսված կերը	5	2	10
Սպանդային ելունքը	5	2	10
Մսեղիքի որակի գնահատականը	5	1	5
Ընդամենը	-	-	50

Արտադրող ցուցերի սերնդի կենդանի զանգվածի օրական քաշաձերի, կերի ծախսի, մսեղիքի ելունքի և որակի ցուցանիշներով կատարում են ցուցերի բալային, իսկ այնուհետև՝ դասային գնահատումը (աղ. 28):

15 ամսական ցուլիկների մսային ձևերի գնահատման սանդղակ

Մարմնամասերը և կենդանու ընդհանուր զարգացածությունը	Պահանջները բարձր բալով գնահատելու համար	Գնահատականը, բալ		
		առավել-լազույնը	գործակիցը	ընդհ. բալ
Ընդհանուր տեսքը և մկանների զարգացածությունը	Ցելին բնորոշ համաչափ մարմնակազմություն: Լայն կլորավուն իրան՝ լավ զարգացած մկաններով	5	3	15
Կուրծքը	Լայն, կլորավուն, խորը, թիակների հետևում՝ առանց սեղմնածքի: Կրծքատակը՝ լավ զարգացած, լայն	5	2	10
Մնդավը, մեջքը, գոտկատեղը	Լայն, երկար, ուղիղ, լավ զարգացած մկաններով	5	2	10
Սրբանը	Ուղիղ, լայն, երկար, լավ զարգացած մկաններով, պոչը՝ ճիշտ դրվածքի	5	2	10
Ազդրերը	Մինչև ցատկիչ հոդն իջնող շատ լավ զարգացած մկաններով: Աճուկը՝ լցված ներքին գծին հավասար	5	2	10
Ոտքերը	Ամուր, ճիշտ դրվածքի, ամուր սմբակներով	5	1	5
Ընդամենը		-	-	60

Արտադրող ցուլերի՝ ըստ սերնդի որակի դասային գնահատման սանդղակ

Դասը	Գնահատականը, բալ	Դասը	Գնահատականը, բալ
Էլիտա-ռեկորդ	45-50	I դաս	32-39
Էլիտա	40-44	II դաս	20-31

Ցուլերին ըստ սերնդի որակի գնահատելիս յուրաքանչյուրի տղաներից առնվազն երեքը 15 ամսականում ենթարկվում են ստուգիչ սպանդի, որոնց կենդանի զանգվածը և արտակազմվածքի գնահատականը պետք է համապատասխան են տվյալ խմբի միջին ցուցանիշներին:

Եթե ցուլը գնահատվում է ըստ սեփական մթերատվության, ապա դասից հետո դրվում է Ա տառը, իսկ եթե գնահատվում է ըստ սերնդի որակի՝ Բ տառը:

Արտադրողների՝ ըստ սերնդի որակի, և ցուլիկների՝ ըստ սեփական մթերատվության տրվող գնահատականը լրացվում է ինդեքսներով: Ըստ սերնդի որակի գնահատվող ցուլի տղաների ինդեքսները 15 ամսականում որոշում են ըստ կենդանի զանգվածի, իսկ 8-15 ամսականում՝ ըստ միջին օրական քաշաձի, կերհատուցման և մսային ձևերի գնահատման:

Ինդեքսը՝ արտադրող ցուլի սերնդի ցուցանիշների տոկոսային հարաբերությունն է միաժամանակ գնահատվող այլ արտադրողի սերնդի նույն ցուցանիշների նկատմամբ: Բացի այդ՝ հաշվում են համալիր (միջին թվաբանական) ինդեքսը՝ ըստ բոլոր ցուցանիշների: Դասը նշելուց հետո գրվում է ինդեքսը՝ Ա կամ Բ տառերով:

Եթե ըստ սերնդի որակի գնահատված մի քանի ցուլ ստացել են նույն դասը, ապա նախապատվությունը տրվում է բարձր ինդեքս ունեցող կենդանուն:

Այն տոհմային ցուլիկները, որոնց ինդեքսն ըստ սեփական մթերատվության 100-ից ցածր է, տոհմային տնտեսություններում և ֆերմաներում, ինչպես նաև արհեստական սերմնավորման նպատակով չեն օգտագործվում:

Նախրի նորոգման համար թողնում են այն ցուլիկներին, որոնց ինդեքսը 120-ից բարձր է:

9.5. Մասառու ցեղերի տավարի բոնիտավորումը

Քաղվածք «Մասային ցեղերի տավարի բոնիտավորումը» հրահանգից.

Բոնիտավորման կազմակերպումը

1. Կենդանիների տոհմային արժեքի և դրանց նշանակումը որոշելու համար ամեն տարի օգոստոս-սեպտեմբեր ամիսներին անցկացնում են տավարի մասառու ցեղերի բոնիտավորում՝ բացառությամբ մինչև 6 ամսական մատղաշի, էգերի, եզների ամորձատառած և բավող կենդանիների:

Բոնիտավորումից առաջ կատարվում է՝

ա) ցուլերին ըստ սեփական մթերատվության և ըստ սերնդի որակի (տոհմաբուծարաններում և տնտեսություններում) գնահատման արդյունքների ամփոփում,

բ) կենդանիների գույքային համարների ստուգում, ճշտում, վերականգնում,

գ) միայն տոհմային տնտեսություններում 1-ին և 3-րդ ծինների կովերի, ինչպես նաև ընթացիկ տարում 3 և 5 տարին լրացած արտադրող ցուլերի չափումների անցկացում,

դ) կենդանիների կշռում (առավելույան՝ նախքան կերակրելը) և սնվածության որոշում,

ե) կովերի հղիության որոշում,

զ) տոհմային հաշվառման գրանցումների ճշտում:

2. Բոնիտավորումն անցկացնում է անասնաբույծ-սելեկցիոները կամ գլխավոր անասնաբույծը՝ տնտեսության մյուս աշխատակիցների և պետական տոհմային կայանների մասնագետների հետ միասին: Տոհմային տնտեսություններում բոնիտավորմանը մասնակցում են գիտահետազոտական և բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների գիտաշխատողները և ցեղը լավ ճանաչող մասնագետները: Բոնիտավորման հանձնաժողովը կազմվում է տնտեսության ղեկավարության կողմից պետական տոհմային համապատասխան ծառայությունների համաձայնությամբ:

3. Բոնիտավորման հաշվետվությունները (հոկտեմբերի 1-ի դրությամբ) ղեկավար կազմակերպություններին են ներկայացվում մինչև նոյեմբերի 1-ը:

Աշխատանքը կատարվում է համալիր հատկանիշներով՝ գնահատման սանդղակին համապատասխան:

Ա. Արտադրող ցուլերի դասի որոշումը

- Որոշել ցուլի ցեղը և ցեղայնությունը (սերունդը, արյան չափը):

- Որոշել հետևյալ հատկանիշների բալերը՝ կենդանի զանգված, համակազմվածք և արտակազմվածք, ըստ սեփական մթերատվության, ցեղայնության և ծագման (գենոտիպ):

- Հաշվել գումարային բալն ըստ բոլոր հատկանիշների, որոշել ցուլի դասը:

- Կատարել նախատեսված ճշտումները (նշելով՝ ըստ որ հատկանիշների) և որոշել ցուլի վերջնական դասն ըստ համալիր հատկանիշների:

Բ. Կովերի դասի որոշումը

- Որոշել կովերի ցեղը և ցեղայնությունը (սերունդը, արյան չափը):
- Որոշել այն ցուցանիշը, որով գնահատվելու է կովի կաթնային մթերատվությունը, կաթնատվության դասը և այդ ցուցանիշի բալը:
- Որոշել կովի դասն ըստ կենդանի զանգվածի, համակազմվածքի և արտակազմվածքի, ապա այդ հատկանիշների բալը:
- Որոշել գենոտիպի գնահատման համար նախատեսված բալերը և գենոտիպի ընդհանուր գնահատականը:
- Հաշվել գումարային բալը և ըստ բոլոր հատկանիշների որոշել կովի դասը:
- Կատարել նախատեսված ճշտումներ (նշելով՝ ըստ որ հատկանիշների) և որոշել կովի վերջնական դասն ըստ համալիր հատկանիշների:

Գ. Մատղաշի դասի որոշումը

- Որոշել մատղաշի ցեղը և ցեղայնությունը (սերունդը, արյան չափը):
- Որոշել հետևյալ հատկանիշների դասը և բալերը՝ կենդանի զանգված, համակազմվածք և արտակազմվածք, ըստ սեփական մթերատվության, ըստ ցեղայնության և ծագման (գենոտիպ):
- Հաշվել գումարային բալն ըստ բոլոր հատկանիշների, որոշել դասն ըստ համալիր հատկանիշների:
- Կատարել նախատեսված ճշտումներ (նշելով՝ ըստ որ հատկանիշների) և որոշել կովի վերջնական դասն ըստ համալիր հատկանիշների:
- Արտադրող ցուլերը, որոնք արտակազմվածքի և համակազմվածքի համար ստացել են 80 բալից ցածր գնահատական, չեն օգտագործվում:

Ցույների՝ ըստ համալիր հատկանիշների գնահատման սանդղակ

Հատկանիշները			Բալ
ա) կենդանի զանգված (35 բալ), դաս՝			
էլիտա-ռեկորդ			35
էլիտա			30
I դաս			25
բ) գնահատում ըստ սեփական մթերատվության (10 բալ), դաս՝			
էլիտա-ռեկորդ			10
էլիտա			5
I դաս			2
գ) համակազմվածքը և արտակազմվածքը (20 բալ), դաս՝			
էլիտա-ռեկորդ	100 բալային սանդղակ	5 բալային սանդղակ	
	90 և ավելի	4,5	20
էլիտա	85-90	4,0	15
I դաս	80-84	3,5	10
դ) գենոտիպը (ընդամենը 35 բալ), դաս՝			
էլիտա-ռեկորդ			35
էլիտա			30
I դաս			25
Այդ թվում գնահատումը ըստ սերնդի որակի (սելեկցիոն ինդեքսը 100 և ավելի)			
էլիտա-ռեկորդ			10
էլիտա			8
I դաս			7
Ցեղայնությունը՝			
մաքրացել			10
IV սերունդ			8
III սերունդ			7
Մայրը, դաս՝			
էլիտա-ռեկորդ			5
էլիտա			4
I դաս			3
Հայրը, դաս՝			
էլիտա-ռեկորդ			5
էլիտա			4
I դաս			3
Հոր գնահատականն ըստ սերնդի որակի, դաս՝			
էլիտա-ռեկորդ			5
էլիտա			4
I դաս			3
Բալերի գումարը			100

Կովերի՝ ըստ համալիր հատկանիշների գնահատման սանդղակ

Հատկանիշները			Բալ
ա) կաթնատվությունը (35 բալ), դաս՝			
էլիտա-ռեկորդ			35
էլիտա			30
I դաս			25
II դաս			23
բ) կենդանի զանգվածը (25 բալ), դաս՝			
էլիտա-ռեկորդ			25
էլիտա			20
I դաս			15
II դաս			12
գ) համակազմվածքը և արտակազմվածքը (15 բալ), դաս՝			
էլիտա-ռեկորդ	100 բալային սանդղակ	5 բալային սանդղակ	
	85 և ավելի	4,5	15
էլիտա	80-84	4,0	10
I դաս	75-79	3,5	6
II դաս	70-74	3,0	3
դ) գենոտիպը (ընդամենը 25 բալ), դաս՝			
էլիտա-ռեկորդ			25
էլիտա			20
I դաս			15
II դաս			13
Այդ թվում՝ ցեղայնությունը (10 բալ)՝			
մաքրացել			10
IV սերունդ			8
III սերունդ			7
II սերունդ			6
Մայրը (5 բալ), դաս՝			
էլիտա-ռեկորդ			5
էլիտա			4
I դաս			3
II դաս			2
Հայրը, դաս՝			
էլիտա-ռեկորդ			5
էլիտա			4
I դաս			3
Հոր գնահատականն ըստ սերնդի որակի (5 բալ), դաս՝			
էլիտա-ռեկորդ			5
էլիտա			4
I դաս			3
Բալերի գումարը			100

Դ. Արտադրող ցուլերի դասի որոշումը

- Արտադրող ցուլերի դասը որոշում են ըստ համալիր հատկանիշների՝ կենդանի զանգվածի, համակազմվածքի և արտակազմվածքի, սեփական մթերատվության և սերնդի որակի գնահատականի, ցեղայնության և ծագման (զենոտիա):

- Մինչև 5 տարեկանը արտադրողների կենդանի զանգվածը գնահատում են ըստ վերջին կշռման արդյունքների, իսկ լիատարիք կենդանիներինը՝ ամենաբարձր կենդանի զանգվածով: Կշռման ժամանակ որոշում են նաև սնվածությունը (բարձր, միջակ, միջակից ցածր):

- Արտադրող ցուլերի դասն ըստ կենդանի զանգվածի, համակազմվածքի, արտակազմվածքի որոշում են համաձայն աղյուսակ 33-ի:

- Արտադրող ցուլերի դասն ըստ համալիր հատկանիշների որոշում են համաձայն սանդղակի (աղ. 29):

- Էլիտա-ռեկորդ և էլիտա դաս տրվում է այն արտադրող ցուլերին, որոնց կենդանի զանգվածը համապատասխանում է I և բարձր դասի պահանջներին, ցեղայնությունը IV սերնդից ցածր չէ, համակազմվածքի և արտակազմվածքի բալլը 85-90 բալլից ցածր չէ:

- Տոհմային տնտեսություններում արտադրող ցուլերին օգտագործում են ըստ սերնդի որակի գնահատելուց (համալիր դասը՝ էլիտա-ռեկորդ և էլիտա, սելեկցիոն ինդեքսը՝ 100 և բարձր) և հավաստի ծագումը իմունագենետիկական մեթոդով որոշելուց հետո:

- Ցուլերի գնահատումն ըստ սերնդի որակի և ցուլիկների փորձարկումն ըստ սեփական մթերատվության անցկացնում են գործող մեթոդական ցուցումների հիման վրա:

- Վերարտադրողական ունակությունը գնահատում են ըստ անասնաբուժական և անասնաբուժական հաշվառման տվյալների, որոշում են ցուլերի սեռական ակտիվությունը, սերմնահեղուկի ծավալը, որակը և դրանց հետագա օգտագործման անհրաժեշտությունը:

Ե. Կովերի դասի որոշումը

- Կովերի դասը որոշում են ըստ հետևյալ հատկանիշների՝ կաթնատվության, կենդանի զանգվածի, արտակազմվածքի և համակազմվածքի, ցեղայնության և ծագման (զենոտիա), վերարտադրողականության ունակության:

- Կովերի դասը համալիր հատկանիշներով որոշում են ըստ սանդղակի (աղ. 30):

- Առաջնածինների համալիր դասը, որոնց սերունդը բոնիտավորման ժամանակ 6 ամսականից փոքր է, որոշում են ըստ մատղաշի գնահատման սանդղակի (աղ. 31), ընդ որում՝ կենդանի զանգվածի դասը որոշում են 3 տարեկան կովերի համար սահմանված պահանջների համապատասխան:

- Կովերի կաթնային մթերատվությունը գնահատում են ըստ 6-8 ամսական մատղաշի կենդանի զանգվածի (աղ. 32): Երիտասարդ կովերի կաթնային մթերատվությունը գնահատելիս նվազագույն պահանջները առաջին ծնի ժամանակ իջեցվում են 10 %-ով, երկրորդ ծնի ժամանակ՝ 5 %-ով:

- Երեք և ավելի ծին ունեցող կովերի կաթնատվությունը գնահատում են այն ծնի արդյունքներով, որի դեպքում ստացված հորթի կենդանի զանգվածը 6 ամսականում ամենաբարձրն է:

- Մինչև 5 տարեկան կովերին գնահատում են ըստ վերջին կշռման, իսկ լիատարիքներին՝ ամենաբարձր կենդանի զանգվածով:

- Կովերի դասն ըստ կենդանի զանգվածի, համակազմվածքի և արտակազմվածքի որոշում են ըստ աղյուսակ 33-ում բերված տվյալների:

- Էլիտա-ռեկորդ դաս տրվում է այն կովերին, որոնց կենդանի զանգվածն ու կաթնատվությունը էլիտա դասի պահանջներից ցածր չէ, մարմնակազմությունը չունի ակնհայտ թերություններ, ծագումը IV սերնդից ցածր չէ:

- Էլիտա դաս տրվում է այն կովերին, որոնց կենդանի զանգվածն ու կաթնատվությունը I դասի պահանջներից ցածր չէ, մարմնակազմությունը չունի ակնհայտ թերություններ, ծագումը III սերնդից ցածր չէ:

- Եթե կովն ունի երեք դուստր, որոնց դասը դրա դասից բարձր է, ապա կովի գնահատականն ըստ համալիր հատկանիշների բարձրացվում է մեկ դասով:

- Վերարտադրողականության ունակությունը գնահատում են ըստ անասնաբուժական և անասնաբուժական հաշվառման տվյալների: Անցկացնում են կովերի գինեկոլոգիական հետազոտում և որոշում դրանց հետագա օգտագործման հնարավորությունը: Ավելի բարձր գնահատական ստանում են այն կովերը, որոնցից ամեն տարի ստացվում է սերունդ և որոնք ունեն մայրական լավ հատկանիշներ:

2. Մատղաշի դասի որոշումը

7.1. Մատղաշը բռնիտավորում են մորից անջատելուց հետո՝ 6 ամսականից: Մատղաշի դասը որոշում են ըստ համալիր հատկանիշների՝ կենդանի զանգվածի, արտակազմվածքի և համակազմվածքի, ցեղայնության և ծագման (գենոտիպ), սեփական մթերատվության գնահատման:

7.2. Մատղաշի դասն ըստ համալիր հատկանիշների որոշում են ըստ սանդղակի (աղ.31):

7.3. Կենդանի զանգվածը գնահատում են ըստ վերջին կշռման, իսկ կենդանի զանգվածի դասը որոշում են ըստ աղյուսակ 41-ի:

7.4. Մատղաշին, որի արտակազմվածքի և համակազմվածքի գնահատականը 4,5-ից ցածր չէ, իսկ կենդանի զանգվածը չի զիջում I դասի պահանջներին, տրվում է էլիտա-ռեկորդ և էլիտա դաս:

7.5. Էլիտա-ռեկորդ դաս տրվում է այն ցուլիկներին, որոնց աճի էներգիան սեփական մթերատվությամբ գնահատելիս եղել է 1000 գ-ից ոչ ցածր, ցեղայնությունը՝ IV սերնդից ոչ ցածր, ծագման հավաստիությունը ստուգված է:

Մատղաշի՝ ըստ համալիր հատկանիշների գնահատման սանդղակ

Հատկանիշները		Բալ
ա) կենդանի զանգվածը (35 բալ), դաս՝		
էլիտա-ռեկորդ		35
էլիտա		30
I դաս		25
II դաս		23
բ) համակազմվածքը և արտակազմվածքը (20 բալ), դաս՝		
էլիտա-ռեկորդ	ըստ 5 բալային սանդղակի	
	5	20
էլիտա	4	15
I դաս	3	10
II դաս	2	5
գ) գնահատականն ըստ սեփական մթերատվության (10 բալ), դաս՝		
էլիտա-ռեկորդ		10
էլիտա		5
I դաս		2
դ) գենոտիպը (ընդամենը 35 բալ), դաս՝		
էլիտա-ռեկորդ		35
էլիտա		30
I դաս		25
II դաս		20
Այդ թվում՝		
Ցեղայնությունը (10 բալ)՝		
մաքրացել		10
IV սերունդ		8
III սերունդ		7
II սերունդ		6
Մալորը (10 բալ), դաս՝		
էլիտա-ռեկորդ		10
էլիտա		8
I դաս		7
II դաս		6
Հալորը (10 բալ), դաս՝		
էլիտա-ռեկորդ		10
էլիտա		8
I դաս		7
Հոր գնահատականն ըստ սերնդի որակի, (5 բալ) դաս՝		
էլիտա-ռեկորդ		5
էլիտա		4
I դաս		3
Բալերի գումարը		100

Դասը	Կենդանի զանգվածը (կգ), տարիքը (ամիս)																		
	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
Արեորին - ամբուս ցեղ՝ ցուլիկներ																			
Էլիտա-ռեկորդ	190	210	230	255	280	310	335	365	380	400	420	440	460	475	490	510	525	545	560
Էլիտա	180	200	220	245	270	295	320	340	360	380	400	420	440	455	470	485	500	520	535
I դաս	170	185	200	225	245	270	290	310	325	345	360	360	400	420	440	455	475	490	510
II դաս	160	170	180	200	220	240	260	275	290	310	325	340	360	375	390	410	426	440	460
Էգ մատուշ և երիցներ																			
Էլիտա-ռեկորդ	175	195	215	235	255	207	290	305	320	330	345	360	370	380	390	395	410	415	420
Էլիտա	165	185	205	225	240	260	275	290	300	315	325	340	350	360	370	375	385	390	400
I դաս	150	165	185	200	220	235	250	265	280	290	305	315	330	340	350	355	365	370	380
II դաս	145	155	165	185	200	220	235	245	255	270	280	290	300	310	320	325	335	340	350
Ֆայրմեյ, հայլանդ ցեղ՝ ցուլիկներ																			
Էլիտա-ռեկորդ	180	200	220	240	260	280	300	320	340	360	380	400	420	440	455	470	485	500	530
Էլիտա	170	190	210	230	250	270	290	310	330	350	365	380	395	410	425	440	455	475	505
I դաս	160	180	200	220	240	260	280	295	310	325	340	355	370	385	400	415	430	450	480
II դաս	145	155	170	185	200	215	230	245	260	275	290	305	320	335	350	365	360	400	430
Էգ հորթեր և երիցներ																			
Էլիտա-ռեկորդ	165	180	195	210	225	240	255	270	280	290	300	310	320	330	340	350	360	370	380

Էլիտա	160	175	190	205	220	230	240	250	260	270	280	290	300	310	320	330	340	350	360
I դաս	145	160	175	190	200	210	220	230	240	250	260	270	280	290	300	310	320	330	340
II դաս	135	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250	260	270	280	290	300	310
Քերտաբան, դպրագետ, ամսագրագետ, ամսագրագետի օգնական																			
Էլիտա-ռեկորդ	200	220	240	270	300	325	350	375	400	425	450	475	500	515	535	550	565	585	600
Էլիտա	185	205	230	255	280	305	330	355	380	400	425	445	470	485	500	520	535	555	570
I դաս	170	190	210	230	255	275	300	320	345	365	385	410	430	450	470	485	505	520	540
II դաս	160	170	180	200	225	250	270	290	310	325	345	360	380	400	420	435	455	470	490
Էգ հոբեր և երիցներ																			
Էլիտա-ռեկորդ	185	200	220	240	260	280	300	315	330	340	355	365	380	390	400	410	420	430	440
Էլիտա	175	190	210	230	245	265	285	295	310	320	335	345	360	370	380	390	400	410	420
I դաս	160	175	190	205	225	240	260	275	290	305	320	335	350	355	365	375	385	390	400
II դաս	145	155	170	185	200	215	235	245	260	275	285	300	315	320	330	335	345	350	360
Աստիկան և օգնական																			
Էլիտա-ռեկորդ	180	200	220	245	270	295	320	340	360	380	400	420	440	460	480	500	520	535	550
Էլիտա	170	190	210	235	260	285	310	330	345	365	385	400	420	440	460	480	500	515	525
I դաս	160	175	190	215	235	260	280	300	320	340	360	375	390	410	430	450	470	485	500
II դաս	145	155	170	190	210	230	250	265	280	300	315	335	350	370	385	400	420	440	450
Էգ հոբեր և երիցներ																			
Էլիտա-ռեկորդ	160	180	200	220	240	255	275	290	310	325	340	355	365	375	380	385	390	395	400
Էլիտա	155	170	190	210	230	245	265	280	295	310	320	335	345	355	365	370	380	385	390
I դաս	140	155	170	185	205	225	240	255	270	280	295	305	320	330	335	345	355	360	370

II դաս	130	140	150	165	180	195	210	225	240	250	265	275	290	300	310	320	330	340	350
Շարունակ, կիսմ. ցուկներ																			
Էլիտա-ռեկորդ	230	250	280	310	340	370	395	420	450	480	505	535	560	580	605	625	645	660	680
Էլիտա	220	240	270	300	325	355	380	405	430	455	485	510	535	555	570	595	610	630	645
I դաս	200	220	240	270	295	320	345	375	395	420	445	470	495	515	535	555	580	600	620
II դաս	185	195	215	240	270	290	315	335	360	380	400	420	440	460	485	500	520	540	555
Էգ հոբեր և երիցներ																			
Էլիտա-ռեկորդ	220	240	260	285	305	325	345	370	385	405	425	440	460	475	485	495	505	515	525
Էլիտա	200	220	245	265	285	305	325	345	360	385	405	420	440	450	460	470	485	495	505
I դաս	185	200	220	240	260	280	300	315	330	345	370	385	400	410	420	430	440	450	460
II դաս	170	185	200	220	235	260	275	290	305	315	335	345	360	370	385	395	400	410	420
Լիմիտներ, ուկրաինական մոնիտորինգի ցուկներ																			
Էլիտա-ռեկորդ	210	230	250	280	310	340	370	395	420	445	470	500	525	540	560	580	595	615	630
Էլիտա	195	215	240	265	295	320	345	375	400	420	445	470	495	510	525	545	560	585	600
I դաս	180	200	220	240	270	290	315	335	360	385	405	430	450	475	495	510	530	545	565
II դաս	170	180	190	210	235	265	285	305	325	340	365	380	400	420	440	455	480	495	515
Էգ հոբեր և երիցներ																			
Էլիտա-ռեկորդ	195	210	230	250	275	295	315	330	345	360	375	385	400	410	420	430	440	450	460
Էլիտա	185	200	220	240	255	280	300	310	325	335	350	360	380	390	400	410	420	430	440
I դաս	170	185	200	215	235	250	275	290	305	320	335	350	370	375	385	395	400	410	420
II դաս	150	165	180	195	210	225	240	255	275	290	300	315	325	335	345	350	360	370	380

Աղյուսակ 33
Բովանալի ժամանակ ցույցի և կուլերի դասը ըստ կենդանի զանգվածի, համակազմվածքի և արտակազմվածքի որոշելու համար ներկայացվող նվազագույն պահանջները

Ցեղը, տիպը	Դասը	Ցույցեր				Կուլեր						
		կենդանի զանգվածը (կգ), տարիքը (տարի)		արտականվածքի և համակազմվածքի գնահատականը		կենդանի զանգվածը (կգ), տարիքը (տարի)		արտականվածքի և համակազմվածքի գնահատականը				
								վիտնեյտո ըվկոյոմ 5 տոմ	վիտնեյտո ըվկոյոմ 5 տոմ			
Ալբերդին-անգուստ	Էլիտա- ռեկորդ	560	715	780	850	90	4,5	440	485	530	85	4,5
	Էլիտա	535	680	745	810	85	4,0	420	460	500	80	4,0
	I դաս	510	650	710	770	80	3,5	400	440	460	75	3,5
	II դաս	460	585	640	700	75	3,0	360	390	420	70	3,0
Հալովեյ, հալվանդ	Էլիտա- ռեկորդ	530	665	720	785	90	4,5	410	445	490	85	4,5
	Էլիտա	505	630	690	750	85	4,0	390	430	460	80	4,0
	I դաս	480	545	660	710	80	3,5	370	410	440	75	3,5

Քերեֆորդ, դազախ. սպիտակագլու, սանատա-բերորուտա, նաային ուղղության շրտտիորն, սալերյան	II դաս	430	505	600	650	75	3,0	330	360	390	70	3,0
	էլիտա- ռեկորդ	600	740	840	800	90	4,5	470	530	570	85	4,5
	էլիտա	570	700	800	860	85	4,0	450	500	545	60	4,0
	I դաս	540	670	760	820	80	3,5	430	480	520	75	3,5
	II դաս	490	600	690	740	75	3,0	380	410	450	70	3,0
Լիմուզին, ուկրաինական մոխրագույն	էլիտա- ռեկորդ	630	780	880	980	90	4,5	475	535	580	85	4,5
	էլիտա	600	735	840	940	85	4,0	455	505	555	80	4,0
	I դաս	570	705	800	900	80	3,5	430	485	525	75	3,5
	II դաս	515	630	725	780	75	3,0	410	450	470	70	3,0
	էլիտա- ռեկորդ	550	710	775	850	90	4,5	430	470	510	85	4,5
Կալմիկյան	էլիտա	525	675	740	810	85	4,0	410	450	490	80	4,0
	I դաս	500	645	705	770	80	3,5	390	410	470	75	3,5
	II դաս	450	580	635	700	75	3,0	355	385	415	70	3,0
	էլիտա	660	840	965	1050	95	4,5	540	600	650	90	4,5
	ռեկորդ											
Շարոլե, կիան, Մեն- անժու, ալվիտանյան	էլիտա	645	800	920	1000	90	4,0	520	580	625	85	4,0
	I դաս	620	790	880	945	85	3,5	490	550	600	80	3,5
	II դաս	555	600	790	840	80	3,0	440	495	535	75	3,0

Է. Կենդանիների հետագա օգտագործման (նշանակման) որոշումը

Հաշվի առնելով կենդանիներին ըստ համալիր հատկանիշների գնահատման արդյունքները և կենդանիների անհատական առանձնահատկությունները՝ որոշում են դրանց նշանակումը և բաժանում այն հետևյալ խմբերի՝

- տոհմային կորիզ՝ նախրի լավագույն մասը (արտադրողներ և կովեր), որը կազմում է կովերի ընդհանուր գլխաքանակի 50-60 %-ը,

- սելեկցիոն խումբ (արտադրողներ և կովեր), որը կազմում է տոհմային կորիզի մի մասը, այսինքն՝ ընդհանուր մայրական գլխաքանակի 18-20 %-ը,

- արտադրական խումբ՝ կովեր, որ չեն մտել տոհմային կորիզի մեջ: Արտադրական խմբի կովերից ստացված լավագույն տոհմային մատղաշն իրացվում է այլ տնտեսություններում, իսկ մնացած մատղաշը, որը չունի տոհմային արժեք, բուծվից հետո իրացվում է որպես մսացու:

Տոհմային կորիզի կովերին հիմնականում օգտագործում են սեփական նախրում վերանորոգման էգ մատղաշ ստանալու համար, իսկ սելեկցիոն խմբի կովերից ստանում են նորոգման ցուլիկներ:

Բոնիտավորման արդյունքներով որոշում են կենդանիների այն խումբը, որը ենթակա է խոտանման և տարատեղման:

Ը. Բոնիտավորման նյութերի վերլուծություն և միջոցառումներ տոհմային աշխատանքը բարելավելու համար

- Տավարի բոնիտավորման տվյալների հիման վրա կազմվում է հաշվետվություն՝ ըստ հետևյալ բաժինների.

- ա) բոնիտավորված տավարի գլխաքանակը, դրանց բաշխումն ըստ ցեղայնության, դասերի, գենետիկական խմբերի և նախրի համալրումը նորոգման մատղաշով ու տոհմային կենդանիների գնումներով,

- բ) նախրի և տոհմային կորիզի կովերի բնութագիրն ըստ կենդանի զանգվածի, համակազմվածքի և արտակազմվածքի, կաթնատվության, մատղաշի ստացման զարգացման,

- գ) երիներների տարիքը և կենդանի զանգվածը առաջին սերնավորման ժամանակ,

- դ) ցուլիկների՝ ըստ սեփական մթերատվության գնահատման արդյունքները,

- ե) ցուլերի՝ ըստ սերնդի որակի գնահատման արդյունքները,

- զ) իրացված տոհմային մատղաշի դասայնությունը,

- է) տոհմասելեկցիոն աշխատանքների պլանի կատարումը:

Ընթացիկ բոնիտավորման նյութերը համեմատում են անցյալ տարիների նյութերի հետ: Վերլուծում են տոհմասելեկցիոն աշխատանքների հեռանկարային պլանն ըստ ներգծային զույգընտրության, ցուլերի գնահատման ըստ սերնդի որակի և վերանորոգման ցուլիկների ընտրության, բուծարանային գծերի ստեղծման և կատարելագործման, լուսաբանում են տնտեսության անասնաբուժական վիճակը:

- Ըստ բոնիտավորման արդյունքների կազմում են զուգընտրության պլան կենդանիների տոհմային և մթերատու հատկանիշները լավացնելու

նպատակով: Զույգեր կազմելիս հաշվի են առնում նախորդ զուգավորումների արդյունքները և կենդանիների ազգակցական կապը:

- Բոնիտավորման նյութերի հիման վրա մշակում են տոհմային նախրի համալրման և տոհմային կենդանիների գնման պլան:

Պետական տոհմային գրքերում գրանցելու համար առանձնացնում են կենդանիներ, որոնց տվյալները ներկայացնում են գյուղատնտեսության նախարարությանը:

Հաջորդ տարվա համար մշակում են ցուլիկների՝ ըստ սեփական մթերատվության, և ցուլերի՝ ըստ սերնդի որակի գնահատման պլան, կազմում են անասնաբուժական միջոցառումների անցկացման պլան:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Изилов Ю.С. Практикум по скотоводству.- М.: Колос, 1979.- 216 с.
2. Изилов Ю.С. Практикум по скотоводству.- М.: Колос, 2009.- 183 с.
3. Иванова Н.В. Нормативно-справочные материалы по животноводству.- Ростов-на-Дону: Феникс, 2008.- 244 с.
4. Инструкция по бонитировке крупного рогатого скота мясных пород.- М.: ВНИИплем, 2000.- 19 с.
5. Костомахин Н.М. Скотоводство.- М.: Лань, 2007.- 431с.
6. Родионов Г.В. и др. Скотоводство.- М.: Колос, 2007.- 405 с.
7. Կաթնատու և կաթնամսատու ցեղերի տավարի բոնիտավորման հրահանգ.- Երևան, 1992, 20 էջ:

ՀԻԹՅԱՆ ՏԻԳՐԱՆ ԺԻՐԱՅՐԻ
ՍԱՐԳՍՅԱՆ ՌԱՇԻԴ ԹԵՎՈՍԻ
ԳԱԼՍՅԱՆ ՍՈՒՍԱՆՆԱ ՖՐԵԴԻԿՎԻ

**ՏԱՎԱՐԱԲՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌԱՐԿԱՅԻ
ԼԱԲՈՐԱՏՈՐ-ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ
ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔՆԵՐԻ ՁԵՌՆԱՐԿ**

ԵՐԵՎԱՆ 2014

ЧИТЧЯН ТИГРАН ЖИРАЙРОВИЧ
САРГСЯН РАШИД ТЕВОСОВИЧ
ГАЛСТЯН СУСАННА ФРЕДИКОВНА

**УЧЕБНОЕ ПОСОБИЕ ПО
“СКОВОДСТВУ”
ДЛЯ ЛАБОРАТОРНО-ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЙ**

ЕРЕВАН 2014

Թղթի չափսը $60 \times 84 \frac{1}{16}$, 5,6 տպ. մամուլ, 4,5 հրատ. մամուլ
Պատվեր 54: Տպաքանակ 200:

ՀԱԱՀ-ի տպարան, Տերյան 74

